

EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Faculty of Letters

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

TARİH VE TARİHÇİ

HISTORY AND HISTORIAN

Haziran/June 2023

Cilt/Volume 2

Sayı/Issue 1

TARİH VE TARİHÇİ

HISTORY AND HISTORIAN

REFEREED JOURNAL
HAKEMLİ DERGİ

Year / Yıl: June 2023 / Haziran 2023

Volume / Cilt: 02

Issue / Sayı: 01

<http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/history/submissions>

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TARİH VE TARİHÇİ
ATATÜRK UNIVERSITY
HISTORY AND HISTORIAN

■ Year / Yıl: June 2023 / Haziran 2023 ■ Volume / Cilt: 02 ■ Issue / Sayı: 01

Owner / Sahibi

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN

Editor / Editör

Doç. Dr. Ensar MACİT

Editor of Foreign Language / Yabancı Dil Editörü

Arş. Gör. Dr. Özden ERDOĞAN (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)

Editorial Secretary / Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Ensar MACİT

Cover Design / Kapak Tasarım

Atatürk Üniversitesi Marka Yönetim Birimi

Technical Reduction / Teknik Redaksiyon

Arş. Gör. Dr. Özden ERDOĞAN

Editorial Board / Yayın Kurulu

Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Ethem ATNUR (Milli Savunma University / Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ (Atatürk University / Atatürk Üniversitesi)

Typesetting / Dizgi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Safa YILDIRIM

Correspondence / Yazışma Adresi

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 25240 ERZURUM

Atatürk Üniversitesi Tarih ve Tarihçi Dergisi (History and Historian) hakemli bir dergidir.
Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır. Yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumlulukları yazarlara aittir.

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ASLAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Ethem ATNUR	Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ERDEM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

REFEREES OF ISSUE 2 / 1. SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Nurettin Gülmez	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Eyyüpoğlu	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Özkan	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Kalemlı	Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Derya Coşkun	Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ersoy Zengin	Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Murat Geçikli	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Taşçı	Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin Çelik	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehin Kuruloğlu	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. İsmail Kandil	İstanbul Teknik Üniversitesi

ATATÜRK UNIVERSITY
TARİH VE TARİHÇİ

■ Year / Yıl: June 2023 Haziran 2023 ■ Volume / Cilt: 02 ■ Issue / Sayı: 01

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

MAKALELER / ARTICLES

Adalet Partisi İktidarında Seçimler	1-17
<i>Election Under The Justice Party (1965-1971)</i> Merve DIŞI AÇIK TEKNAZ	
Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları	18-52
<i>Attacks of Cilikia/Çukurova Armenians on the Seljukid Lands and the Turkmens</i> Hasan GEYİKOĞLU	
Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Döneminde İç Güvenliğin Sağlanmasında İstiklal Mahkemelerinin Rolü	53-62
<i>The Role of Independence Courts in Ensuring Internal Security in the Period of the First Grand National Assembly of Türkiye</i> Ulvi Ufuk TOSUN	
Lozan Konferansı'nda Görüşülen Ana Sorunların Kamuoyuna Yansıması: The Alliance Review ve The Daily Journal Gazeteleri Örneği	63-89
<i>Public Reflection of the Main Issues Discussed at the Lausanne Conference: The Case of The Alliance Review and the Daily Journal</i> Pelin HELVACI	
Celal Bayar Arşivi Belgelerinde İbo Osman (Bekir Ağa)'ın Millî Mücadele Hatıraları	90-110
<i>In The Documents of The Celal Bayar Archive Ibo Osman (Bekir Aga)'s Memories of The War of Independence</i> Kaan Cem GENİŞ	

Editörden

Değerli Bilim İnsanları,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü tarafından yayımlanan “Tarih ve Tarihçi” dergisinin ikinci sayısı ile karşınızdayız. Bu sayımızda, alan uzmanları tarafından kör hakemlik yoluyla titizlikle incelenen, yayın kurulumuzca onaylanmış ve tarih alanına katkı sunabilecek beş makale yer almaktadır. Dergimizin yayın sürecinde yazar ve hakem olarak önemli desteklerini gördüğümüz kıymetli bilim insanlarına sonsuz teşekkürler.

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
17.01.2023	03.04.2023	30.06.2023	Araştırma Makalesi
Atıf/Citation: Teknaz Dışiaçık, Merve, "Adalet Partisi İktidarında Seçimler", <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 2 (1), 2023, s. 1-17.			

ÖZET

Seçim sistemi, siyasal iktidarın toplum tarafından belirlendiği, modern dünyada genel manada kabul gören bir yöntemdir. Türkiye’de ilk defa Milli bakiye usullü seçim sistemine göre yapılan 10 Ekim 1965 tarihli genel seçimler neticesinde Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) iktidara gelmiştir. Ardından yine aynı seçim yönteminin uygulandığı 5 Haziran 1966 tarihli senato yenileme seçimleri yapılmıştır. AP, iktidarı devraldığı günden itibaren seçim sistemi değişikliğinin gerçekleştirilmesi üzerine aktif bir siyaset yürütmüştür. Söz konusu bu çabaların neticesinde 20 Mart 1968 tarihinde Milli Bakiye usullü seçim sistemi kaldırılarak D’hondt sistemine geri dönmüştür.

Seçim sistemi değişikliğinin ardından gerçekleşen 2 Haziran 1968 tarihli seçimlerde Mahalli İdareler genel seçimleri ile senato yenileme seçimleri birlikte yapılmıştır. Bu seçimlerde AP, gerek Belediye Başkanlığı ve gerekse Belediye ve İl Genel Meclis üyeliklerinde en fazla üye bulundurma hakkını elde etmiştir. Türkiye’de AP iktidarı ile geçen dört yılın ardından 12 Ekim 1969 tarihli genel seçimler yapılmıştır. Seçim sonuçları neticesinde AP ülkeyi yönetme sorumluluğunu bir kez daha üstlenmiştir.

Çalışmanın amacı, söz konusu yıllardaki seçimlere katılan siyasi partilerin seçim öncesi ve sonrasına ilişkin faaliyet ve çalışmalarını ayrıntılarıyla ele almaktır. Bu doğrultuda seçim sonuçlarının aktarılmasında ana kaynakların kullanımına son derece özen gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Demirel, Adalet Partisi, Seçimler, Siyasi Partiler, Seçim Kanunu.

---

* Bu çalışma Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu danışmanlığında Merve Dışiaçık Teknaz tarafından hazırlanan "Adalet Partisi İktidarında Türkiye (1965-1971)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı İstanbul/Türkiye, mervedisiaciktknz@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1289-1050.

ABSTRACT

The electoral system is a generally accepted method in the modern world, in which the political power is determined by the society. As a result of the general elections on October 10, 1965, which was held for the first time in Turkey according to the national remainder system, the Justice Party (JP) led by Süleyman Demirel came to power. Then, the Senate renewal elections were held on June 5, 1966, in which the same election method was applied. Since the day it took over the power, the JP has carried out an active policy on the changing the election system. As a result of these efforts, the National remainder system was abolished on March 20, 1968 and the D'hondt method was returned.

In the elections of June 2, 1968, which took place after the election system change, the General Elections for Local Administrations and the renewal elections for the Senate were held together. In these elections, the JP obtained the right to have the highest number of members in both the Mayorship and the Municipal and Provincial Assembly memberships. After four years with the JP government in Turkey, general elections were held on 12 October 1969. As a result of the election, the JP once again assumed the responsibility of governing the country.

The aim of the study is to discuss in detail the activities and campaigns of the political parties participating in the elections in the mentioned years before and after the elections. In this context, great attention has been paid to use the main sources in conveying the election results.

Keywords: Süleyman Demirel, Justice Party, Elections, Political Parties, Election Law.

Giriş

Tarihteki ilk modern Türk anayasası olan Kanuni Esasi 1876 yılında ilan edilmiştir¹. Anayasanın ilanından sonra meclisin oluşması için yürütülen çalışmalar neticesinde ilk seçim 1877 yılında gerçekleşmiş, ardından II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk çok partili seçim olma özelliğine sahip olan 1908 seçimlerine gidilmiştir². İttihat Terakki Partisi'nin üstünlüğü ile sona eren bu seçimlerin ardından bir yıl sonra yapılan anayasa değişiklikleri ile padişahın yetkileri kısıtlanırken Meclis yetkileri artırılmıştır³. 1911 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimler⁴ ve 1912 yılında literatüre "*sopalı seçim*" olarak geçen bir genel seçim daha yapılmıştır⁵. 1908-1912 Meclis-i Mebusanı Osmanlı toplumunun gerçek anlamda ilk defa millet egemenliği

---

¹ Suzan Ünal, *1923 ve 1927 Seçimleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s.1-4.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.43-153.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, Edirne 2012, s.136-139.

⁴ Demir, *age.*, s.169-175.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahar Öngüç, "1912 Seçimleri: Demokratik Seçim İlkeleri Işığında Kısa Bir İnceleme", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/2, Eskişehir 2021, s.308.

ile tanıştığı dönem olmuştur. Mecliste yapılmak istenilen uygulamalar daha sonraki dönemlere ışık tutmuştur⁶.

1920 yılında Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış ve Meclis İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinin ardından çalışmalarını sonlandırmıştır⁷. İstanbul'un işgali ve milletvekillerinin bazılarının tutuklanmasından sonra "*olağanüstü yetkiye sahip bir meclisin*" Ankara'da toplanmasını gerekli gören Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde ilgili makamlara bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını istemiştir⁸.

1920 genel seçimleri ile birlikte yedi genel seçim yapılmış ve bu seçimlerde Osmanlı'dan devralındığı şekli ile iki dereceli seçim sistemi uygulaması sürdürülmüştür⁹. Söz konusu uygulama 1946 yılına kadar devam etmesinin ardından 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı kanun ile Türkiye'de tek dereceli seçim sistemine geçiş yapılmıştır¹⁰. Seçim sistemi değişikliğinin ardından yapılan 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti¹¹, ardından gerçekleşen iki genel seçimi daha kazanmıştır¹².

1960'lı yıllara damgasını vuran olay hiç kuşkusuz 27 Mayıs Askeri Darbesidir. Bahsi geçen tarihte Orgeneral Cemal Gürsel Başkanlığında 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK)¹³ tarafından gerçekleştirilen askeri darbe ile Demokrat Parti iktidarı sona ermiş, başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Partinin tüm üyeleri tutuklanmıştır. Ülkede

⁶ Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s.101.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)*, C.2, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.441.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yayına hzl. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2007, s.287-295.

⁹1923,1927,1931,1935,1939 ve 1943 seçimleri kastedilmektedir. Söz konusu seçimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27/79 Ankara 2011, s.1-36.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 6 Haziran 1946, S.6326.

¹¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.225-228.

¹² 1954 ve 1957 seçimleri kastedilmektedir.

¹³Milli Birlik Komitesi Üyeleri: Korgeneral Cemal Madanoğlu, Kurmay Yarbay Orhan Kabibay, Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı, Kurmay Yüzbaşı Numan Esin, Kurmay Yarbay Suphi Kahraman, Kurmay Binbaşı Suphi Gürsoytrak, Kurmay Albay Sami Küçük, Kurmay Albay Haydar Tunçkanat, Orgeneral Fahri Özdilek, Kurmay Albay Osman Köksal, Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Kurmay Albay Ekrem Acuner, Kurmay Yarbay Refet Aksoyoğlu, Kurmay Yarbay Mucip Ataklı, Kurmay Yüzbaşı Emanullah Çelebi, Kurmay Binbaşı Vehbi Ersü, Kurmay Binbaşı Kadri Kaplan, Kurmay Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu, Kurmay Albay Fikret Kuytak, Kurmay Yarbay Sefcai Okan, Kurmay Binbaşı Mehmet Özgüneş, Kurmay Binbaşı Selahattin Özgür, Kurmay Binbaşı Ahmet Yıldız, Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler, Binbaşı Fazıl Akkoyunlu, Yüzbaşı Rıfat Baykal, Yüzbaşı Ahmet Er, Kurmay Yarbay Kadri Kaplan, Binbaşı Muzaffer Karan, Binbaşı Münir Köseoğlu, Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, Binbaşı Şefik Soyuyüce, Binbaşı Dündar Taşer, Tuğgeneral İrfan Baştuğ. Muhsin Öztürk, *27 Mayıs Devleti*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012, s.59-60.

tüm siyasi faaliyetler kısıtlanmış, ülke yönetimini Milli Birlik Komitesi devralmıştır¹⁴.

Sivil yönetime geçiş hazırlıklarının başlangıcını oluşturan anayasa çalışmaları seçim hazırlıklarını beraberinde getirmiş ve 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçim yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti hükûmeti kuracak oy çoğunluğa sahip olamamış ve Türkiye’de koalisyonlar dönemi başlamıştır¹⁵.

Seçim faaliyetleri, Türk demokrasi tarihinde önemli bir merhaleyi teşkil etmektedir. Bu nedenle konunun çok yönlü ve ayrıntılı bir biçimde mercek altına alınması gerekmektedir. Çalışma, yakın dönem Türk siyasi tarihinde hayli hareketli yıllar olması nedeniyle 1965-1971 arası döneme odaklanmıştır.

10 Ekim 1965 Genel Seçimi

10 Ekim 1965 tarihli genel seçimlere Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Millet Partisi (MP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmak üzere altı parti katılmıştır¹⁶. CHP, seçimlere bugüne kadar izlediği yöntemlerin dışında “*ortanın solu*” isimli yeni bir kavram ile girmiş¹⁷, çalışmalarını sosyal adalet, toprak reformu, komünizm ve faşizm ile mücadele, Kıbrıs Meselesi gibi hususlar üzerinden yürütmüştür¹⁸. AP’nin seçim vaatlerinde af, seçim sistemi değişikliği, TRT’nin özerkliği, Boğaz Köprüsü projesi¹⁹ gibi hususlar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte CHP’nin benimsediği yeni anlayışa karşı bir duruş sergilenmiş, bu doğrultuda yeni bir slogan belirlenmiştir. “*ortanın solu Moskova’nın yolu*”²⁰ bu slogan ile seçmene CHP’nin komünist bir çizgide ilerlediği mesajı verilmek istenmiştir. Seçim öncesi genel başkan değişikliği yaşayan CKMP, seçimlere Alparslan Türkeş liderliğinde katılmıştır. Gayelerini bütün Türkiye halkını içine alacak sosyal yardımlaşma

¹⁴ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, *1960’Tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.62.

¹⁵ Suna Kili, *1960-1975 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976, s.178.

¹⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye 1968*, İzlem Yayınları, İstanbul 1969, s.12.

¹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1965 seçimleri öncesinde partinin bir anlamda rotasını belirlediği bu anlayış ilk defa 29 Temmuz 1965 tarihinde İsmet İnönü tarafından kamuoyuna sunulmuş ve bu tarihten itibaren parti çalışmalarında, kongre ve kurultaylarında sıkça tekrar edilmiştir. Partide bu anlayışın en büyük savunucusu olarak öne çıkan isim ise Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit’tir. Ecevit o yıllarda kaleme aldığı eserinde, Ortanın Solunda olan bir insanın toplum ve insanlık hesabına tüm haksızlıklara karşı başkaldırması gerektiğini, tüm insanların eşit şartlarda yaşayabilmesini savunan özgür ruhlu bireylerin ortanın solu insanı olduğunu belirten Ecevit, Türkiye’de toprak reformunun gerçekleşmesi için ve Türkiye’nin hızlı bir şekilde kalkınması için gereken en önemli adımında Ortanın Solu anlayışının gelmesinde öngörmüştür. Bu anlayışın partide yeni bir oluşum olmadığını belirten Ecevit, Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve Cumhuriyetle oluşan Türk devrim hareketinin de sol bir hareket olduğunu savunmuş ve Ortanın solunun aşırı sol ile karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, Ankara 1966, s.14-27-28.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1965, s.1.

¹⁹ *Son Havadis*, 6 Ekim 1965, s.1.

²⁰ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.153.

teşkilatı kurmak olarak açıklayan parti yönetimi, çalışan kesimin haklarının savunulmasını başlıca davaları olarak görmüştür²¹. 1965 seçimlerine, Mehmet Ali Aybar liderliğinde katılan TİP, ağırlıklı olarak işçi kesimi arasında ilgi görmüştür²². Komünizm suçlamalarının hedefi haline gelen parti²³, seçim çalışmalarını siyasi ve iktisadi bağımsızlık, toprak reformu, hayati öneme sahip sektörlerin millileştirilmesi gibi hususlar üzerine inşa etmiştir²⁴.

Partiler, seçim öncesinde düzenledikleri miting ve radyo konuşmaları ile seçmenle buluşmuş ve seçmenin oylarına talip olmuştur. 10 Ekim 1965 tarihli genel seçimler Milli Bakiye usullü seçim sistemine göre yapılmıştır²⁵. Bu seçim sistem ile oy oranı düşük partiler de mecliste temsilci bulundurma hakkını elde etmiş olacaktı.

Seçimlere katılım oranı %71,3 tür. Parti bazında sonuçlar incelendiğinde AP oyların %52,9'unu alarak sandıktan en çok oyu alan parti olarak çıkmış, onu %28,7'lik oy oranı ile CHP takip etmiştir. Osman Bölükbaşı liderliğindeki MP oyların %6,3'ünü alırken YTP'nin oy oranı %3,7 ve CKMP'nin ise %2,2 olmuştur²⁶.

---

²¹ *Tercüman*, 3 Ekim 1965, s.1.

²²TİP'in kamuoyu nezdinde ilgi görmesi bazı karşıt görüşlü gazetecileri endişelendirmiş olacak ki seçimlerde Türk halkının oylarını etkilemek ve oyların TİP'e kaymasını engellemek için partiye yönelik ağır suçlamalarda bulunmuşlardır. Bu suçlamalardan biri de Gazeteci Yazar Tekin Erer'den gelmiş ve aynen şunları söylemiştir: "Türkiye'de ilk defadır ki, ortanın solunda bulunan CHP'nin gayretleri, müsahaları ve yardımcılarıyla, azınlı komünistler Türk Parlamentosuna girmek için bütün çabalarını gösteriyorlar. Başta TRT olmak üzere, Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazeteleri bunların baş yardımcıları ve adeta nâşiri efkârları olmuşlardır. Bunlar sık sık toprak dağıtımından bahsetmektedirler. Herkese verecekleri bir tabutluk topraktır. Ağaları Lenin ve Stalin 60 milyon insan öldürerek birer tabutluk toprak dağıtmışlardır. Bunun dışında kimseye bir karış toprak isabet etmemiştir. Şimdi iş Türk Milletine düşmüştür. Hürriyete ve demokrasiye aşık Türk Milleti bunlara rey vermemek suretiyle tokadın en kuvvetlisini vurmalıdır. Hürriyetçiler, komünistler karşısında birleşmelidir. Hepsisi Nazım Hikmeti ilahlaştıran ve onun manevi liderliğinde toplanan, esasen Genel Başkanları da Nazım Hikmet'in öz teyzesinin oğlu bulunan bu parti mensupları, tıpkı Nazım'ın Moskova'ya vardığı gün: "Ben Sovyetler Birliği'nin çocuğuyum, beni Allah değil Stalin yarattı." Düşüncesi içindedirler." Tekin Erer, *Kızıl Tehlike*, Ak Yayınları, İstanbul 1966, s.190-191.

²³ *Son Havadis*, 5 Ekim 1965, s.1.

²⁴ *Yön*, 3 Eylül 1965, s.3.

²⁵ Milli Bakiye usulü nispi temsil sisteminde her il bir seçim çevresidir. Önce, her seçim çevresinde, geçerli oyların toplamı o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünerek bir seçim sayısı saptanacaktı. Her seçim çevresinde, her partinin aldığı toplam oylar içinde ne kadar seçim sayısı varsa, ilgili parti o seçim çevresinde o kadar milletvekili çıkaracaktı. Bağımsız adayların seçimi kazanabilmesi için her bir seçim çevresinde en az o seçim çevresindeki seçim sayısı kadar oy alması gerekiyordu. Seçim çevrelerindeki milletvekillikleri siyasal partiler arasında yukarıda belirtilen esaslara göre dağıtıldıktan sonra, her partiye ait geri kalan geçerli "artık" (bakiye) oylar, tüm ülkeyi kapsayan "milli seçim çevresi" içerisinde toplanacaktı. Daha sonra bütün partilerin "milli seçim çevresi" içinde toplanan artık oylarının toplamı seçim çevrelerinde yapılan ilk milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünerek milli seçim sayısı bulunacaktı. Her bir partinin milli seçim çevresi içindeki toplam artık oyları da milli seçim sayısına bölünerek açıkta kalan milletvekilleri siyasi partiler arasında dağıtılacaktı. Buna göre her bir partinin milli seçim çevresinde toplanan artık oyları içinde ne kadar milli seçim sayısı varsa ilgili parti milli seçim çevresinden o kadar milletvekili çıkaracaktı. Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması*, C.2, İstanbul 2001, s.218-219.

²⁶ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1970, s.8.

TİP ise oyların %2,83'ünü alarak Meclis'e 15 milletvekili göndermeye hak kazanmıştır²⁷.

10 Ekim 1965 tarihli genel seçimler ile Türkiye'de koalisyonlar dönemi sona ermiş ve ülkenin yönetimi Süleyman Demirel liderliğindeki AP'ye geçmiştir²⁸. Seçim sonuçları esas alındığında AP'nin yürüttüğü koalisyonsuz iktidar kampanyasının sandıktan üstün çıktığı anlaşılmaktadır. Sandıktan ikinci parti olarak çıkan CHP'de, seçim sonuçlarının faturası ortanın solu anlayışına kesilmiş, parti içi tartışmalar hız kazanmıştır. Bu durum ilerleyen yıllarda parti içi ihraçları beraberinde getirmiştir²⁹. Koalisyon hükümetlerinde yer alan YTP ve CKMP'nin oy oranları da bir önceki seçimlere kıyasla bu seçimlerde düşmüştür³⁰. Demokratik yelpazenin solunda yer alan TİP ise, ilk defa katıldığı genel seçimlerle Meclis'te temsilci bulundurma hakkını elde etmiştir.

5 Haziran 1966 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçimleri

AP iktidarı ile geçen dönemde Cumhuriyet senatosu üyelerini belirlemek için yapılan senato yenileme seçimlerinin ilki 5 Haziran 1966 tarihinde gerçekleşmiştir. Seçim çalışmaları, seçim yasaklarının kalkmasının ardından siyasi partilerin düzenlediği miting ve toplantılarla başlamıştır. Bu seçimlerde de tıpkı 1965 genel seçimlerinde olduğu gibi hem AP ve hem de CHP komünizmin karşısında bir parti olduklarını vurgulayarak seçmenin karşısına çıkmışlardır. CKMP, işsizlik, hayat pahalılığı gibi sosyo-ekonomik konulara değinirken, TİP bağımsızlık vurgusu yaparak, çalışan kesimin haklarını savunmuştur. AP seçim çalışmalarına Sakarya'da başlarken³¹, CHP Kadıköy'de başlatmıştır. Genel Başkan Osman Bölükbaşı'nın İzmit'te gerçekleştirdiği açık hava toplantısıyla seçim çalışmalarını yürüten MP'nin ardından TİP ise çalışmalara Ankara'dan başlamıştır.

Miting ve kapalı salon toplantılarına seçim süreci boyunca devam eden parti liderleri, yaptıkları radyo konuşmalarıyla da seçmenin oylarına talip olmuşlardır. Bu konuşmalarda ağır bir dil kullandığı anlaşılan liderlerin hükümete olan sitem ve eleştirileri göze çarpmaktadır. Genel olarak bu eleştirilerin odak noktasını ise

---

²⁷ 1965 seçimlerinin ardından Türkiye İşçi Partisinden meclise giren milletvekilleri Mehmet Ali Aybar, Rıza Kuas, Muzaffer Karan, Tarık Ziya Ekinci, Sadun Aren, Yahya Kanbolat, Cemal Hakkı Selek, Adil Kurtel, Behice Hatko (Boran), Yunus Koçak, Kemal Nebioğlu, Ali Karcı, Y. Ziya Bahadınlı, Şaban Erik ve Çetin Altan dır. Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı (1871-1965)*, Mars Matbaası, Ankara 1968, s.389-390.

²⁸ *Son Havadis*, 11 Ekim 1965 s.1.

²⁹ Billhassa partinin 1966 yılında gerçekleşen 18. Kurultayında Bülent Ecevit'in partinin genel sekreterliğine seçilmesinin ardından başlayan bu tartışmalar CHP'de 8'ler olarak tabir edilen bir grubun doğmasına yol açmıştır. Turhan Feyzioğlu önderliğinde yer alan bu grubun diğer üyeleri ise Ferit Melen, Orhan Öztrak, Fehmi Alparslan, Süreyya Koç, Turhan Şahin, Coşkun Kırca, Emin Paksüt'tür. Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.227.

³⁰ 15 Ekim 1961 tarihli genel seçimler kastedilmektedir. Söz konusu partilerin bahsi geçen seçimlerdeki oy oranları YTP %13,7, ve CKMP %14,0 olarak tespit edilmiştir. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *15-10-1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Sonuçları İl, İlçe ve Sandık Bölgeleri İtibariyle*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1962, s.2-3.

³¹ *Milliyet*, 15 Mayıs 1966 s.1.

hükûmetin söylem ve icraatlarının birbiriyle uyum göstermediği bu nedenle hükûmete duydukları güvensizlik oluşturmaktadır. Muhalefetten gelen sert tepkiler karşısında Demirel sessiz kalmamış altı ay gibi kısa süre önce iktidara gelen bir partinin haksız yere siyasi hücumlara maruz kalmasının doğru bir davranış olmadığını belirtmiştir³².

Seçim yasalarının başladığı 3 Haziran 1966 tarihine kadar çalışmalarına ara vermeden devam eden liderler, çalışmalarını tamamlayarak seçim sonuçlarını beklemeye başlamışlardır. 5 Haziran 1966 tarihli seçimler her ili bir seçim bölgesi kabul eden Milli Bakiye sistemine göre yapılmıştır. Seçime katılma oranı %56,2 dir. Seçim sonuçlarına göre, AP 35, CHP 13 senatör çıkarırken diğer partiler birer senatör çıkarabilmiştir³³. Seçime katılma oranının düşük olması 1965 seçim sonuçlarına göre AP'nin ve YTP'nin daha az oy almasına yol açarken, CHP, TİP ve CKMP'nin oylarında ise görece bir artış yaşanmıştır³⁴.

Seçimlerin ardından basın toplantısı gerçekleştiren Başbakan Süleyman Demirel seçim sonuçlarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Türk halkının son sözü sandıkta söylediğini belirten Demirel, Milli Bakiye seçim sisteminden duyduğu rahatsızlıktan bir kez daha bahsetmiş, eğer seçimler çoğunluk sistemi esasına göre yapılsaydı partisinin daha fazla senatör çıkaracağını ifade etmiştir³⁵. Ana muhalefet lideri İsmet İnönü ise, seçim sonuçlarından ders çıkarılmasını istemiş ve irtica tehlikesine dikkat çekmiştir³⁶.

Seçim sonuçlarını gazetede köşesinde değerlendiren Mümtaz Faik Fenik'e göre, AP, ezici bir çoğunluğun oyunu almış ve sonuçlar CHP'ye adeta bir darbe vurmuştur. Seçim sonuçlarının tam da beklendiği gibi geldiğini ifade eden Tekin Erer, muhalefet partilerine ve muhalif gazetelere yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. AP'nin iktidara geldiği günden bu yana çeşitli iftiralara, suçlamalara maruz kaldığını belirterek seçim sonuçlarını muhalefet partileri için ağır bir hezimet olarak nitelendirmiştir³⁷. Seçim sonuçları hakkında görüş ve düşüncelerini bildiren bir diğer isim ise Abdi İpekçi'dir. Türkiye'de, parti taraftarlığının yaygın bir biçimde görüldüğünü ve bu durumun partinin kötü bir icraatını görseler dahi oylarını değiştirmeyecek kadar insanların o partiye fanatizm duymalarına yol açtığını ifade ederek, böyle bir toplumda seçim sonuçlarında dalgalanma beklemenin mümkün olmadığını altını çizmiştir. Türkiye'de oyların adeta donmuş olduğunu söyleyen İpekçi, DP ekolüne yönelmiş seçmenlerin eğilimlerinden vazgeçmeleri için en az iki

---

³² *Milliyet*, 22 Mayıs 1966 s.1.

³³ Ayrıntılı Bilgi için bkz. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *5 Haziran 1966 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1967, s.23.

³⁴ Hanife Kuru, *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1996, s.84.

³⁵ *Akşam*, 7 Haziran 1966, s.1,7.

³⁶ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1966, s.1.

³⁷ *Son Havadis*, 8 Haziran 1966, s.3.

seçim döneminin geçmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir³⁸. Metin Toker ise, AP'nin seçimde din savunuculuğu yaparak oyları topladığına dikkat çekmiş, CHP'nin din sömürücülüğüne karşı olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Türk halkının dinini yaşaması için kimseye muhtaç olmadığını belirten Toker, Demirel'in Cumhuriyet'in laiklik esasına uymazsa ülkeyi iç savaşa sürükleyebileceğini ifade etmiştir³⁹.

Seçim Kanunu Değişikliği

Türkiye'de ilk defa 10 Ekim 1965 tarihli genel seçimde uygulanan Milli Bakiye sistemi sayesinde oy oranları %10'un altında olmasına rağmen birçok parti Meclis'e milletvekili gönderme hakkına sahip olmuş, bu nedenle 1965 yılında, daha fazla siyasi partiden oluşan kozmopolit yapıya sahip bir Meclis çalışmaya başlamıştır. Meclis içerisinde farklı görüş ve ideolojiye mensup partilerin bir araya gelmesi beraberinde tartışmaları ve anlaşmazlıkları da getirmiştir. 1965 yılında oyların çoğunluğunu alarak tek başına iktidara gelmeyi başaran AP ve Süleyman Demirel, en başından itibaren bu seçim sistemine karşı olduklarını belirterek bu sistemin Türk siyasi yapısına uymadığını dile getirmiştir. Meclis'teki diğer partiler ise, söz konusu seçim sisteminin düşük oy oranlarına rağmen siyasi partilere Meclis'te temsilci bulundurma hakkı sağladığı gerekçesiyle bu seçim kanununun kalması noktasında hayli ısrarcı davranmışlardır. Muhalefet kanadından gelen yoğun ısrarlar neticesinde AP hükûmeti seçim kanununda yapılmasını istediği değişikliği bir süre ertelemişse de hükûmetin bu noktadaki ısrarcı tutumu meselenin bir sonraki genel seçimlerin öncesinde çözüme kavuşturulması doğrultusundaki çalışmaları hızlandırmıştır

1968 yılının ilk aylarında Meclis içerisinde başlayan yoğun görüşmeler neticesinde 20 Mart 1968 tarihinde seçim kanunu değişikliği meclisten geçmiş⁴⁰ ve Milli Bakiye sistemi kaldırılarak yeniden D'hondt⁴¹ sistemine geçiş yapılmıştır. Yapılan bu değişiklik yalnızca iktidar partisini memnun etmiş diğer partiler ise seçim kanunu değişikliğine oldukça sert tepkiler göstermişler, bu noktada CHP ve TİP seçim kanunu değişikliğinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda

³⁸ *Milliyet*, 9 Haziran 1966, s.1.

³⁹ *Akis*, 11 Haziran 1966, s.6-7.

⁴⁰ Seçimlerle ilgili kanunların bazı maddelerinin yürürlükten kaldırılması ve 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanununa bazı maddeler eklenmesi hakkında kanun. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982, s.371-372.

⁴¹ D' Hondt sistemi, Belçikalı hukukçu ve matematikçi Victor d' Hondt tarafından 1878'de tasarlanmış bir nispi temsil sistemidir. Türkiye'de bu yöntem 1961'den (1965 genel seçimleri hariç olmak üzere) günümüze kadar uygulanmıştır. Bu sistemde partilerin aldıkları oylar, seçim çevresinden seçilecek milletvekili sayısına ulaşana kadar sırasıyla bölünmektedir. Bu sistemde partilerin almış olduğu toplam geçerli oylar, partilerin seçim çevresinde çıkaracağı temsilci sayısına ulaşınca kadar birden başlayarak sırasıyla bölünür. Bu işlem sonucu oluşan paydalar büyüklük sıralarına göre, seçim çevresinde çıkarılacak temsilci sayısına kadar sıralanır ve bu dizilimdeki paydaların ait olduğu siyasi partilerin temsilcileri seçilmiş olur. Ferhat Uslu, Name Turhan, "Seçim Sistemleri ve Parti İçi Demokrasi: Kısa Bir Analiz", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6/2, Eskişehir 2020, s.327.

bulunmuşlardır. Ancak tüm bu değişiklik taleplerine rağmen muhalefet partilerinin seçim sisteminde beklediği geri adım atılmamış, AP hükûmetinin birçok kez Meclis'e taşıdığı bu konu hükûmetin lehine bir karar olarak kalmıştır.

2 Haziran 1968 Mahalli İdareler Genel Seçimleri ve Senato Yenileme Seçimi

Mahalli İdareler Genel Seçimleri beş yılda bir uygulanmaktadır. Bu seçimlerde Belediye Başkanlığı, Belediye Meclis Üyeliği ve İl Genel Meclis Üyelikleri seçilmektedir.

Türkiye'de 2 Haziran 1968 tarihli seçimlerde Mahalli İdareler Genel Seçimleri, Senato Seçimleri ve Milletvekili Ara Seçimleri aynı anda yapılmıştır. Seçim çalışmaları 12 Mayıs 1968 tarihinde başlamıştır⁴². Seçim kampanyaları gerek meydanlarda ve gerekse liderlerin yaptıkları radyo konuşmaları ile yürütülmüştür. AP, seçimlerde birlik beraberlik, planlı ve hızlı kalkınma vurgusu yapmış⁴³, CHP, ülke bütünlüğünü koruma, adil yönetim, toplumsal sorunların çözümü üzerine odaklanmıştır⁴⁴. Güven Partisi (GP)⁴⁵ seçim çalışmalarını sosyal adalet, hayat pahalılığı üzerinden yürütmüştür⁴⁶. TİP ise Türkiye için tek kurtuluş yolunu sosyalizm olarak açıklamış çalışmalarını bu minvalde sürdürmüştür⁴⁷.

2 Haziran 1968 tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerine AP, CHP, YTP, GP, MP, TİP, CKMP, BP ve Bağımsız adaylar katılmıştır. Seçim sonuçlarına göre, Belediye Başkanlığı seçimlerinde alınan geçer oylara göre partilerin kazandıkları başkanlık sayıları şu şekilde dağılmıştır; AP, 693, CHP, 292, Bağımsızlar, 202, GP, 23, MP, 12, YTP, 9, CKMP, 7 bu sonuçlara göre yalnızca TİP ve BP belediye başkanı çıkaramamıştır. Belediye Meclis Üyeliği seçimlerinde ise AP, 9.957, CHP, 6.575, GP, 979, MP, 638, Bağımsızlar, 326, CKMP, 254, YTP, 186, TİP, 117, BP, 61 üye çıkarma hakkı kazanmıştır. İl Genel Meclis Üyeliği seçimlerinde AP, 1052, CHP, 458, Bağımsızlar, 72, GP, 65, MP, 30, BP, 19, TİP, 15, YTP, 10, CKMP, 5 üyelik kazanmıştır⁴⁸.

⁴² *Yeni Tanin*, 12 Mayıs 1968, s.1. Cumhuriyet Senatosu seçimleri münasebetiyle hem Cumhuriyet Senatosu ve hem de Millet Meclisinin çalışmalarına 10 Haziran 1966 tarihine kadar ara vermiştir. *T.C. Resmî Gazete*, 20 Mayıs 1966, S.12303, *T.C. Resmî Gazete*, 24 Mayıs 1966, S.12306.

⁴³ *Son Havadis*, 13 Mayıs 1968, s.1.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1968, s.1.

⁴⁵ Türkiye'de 1960'ların ikinci yarısında siyasete damgasını vuran ortanın solu anlayışı, CHP içerisinde bazı anlaşmazlıkları beraberinde getirmiştir. Partinin amacından saptığı ve sosyalist bir çizgiye kaydığını düşünen 8 üye; Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen, Orhan Öztrak, Fehmi Alparslan, Süreyya Koç, Turhan Şahin, Coşkun Kırca, Emin Paksüt partiden ayrılarak siyasi faaliyetlerine yeni bir partide devam etme kararı almışlardır. Bu doğrultuda yeni bir parti kurma girişimleri başlamış söz konusu girişimlerin neticesinde 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisi kurulmuştur. Gürcan Bozkır, *Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi-Milli Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1996, s.63

⁴⁶ *Yeni Tanin*, 18 Mayıs 1968, s.1.

⁴⁷ *Akşam*, 27 Mayıs 1968, s.1.

⁴⁸ YSK 2 Haziran 1968 Mahalli İdareler Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/tr/2-haziran-1968-mahalli-i-%CC%87dareler-genel-secimleri/80091>, Erişim tarih/saat 17.04.2023/21:20

AP, 2 Haziran 1968 tarihinde yapılan üç seçimde de en çok oyu alan parti olmuştur⁴⁹. Bu netice ile hem Belediye Başkanlığı ve hem de Belediye ve İl Genel Meclis'inde en fazla üye sayısına ulaşmıştır. AP'yi, ana muhalefet partisi CHP takip etmiştir. GP, Belediye ve İl Genel Meclisi üyeliği seçimlerinde AP ve CHP'nin ardından üçüncü sırada yer alırken aynı başarıyı Belediye Başkanlığı seçimlerinde gösterememiş ve dördüncü sırada yer almıştır. Bağımsız adaylar bilhassa Belediye Başkanlığı seçimlerinde sürpriz bir çıkış yapmıştır⁵⁰.

Aynı gün, 24 ilde senato seçimi de gerçekleşmiştir. Buna göre bu seçimlerde AP, %49,1, CHP, %26,8, CKMP, %2,0, GP, %9,2, MP, %6,3, TİP, %4,7 oy oranına sahip olmuştur. Bu sonuçlara göre, AP,38 CHP, 13 ve GP ve MP ise birer senatör çıkarma hakkı kazanmıştır⁵¹.

2 Haziran 1968 tarihli seçimler olaylı geçmiştir. Çıkan olaylarda 14 kişi hayatını kaybederken 39 kişi yaralanmıştır⁵². Seçim sonuçlarının kesinleşmesinin ardından bir açıklama yapan Başbakan Süleyman Demirel, 1968 seçimlerinin her birinin içerisinde farklı bir anlam barındırdığına işaret etmiş ve muhalefet partilerinin eleştirilerinin bir dayanağı olmadığına dikkat çekmiştir. Oyunu kurallarına göre oynadıklarını belirten Demirel, seçim sonuçlarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir⁵³. Seçim sonuçlarının netlik kazanmasının ardından sonuçları değerlendiren bir diğer isim de CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit olmuştur. Bu seçimlerle partisinin oy oranlarının yükselişe geçtiğini belirten Ecevit, bu sonuçların CHP'yi yeniden ayağa kaldırdığını ifade etmiştir⁵⁴.

Seçimlerin ardından görüş ve düşüncelerini bildiren siyasetçi ve gazeteci Çetin Altan⁵⁵, seçimleri gerek içerisinde şiddeti barındırması ve gerekse katılım oranının beklenilenin altında olması açısından üzücü ve umut kırıcı olarak görmektedir. Seçim sonuçlarını partiler bazında değerlendiren Altan, bu seçimlerle birlikte AP'nin oy oranlarında düşüşün, TİP ve CHP'nin oy oranlarında ise artışın başladığına işaret etmiştir⁵⁶. Çetin Altan'ın aksine AP'nin yapılan tüm seçimlerde en

---

⁴⁹ Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel Seçimler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 131-132.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1968, s.1.

⁵¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *2 Haziran 1968 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969, s.7-9.

⁵² *Hürriyet*, 3 Haziran 1968, s.1.

⁵³ Başbakan Süleyman Demirel'in seçim sonuçları hakkındaki değerlendirmelerinin tamamı için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-01-0-0, Yer No:16-90-3. 15.06.1968,

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1968, s.1.

⁵⁵ Çetin Altan, 22 Haziran 1927 yılında İstanbul'da doğdu. Lise eğitimini Galatasaray Lisesi'nde, Yükseköğrenimini ise Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamladı. 1959 yılında Milliyet Gazetesi'nde başladığı yazarlık faaliyetleri Devrim, Milliyet, Akşam, Hürriyet gibi gazetelerde devam etti. Siyasi faaliyetlerine bağımsız milletvekili olarak başlayan Altan, siyasi faaliyetlerine TİP çatısı altında devam etmiş 1965-1969 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. Çetin Altan, *Ben Milletvekili İken*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s.1.

⁵⁶ *Akşam*, 5 Haziran 1968, s.3.

fazla oy oranına sahip olduğunu belirten Ahmet Kabaklı ise, seçim sonuçlarının aşırı sola bir cevap niteliğinde olduğunu düşünmektedir⁵⁷.

12 Ekim 1969 Genel Seçimi

12 Ekim 1969 tarihli genel seçimlere AP, CHP, YTP, TİP, GP, MP'nin yanı sıra CKMP'den dönüşen MHP ve kuruluş hazırlıklarını tamamlayarak ilk defa genel seçimlere katılma hakkını kazanan Birlik Partisi (BP) olmak üzere toplamda sekiz siyasi parti katılmıştır. Seçime katılan partiler aylar öncesinden seçim çalışmalarını başlatmış liderler düzenledikleri miting ve radyo konuşmaları ile seçmene seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Partiler, önceden hazırladıkları seçim beyannameleri ile seçim kampanyası müddetince izleyecekleri yol haritalarını belirlemiş ve 12 Ekim'de gerçekleşecek seçimlerde mücadele etmişlerdir. Bu seçimlere partilerden ayrı olarak bağımsız adaylar da katılmıştır⁵⁸.

AP seçim çalışmalarına parti teşkilat toplantısıyla başlamış ve seçim bildirisi yayımlamıştır. Bildiride, Hükümet in dört yıl boyunca ülke için yaptığı hizmetler ayrıntılandırılmış olup, partinin komünizm ve anayasa dışı faaliyetlere yönelik çalışmalarının daha etkili hale getirilmesi vaadinde bulunulmuştur. Laik, insan haklarına saygılı, sosyal devlet anlayışının esas alındığı bir yönetimin kurulacağını belirtildiği bildiride, üniversitelerde yaşanan olayların bir daha yaşanmaması için yeni düzenlemeler de yer almıştır⁵⁹. Seçim kampanyası boyunca birçok ilde seçmenle buluşan AP'de seçim gezilerinin büyük bir çoğunluğu Süleyman Demirel'in liderliğinde gerçekleşmiştir⁶⁰. İlk konuşmasını Erzurum'da gerçekleştiren Demirel, 1965-1969 evresinin anayasallaşma sürecini içerdiğini belirterek yaşanan sancıkların nedenini bu etkene bağlamıştır. İleride çok daha refah ve sükûnet içerisinde yaşanacak bir Türkiye vaadinde bulunmuştur. Ayrıca, muhalefete ağır eleştirilerde bulunan Demirel, rejimin sonuna kadar savunucusu olduklarını ifade etmiştir⁶¹.

Seçim çalışmalarını kapalı salon toplantısıyla partisinin İstanbul il Teşkilatında başlatan CHP, "halktan yetki istiyoruz" başlıklı seçim bildirgesi ile çalışmalarını yürütmüştür. Geniş kapsamlı, bütün sorunları derinlemesine ele alan ve çeşitli sorunları ve bu sorunların birbiriyle ilintilerini kavrayan bir bildirge ile seçmenin karşısına çıkan CHP, iktidara geldiği takdirde yeni bir düzen kuracağını, toprak reformunu gerçekleştirerek, çiftçilere uygun kredi imkânları sağlamayı ve

---

⁵⁷ Tercüman, 5 Haziran 1968, s.3.

⁵⁸ Aydın, Taşkın, *age.*, s.179.

⁵⁹ Kuru, *agt.*, s.102.

⁶⁰ 1969 genel seçimlerinde Adalet Partisinin seçim gezilerinde görev alan isimlerden birisi de Saadetdin Bilgiçtir. Bilgiç, toplamda 22 ili kapsayan seçim gezisine Yüksel Menderes ile birlikte çıktıklarına anılarında yer vermektedir. Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s.188-189.

⁶¹ Konuşmanın tamamı için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 47-282-2. 1.10.1969, Ardından seçim gezilerini sırasıyla Kayseri, Samsun, Eskişehir, Trabzon, Adana, İzmir, Bursa ve Konya illerinde gerçekleştirmiştir.

tarımsal üretimi arttırmayı hedeflemiş, sağlıktan eğitime, hukuktan ekonomiye kadar çok geniş alanda yapılacak çalışmaları kamuoyuna arz etmiştir⁶².

12 Ekim seçimlerine katılan diğer partiler de seçim çalışmalarına teşkilatlanma faaliyetlerini yoğun olarak sürdürdükleri seçim bölgelerinden başlamışlardır. Bu doğrultuda Yusuf Azizoğlu başkanlığındaki YTP, seçim çalışmalarını seçim bildiriyle başlatmış, ardından partinin teşkilatlanma çalışmalarının tamamlandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illeri içeren bir seçim gezisi programı uygulamıştır⁶³. Hazırladığı seçim beyannamesi ile seçim çalışmalarını başlatan bir diğer parti ise Hüseyin Balan liderliğindeki BP'dir. İlk defa katılacağı genel seçimle seçmen karşısına çıkmaya hazırlanan parti, ağırlıklı olarak ülkede yaşanan toplumsal olaylar üzerinde durmuş ve çalışmalarını bu paralelde sürdürmüştür⁶⁴. Aday belirleme çalışmalarının ardından seçmen ile buluşma süreci başlamış bu doğrultuda partinin teşkilatlanma çalışmalarının sürdürüldüğü iller öncelikli olarak tercih edilmiştir. GP, seçimler boyunca toplumsal ve ekonomik sorunlara vurgu yapan seçim sloganları ile 12 Ekim genel seçimlerinde seçmenin karşısına çıkmıştır⁶⁵. Partide, seçim bölgelerindeki aday listelerinin hazırlanması ile başlayan seçim süreci, yurt gezileri ve miting faaliyetleri ile sürdürülmüştür.

CKMP'den dönüşen MHP, 1969 yılının Şubat ayında düzenlenen olağanüstü kongresinde gerek il, ilçe teşkilatları bünyesinde ve gerekse gençlik ve kadın kolları bünyesinde seçim hazırlıklarına yoğun bir biçimde başlamış, ülke genelinde Genel Başkan Alparslan Türkeş'in katılımıyla çok sayıda toplantı ve miting gerçekleştirmiştir. Türkçülük ve komünizm karşıtlığının ağırlıklı olarak hissedildiği seçim çalışmalarında parti, vatanın yeniden inşası gayesi doğrultusunda hareket etmiş ve eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ilkesi üzerinde durmuştur⁶⁶. İlk defa bir önceki seçimlerde Meclis'te temsilci bulundurma hakkını elde eden TİP ise 1969 seçimlerine parti içi mücadelelerin gölgesinde girmiş⁶⁷, seçim çalışmalarında sosyalizm vurgusuna ağırlıklı olarak yer vermiştir. Ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sorunların işlendiği seçim çalışmalarında "köylüye toprak herkese iş" sloganı ile hareket edilmiştir⁶⁸.

---

⁶² Kili, *age.*, s.247.

⁶³ Melek Çolak, *Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1997, s.234-235.

⁶⁴ Ali Haydar Soysüren, *Türkiye Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1966-1980)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.241.

⁶⁵ 12 Ekim 1969 genel seçimlerinde Güven Partisi'nin kullandığı sloganlar şunlardır; "Gelişmemiş bölgelerin kaderini yeneceğiz", "Komünizm ve yoksullukla imanlı mücadele", "Huzur, Hürriyet, Refah", "Rejime saygı derdine ilgi", "İlk hedefimiz köy kalkınması", "Aka ak karaya kara".Bozkır, *agt.*, s.95.

⁶⁶ *Üç Hilal*, 26 Eylül 1969, s.3.

⁶⁷ Genel Başkan Aybar ve parti üst yönetimini hedef alan MDD'ci grup, aralarındaki tüm görüş ayrılıklarına rağmen partinin er ya da geç "gerçek bir sosyalist" kimliğe kavuşması için seçim öncesinde TİP'i örgüt olarak destekleyeceklerini duyurmuşlardır. *Aydınlık*, Eylül 1969.

⁶⁸ *Emek*, 6 Ekim 1969, s.1.

12 Ekim 1969 tarihli genel seçimlerde oyların %46,5'ini alarak iktidara gelen AP olmuştur⁶⁹. AP'yi takiben oyların %27,4'ünü alan CHP ise sandıktan ana muhalefet partisi olarak çıkmıştır. Feyzioğlu liderliğindeki GP, tıpkı senato seçimlerinde olduğu gibi bu seçimlerde de AP ve CHP'nin ardından %6,6 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur. Seçime katılan diğer partilerin oy dağılımları ise MP %3,2, MHP %3,0, YTP %2,2, BP %2,8, TİP ise %2,7 olmuştur⁷⁰. Seçimlere herhangi bir partiden katılmayan bağımsız adaylar ise oyların %5,6'sını almıştır⁷¹. Seçimin kesin sonuçlarının gelmesinin ardından basın toplantısı düzenleyen Demirel, sonuçlardan duyduğu memnuniyeti dile getirerek partisiyle gurur duyduğunu ifade etmiştir. Düşük oy oranlı partilerin sandıktan daha güçlü olarak çıkacaklarını umduklarını belirten İnönü ise partisinin gerek oy ve gerekse milletvekili sayısı açısından gelişme kaydettiğini ifade ederek daha çok çalışacaklarını beyan etmiştir⁷².

Seçim sonuçları incelendiğinde oyların büyük bir kısmını alarak iktidara gelen AP'nin bir önceki seçimlerle kıyaslandığında oy oranının %6,4 oranında azaldığı anlaşılmaktadır⁷³. CHP ise bir önceki seçimlere kıyasla milletvekili sayısını artırmıştır. Eskiden AP'li seçmenin en çok oy aldığı bölge olan Güneybatı Anadolu'da CHP oylarındaki artış oldukça dikkat çekmekle beraber seçimlere ilk defa katılan GP diğer partiler içerisinde en fazla oy artışını sağlamıştır. Bir önceki seçimlere oranla bu seçimlerde oy oranı düşen partiler ise YTP, MP ve TİP olmuştur⁷⁴.

Seçimlere basının ilgisi büyük olmuş, seçim çalışmaları boyunca seçmenle buluşan parti liderlerinin faaliyetleri an be an takip edilerek kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Gazeteler, ilk sayfadan verdikleri seçim haberleri ile partilerin oy oranlarını, milletvekili sayılarını ve kesinleşen resmî sonuçları aktarmışlardır. Dönemin köşe yazarları da seçim çalışmalarını yakından takip etmişlerdir. İktidara yakınlığı ile bilinen yazarlar sonuçları olumlu karşılamış ve sonuçları AP'nin büyük başarısı olarak nitelendirmiştir. Bu düşüncede olanlardan Refik Özdek'e göre Türk Milleti sağcıdır ve bu nedenle kendisi gibi düşünen sağ bir partiyi tercih etmiştir⁷⁵.

Seçim sonuçlarının önemli bir kesimin de tepkisini çektiği anlaşılmaktadır. Bu konuda düşüncelerini bildiren Çetin Altan'a göre, seçim sonuçları ile birlikte

⁶⁹ *Son Havadis*, 13 Ekim 1969, s.1.

⁷⁰ Seçim sonuçları neticesinde meclise çıkarılan milletvekilleri sayıları ise; AP,256, CHP 143, G.P 15, M.P 6, MHP 1, TİP 2, YTP 6, BP 8 ve Bağımsızlar 13 dür. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *12 Ekim 1969 Milletvekili Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1970. s.6-7.

⁷¹ Aydın, Taşkın, *age.*, s.179.

⁷² *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1969, s.1,7.

⁷³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.201.

⁷⁴ 1965 Genel Seçimlerinde MP, %6 oy 31 milletvekili, YTP, %3,7 ile 19 milletvekili, TİP, %2,9 ile 15 milletvekili gönderme hakkını kazanırken bu oranlar 1969 Genel Seçimlerinde bahsi geçen partiler bazında şu şekilde gerçekleşmiştir: MP, %3,2 ile 6 milletvekilliği, YTP, %2,1, 18 milletvekilliği ve TİP, %2,6 ile 2 milletvekilliği kazanmıştır. Aydın, Taşkın, *age.*, s.140, 179.

⁷⁵ *Bugün*, 13 Ekim 1969, s.3.

Türkiye’de yeni bir tartışma başlamıştır. Türkiye’deki demokrasiyi sahte demokrasi olarak tanımlayan Altan’a göre, oy çoğunluğu sosyal yapının içine tutsaktır. Bu yapı kırılmadıkça tutsaklığın sona ermesi imkânsızdır⁷⁶. Seçim sonuçlarını köşesinde değerlendiren bir diğer isim ise Doğan Özgüden’dir. Özgüden seçim sistemi değişikliğinin sonuçlara doğrudan etki ettiğini ifade etmiş ve Milli Bakiye usulü seçim sistemine yeniden dönülmesini savunmuştur⁷⁷.

1969 genel seçimleri ile ikinci defa tek başına iktidara gelen AP, ülke yönetiminde yeniden söz sahibi olmuş, yenilenen seçim sistemi ile Meclis içerisinde daha fazla milletvekili bulundurma hakkını elde etmiştir.

Sonuç

Demokrasinin temeli, irade serbestisine ve seçimlere dayanır. Türk siyasi yaşamında anayasallaşma faaliyetlerinin ardından yürütülen seçim çalışmaları ile temsil yetkisinin çoğunluğun iradesi ile belirlenmesi uygulamasına geçilmiş ve bu bağlamda seçim faaliyetleri başlamıştır.

Çok partili hayatın başlamasıyla çok sesli ve kozmopolit bir yapıya bürünen söz konusu bu faaliyetler, her ne kadar zaman zaman demokratik rejime yönelik müdahalelerle karşı karşıya kalsa da toplumsal iradenin tercihinin sivil iradeden yana tecelli etmesi neticesinde devam etmiştir.

Yakın dönem Türk siyasi tarihinde etkileri bakımından oldukça önem arz eden seçim faaliyetlerinden birisi de 10 Ekim 1965 tarihli genel seçimlerdir. Türkiye’de Milli Bakiye usullü seçim sisteminin ilk kez uygulandığı seçimlere toplamda altı parti katılmıştır. Seçmenin sandık başına gitme oranının %71,3 olduğu seçimlerde oyların %52,9’unu alarak birinci olarak çıkan parti AP olmuştur. Böylece Türk siyasi yaşamında Süleyman Demirel liderliğindeki AP yönetimi ile yeni bir sayfa açılırken aynı zamanda koalisyonlar dönemi de sona ermiştir.

AP’nin iktidarı ile geçen dönemde Cumhuriyet senatosu üyelerini belirlemek için senato yenileme seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerden ilki 5 Haziran 1966 tarihinde gerçekleşmiştir. Milli Bakiye usullü seçim sistemine göre yapılan bu seçimlerde en fazla senatörü AP çıkarmış, CHP’nin temsilci sayısında herhangi bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Ardından, 20 Mart 1968 tarihinde seçim kanunu değişikliği yapılmış ve Milli Bakiye usullü seçim sistemi kaldırılarak D’hondt sistemine geri dönmüştür.

Seçim sistemi değişikliğinin ardından Türkiye’de 2 Haziran 1968 tarihinde mahalli idareler genel seçimleri ve senato yenileme seçimleri aynı gün yapılmıştır. Seçim sonuçları incelendiğinde AP, Belediye Başkanlığı, İl Genel Meclisi, Belediye

---

⁷⁶ *Akşam*, 13 Ekim 1969, s.3.

⁷⁷ *Ant*, 21 Ekim 1969, s.3.

Meclis Üyeliği seçimleri ve senato yenileme seçimlerinde en çok oyu alan ve en fazla üye sayısına ulaşan parti olmuştur.

12 Ekim 1969 tarihli genel seçimler söz konusu seçim kanunu değişikliği nedeni ile D'hondt sistemine göre yapılmıştır. Bir önceki genel seçimlere kıyasla daha fazla siyasi partinin katılımıyla gerçekleşen seçimlerde yine bir önceki genel seçimlerle mukayese edildiğinde %6,4 oranındaki oy kaybına rağmen AP birinci parti olarak çıkmış ve Türkiye'yi ikinci defa yönetme sorumluluğunu üstlenmiştir.

Sonuç olarak, her ne kadar demokrasinin gereği olarak seçim faaliyetleri yürütülmüşse de, Türkiye'de bazı dönemlerde seçimle iş başına gelen seçimle gitmemiştir. Bunun bir örneği de bu yıllarda yaşanmış, toplumsal rahatsızlıkların ordu üst kademesinde kendini iyiden iyiye hissettirmesi neticesinde hükümet ve parlamentoya bir muhtıra verilmiştir. Muhtıranın kamuoyuna paylaşılmasının ardından Demirel ve hükümeti istifa etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

Resmi Yayınlar

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü: *15-10-1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Sonuçları İl, İlçe ve Sandık Bölgeleri İtibariyle*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1962.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü: *5 Haziran 1966 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1967.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı: *2 Haziran 1968 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü: *12 Ekim 1969 Milletvekili Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970.

Sürelî Yayınlar**

Akşam

Akis

Ant

Aydınlık

Bugün

Cumhuriyet

---

* Kullanılan tasnifler ve numaralar dipnotlarda gösterilmiştir.

** Yararlanılan gazete ve dergilerin adları ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

Emek

Hürriyet

Milliyet

Son Havadis

Üç Hilal

Tercüman

Yeni Tanin

Yön

Kitaplar

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümet leri ve Millî Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)*, C.2, İ Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Altan, Çetin, *Ben Milletvekili İken*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005.

Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Yayına hzl. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2007.

Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, *1960'Tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

Bilgiç, Sadettin, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

Birand, Mehmet Ali, Dündar, Can, Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Peşesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye 1968*, İzlem Yayınları, İstanbul 1969.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, Ankara 1966.

Eraslan, Cezmi ve Olgun, Kenan, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3 F Yayınevi, İstanbul 2006.

Erdem, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982.

Erer, Tekin, *Kızıl Tehlike*, Ak Yayınları, İstanbul 1966.

Kili, Suna, *1960-1975 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976.

Öztürk, Muhsin, *27 Mayıs Devleti*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012.

Sayılgan, Aclan, *Solun 94 Yılı (1871-1965)*, Mars Matbaası, Ankara 1968.

Turan, Ali Eşref, *Türkiye’de Yerel Seçimler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması*, C.2, İstanbul 2001.

Makaleler

Çalen, Mehmet Kaan, “1909 Kanun-i Esasi Tadilatı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, Edirne 2012, s. 129-140.

Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27/79 Ankara 2011, s.1-36.

Öngüç, Bahar, “1912 Seçimleri: Demokratik Seçim İlkeleri Işığında Kısa Bir İnceleme”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/2, Eskişehir 2021, s.307-323.

Uslu, Ferhat, Turhan, Name, “Seçim Sistemleri ve Parti İçi Demokrasi: Kısa Bir Analiz”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6/2, Eskişehir 2020, s.313-338.

İnternet Kaynakları

YSK 2 Haziran 1968 Mahalli İdareler Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/tr/2-haziran-1968-mahalli-i-%CC%87dareler-genel-secimleri/80091> Erişim tarih/saat 17.04.2023/21:20

Tezler

Bozkır, Gürcan, *Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi-Milli Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1996.

Çolak, Melek, *Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1997.

Demir, Şerif, *Türk Siyasal Tarihinde Adnan Menderes*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Kuru, Hanife, *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1996.

Soysüren, Ali Haydar, *Türkiye Birlik Partisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1966-1980)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Ünal, Suzan, *1923 ve 1927 Seçimleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

**Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına
ve Türkmenlere Saldırıları**

**Attacks of Cilicia/Çukurova Armenians on the Seljukid
Lands and the Turkmens**

Hasan GEYİKOĞLU*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
08.06.2023	10.06.2023	30.06.2023	Araştırma
Atıf/Citation: Geyikoğlu, Hasan, "Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları", <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 2 (1), 2023, s. 18-52.			

ÖZET

Bizans imparatorları, Doğu Anadolu'daki Ermeni memleketlerini Bizans hâkimiyetine ilhak ettikten sonra, bu bölgede oturan on binlerce Ermeni'yi zorla göçürerek, Sivas, Kayseri ve Maraş kentleri ile yörelerine yerleştirdiler. Bu Ermenilerin bir kısmı daha sonra Orta Toroslara ve Çukurova'ya göç ettiler. İmparator I. Aleksios Komnenos, Lampron (Mersin-Çamlıyayla) kalesini Ermeni Hetum-oğullarına verdi. Eski Kars kralı Gagik'in akrabası Rupen de Çukurova'nın dağlık kesimlerinde yurt tuttu. Böylece Çukurova'nın dağlık kesimlerinde Rupenliler; Mersin vilayeti (Batı Kilikya) bölgesinde Hetumlular sülaleleri ortaya çıktı.

Bizanslıların Kilikya ve çevresine vali tayin ettikleri Ermeni Philaretos Brachamios zamanında Ermeniler bölgede bazı şehir ve kalelere hâkim oldular. I. Haçlı Seferi sırasında da Çukurova bölgesine hâkim olarak, küçük prenslikler kurdular. Haçlılardan destek alarak, siyasî yapılarını baronluk ve krallığa yükselttiler. Bu suretle güçlenen Ermeniler, Selçuklu topraklarına saldırarak genişlemeye başladılar. Çukurova etrafındaki yayla ve vadilerde yaşayan Türkmenlere de saldırarak katliamlar yaptılar, mal ve hayvanlarını yağmaladılar. Anadolu-Suriye arasında uzanan ticaret yolları da Kilikya Ermenilerinin tehdidi altındaydı.

Sultan II. Kılıç Arslan döneminden Köseadağ Savaşı'na (1155-1243) kadar Türkiye Selçuklularına tâbi olan Ermeniler, Selçukluların bu savaşta Moğollara yenilmesi üzerine, Moğollara yaklaştılar. Moğolların destek ve himayesini sağlayan Ermeniler, yeniden Türklere saldırılarda bulunmaya başladılar. Memlûkler, 1375'te Kilikya Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırdılar.

Anahtar Kelimeler: Kilikya/Çukurova, Türkiye Selçukluları, Ermeniler, Türkmenler

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, hasan.geyikoglu@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7071-6184

ABSTRACT

After the Byzantine emperors annexed the Armenian lands in Eastern Anatolia under Byzantine rule, they forcibly immigrated tens of thousands of Armenians residing in this region and settled them in and around the cities of Sivas, Kayseri and Maraş and their regions. Some of these Armenians later migrated to the Central Taurus and Çukurova. Emperor Alexios Komnenos I gave the Lampron (Mersin-Çamlıyayla) castle to the Armenian Hethumid dynasty. Rupen, a relative of Gagik, former king of Kars, also settled in the mountainous parts of Çukurova. Thus, the Rupenians appeared in the mountainous parts of Çukurova and the Hethumids in the Mersin province (Western Cilicia).

During the reign of Armenian Philaretos Brachamios, who was appointed as governor of Cilicia and its surroundings by the Byzantines, Armenians dominated some cities and castles in the region. During the First Crusade, they established small principalities by dominating the Çukurova region. With the support of the Crusaders, they raised their political structures to barony and kingdom. The Armenians, who became stronger in this way, started to expand their sphere of influence by attacking the Seljukid lands. They attacked and massacred the Turkmens living in the plateaus and valleys around Çukurova, and looted their goods and animals. The trade routes stretching between Anatolia and Syria were also under the threat of the Cilician Armenians.

The Armenians, who were subject to the Turkish Seljukids from the period of Sultan Kilij Arslan II until the Battle of Köseadağ (1155-1243), approached the Mongols after the Seljukids were defeated by the Mongols. Having received the support and protection of the Mongols, The Armenians started to attack the Turks again. The Mamluks destroyed the Armenian Kingdom of Cilicia in 1375.

Keywords: Cilicia/Çukurova, Seljuks of Türkiye, Armenians, Turkmens

Giriş

Doğu Anadolu, tarih boyunca birçok topluluğa ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan topluluklardan biri de Ermenilerdir¹. Selçukluların Doğu Anadolu'yu fethetmelerinden önce, Van Gölü – Gürcistan arasındaki bölgeler, -Dovin, Gence, Nahçıvan, Tiflis gibi, Müslüman emîrlüklerin hâkimiyetleri altındaki kent ve yöreler dışında- Bizans İmparatorluğu'na tâbi Ermeni Bagratuni ailesinin yönetiminde bulunuyordu². Orta

---

¹ Ermenilerin kökeni ve eski tarihleri hak. toplu bilgi için bkz.: M. Streck (- M. H. Yınanç), "Ermeniye", *İA*, c. IV, s. 317-326; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul 2005; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 1 vd.; Yıldız Devci Bozkuş – Sultan Deniz Küçükler, *Armenia: Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*, Genesis Kitap Yay., Ankara 2011; Salim Cöhçe, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, edit. M. Metin Hülagü ve diğ., TTK Yay., c. I, Ankara 2014, s. 1-14; Mehmet Tezcan, "Ermeni-Sasanî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", a.g.e., c. I, s. 134-147; a. mlf., "İran Armeniası (Pers-Armenia)", a.g.e., c. I, s. 149-162; Emilio Bonfiglio, "Tarihsel Ermenistan ve Ermeniler", *Bizans Döneminde Anadolu*, hazırl.: Engin Akyürek – Koray Durak, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2021, s. 454-463.

² Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 1983, s. 7-8; Mehmet Tezcan, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu

Çağ'da Vaspurakan adı verilen Van Gölü havzası ise, Ermeni Ardzruni sülâlesinin yönetimi altında idi. Havzanın doğu tarafı (Antsevatsik) bu aileden Gurgen Haçik'in, güney tarafları (Rıştunik) ise kardeşi Senekerim'in idaresinde idi. Haçik'in ölümüyle (1003/1004) havzanın tamamı Senekerim'in hâkimiyetine geçmiştir³.

XI. yy.da Batı İran ve Azerbaycan'a gelen Oğuzlar/Türkmenler ve Selçuklular, yurt bulmak ve yerleşmek amacıyla Doğu Anadolu'ya akınlara başladılar. Bu akın ve istilâlar karşısında Bizans hükümetleri çeşitli tedbirler alma yoluna gittiler⁴. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin bir kısmı, daha Selçuklulardan önceleri, Bizans hükümetleri tarafından Orta Anadolu'ya (Sivas, Kayseri, Malatya, Maraş şehirleri ve çevrelerine) göçürülüp yerleştirilmişti. Suryanî Mihail'in kaydına göre, "Büyük Armenia Ermenilerinin Kapadokya bölgesine göçlerinin başlangıcı Suryanî takvimine göre 1300 (M. 988) yılında vuku bulmuştur"⁵. Buralara daha sonraları da yeni Ermeni grupları getirilip yerleştirildi. Orta Anadolu'ya o kadar çok Ermeni yerleştirilmişti ki, Sivas, Malatya ve Divriği şehirlerinde Ermenilerden teşkil edilmiş üç kolordu kuvveti bulunuyordu⁶.

Bizans İmparatorluğu'nun tehcir ve iskânı sonucu X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kilikya'da demografik durum değişmiştir. İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969) zamanında Araplara karşı girişilen seferler sonucunda ele geçirilen şehirlerden Müslüman ahali çıkarılmış ve bunların yerine, aralarında Ermenilerin de bulunduğu Hristiyan nüfus yerleştirilmiştir⁷.

Selçuklu Devleti kurulmadan önce, Selçuklu başbuğlarından Çağrı Bey, 1015-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya bir keşif seferi yaptı. Çağrı Bey, üç bin kişilik kuvvetiyle Maverâünnehr'den hareket ederek Horasan-İran-Azerbaycan üzerinden Van Gölü havzasına geldi. Yapılan çatışmalarda Ermeni kuvvetleri bozguna uğradılar. Çağrı Bey buradan kuzeye doğru Gürcü topraklarına gitti. Bugünkü Nahçıvan ve Ermenistan topraklarında Gürcü kuvvetlerini de mağlup etti. Çağrı Bey,

---

Bölgeseine Göçürülmeleri", *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed.: Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk, Sakarya Üni. Yay., Sakarya 2007, s. 420-424, 426.

³ Sevim, a.g.e., s. 9.

⁴ Sevim, a.g.e., s. 13.

⁵ Suryanî Mihail, *Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, Türk. trc. Hırant D. Andreasyan, 1944, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 47.

⁶ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ö. R. Doğrul, TTK yay., c. I, Ankara 1987 (2. bs.), s. 263; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1970, s. 64, 71; Speros Vryonis, *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*, trc. İdem Erman, Kalkedon Yay., İstanbul 2020, s. 73, 74, 80; Mehmet Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 122-123; Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 374 ve n. 13.

⁷ Grousset, a.g.e., s. 510; Ersan, "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", s. 374n.11.

Selçuklu-Ermeni ilişkilerinin ilki olan bu keşif seferini tamamlayarak, Maverâünnehr'e döndü⁸.

Çağrı Bey'in akını üzerine Bizans imparatoru II. Basileios (976-1025), Ermenilerin yaşadığı bölgelerin yönetim ve savunmasını doğrudan Bizans'a bağlamak amacıyla büyük bir orduyla Doğu Anadolu'ya geldi (1021-1022). Gürcü Krallığı topraklarının bir kısmı ile Kral Senekerim idaresindeki Vaspurakan Ermeni Krallığı topraklarını (12 kale [bazı eserlerde kale sayısı 40 veya 72 olarak da verilir], 4.400 köy, 115 manastır ile birlikte) İmparatorluğa ilhak etti. Senekerim ve ailesiyle, bu bölgede yaşayan 40.000 Ermeni'yi zorla göçürerek, Orta Anadolu'da Sivas, Kayseri kentleri ve yörelerine yerleştirdi (1022). Ermenilerden aldığı yerlere de Bizans askerleri konuşlandırdı, valiler tayin etti⁹. Daha sonra İmparator Konstantin Monomakhos (1042-1055) tarafından Ani ve Kars bölgeleri de Bizans'a ilhak edildi (1045). Ani Kralı II. Gagik ile Kars Kralı Gagik Abas, aileleri ve bağlı halklarıyla birlikte Sivas, Kayseri ve çevrelerine sürüldü¹⁰.

Suryanî Mihail de, Vaspurakan Ermeni kralı Hovhannes Senacherib/Senekerim'in 1021 yılında Sivas'a yerleştirilmesinden sonra Ermenilerin Kapadokya, Kilikya ve Suriye'nin her tarafına yayıldıklarını yazıyor¹¹.

Kral Senekerim, ailesi mensuplarıyla birlikte Sivas'ta ikamete mecbur edildi (1021/1022). Senekerim'in Sivas'ta yerleştirilmesi, çok sayıda Ermeni'nin de buraya gelip yerleşmesine yol açtı. Selçuklu akınlarının önünde Doğu Anadolu'dan kaçan Ermenilerin bir kısmı daha Sivas'a göç etmiştir. Ancak Bizans devletinin

---

⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hırant D. Andreasyan, notlar: Edouard Dulaurier + M. H. Yımaç + çev., TTK yay., Ankara 1987 (2.bs.), s. 48-49; Abu'l-Farac, c. I, s. 293; Grousset, a.g.e., s. 539-540; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1997 (6.bs.), s. 90-91; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I, Kuruluş Devri*, Ankara Üni. DTCF Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yay., Ankara 1979, s. 104-113; Sevim, a.g.e., s. 11-12; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Yay., Konya 2000, s. 93-107; Ersan, a.g.e., s. 20-21; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey: Selçukluların Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 29-33; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK yay., Ankara 2014, s. 8-10.

⁹ Ermeni Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 18-19; Grousset, a.g.e., s. 540-541, 542; Honigmann, a.g.e., s. 166-168.

¹⁰ Suryanî Mihail, s. 47; Abu'l-Farac, c. I, s. 274; Urfalı Vahram, *Vahram Vekayinamesi: Kilikya Kralları Tarihi*, Türk. trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 3; Honigmann, a.g.e., s. 171; Grousset, a.g.e., s. 542; Kafesoğlu, "Selçuklu Akını", s. 271-272; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, TTK yay., Ankara 1981, s. 291-292; Sevim, a.g.e., s. 9-13; Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 122-128; a. mlf., "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin ... Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmesi", s. 432-436, 436-439, 441-442; Ersan, a.g.e., s. 14-15; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 374-375; Ayönü, a.g.e., s. 10 ve n. 50.

¹¹ Suryanî Mihail, s. 47. Doğu Anadolu'dan Kapadokya'ya göçürülen Ermenilerin siyasî ve sosyal kimlikleri hak. bkz.: Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında ... ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 123.

Senekerim'in çocuklarına ve bölgedeki Ermenilere baskı uygulaması, bunların bir kısmının Orta Toroslara ve Çukurova'ya göç etmesine neden olmuştur¹².

Kral Senekerim, Sivas'ta ölünce (1026/1027) yerine büyük oğlu David geçti. Ailesi ve tebaasıyla Sivas, Kayseri ve çevresinde yaşayan David, 1036/1037 yılında öldü ve yerine kardeşlerinden Atom geçti¹³. Tuğrul Bey devrindeki Anadolu seferleri sırasında Emîr Samukh komutasındaki bir Türk kuvveti 1059 yılında Sivas üzerine yürüdüğünde, Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl, Sivas'ın güney-batısındaki Develi kalesine (Kayseri iline bağlı Develi ilçe merkezine) kaçmışlardır¹⁴.

Sultan Alparslan, 1064 yılında Kuzey-doğu Anadolu'ya geniş kapsamlı bir sefer düzenledi. Aras Irmağı ve Arpaçay boylarında birçok şehir ve kale fethedildi¹⁵. Alparslan, Ani'nin fethinden sonra Vanand bölgesi (Kars ve çevresi) Kralı Gagik Abas'ın huzura gelerek hâkimiyetini kabul etmesini istedi. Gagik de, Sultanın gücü ve kararlılığı karşısında tâbiyeti kabul etti. Ancak Sultanın İran'a dönmesinden sonra Kral Gagik Abas, Kapadokya'da kendisine verilecek bazı yerler (Dugidz, Dzamındav/Zamantı, Larissa, Gavadanek/Develi, Komana/Şar) karşılığında Kars şehri ve çevresini Bizans İmparatorluğu'na terk etti (1064)¹⁶.

Malazgirt Savaşı'na (26 Ağustos 1071) kadar Sivas'ta Bizans İmparatorluğu'nun tebaası olarak yaşayan eski kral Senekerim'in oğulları, zaman zaman Bizans hükümetinin takibatına uğramışlar, yerli Rumların kötü davranışlarına maruz kalmışlardır¹⁷. Senekerim'in oğullarının Sivas'taki varlığı 1071 yılında sona erecektir¹⁸.

1080 yılına kadar kendisine tahsis edilen Zamantı'da (Kayseri/Pınarbaşı) yaşayan eski Kars Kralı Gagik Abas ile eski Vaspurakan Kralı Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl, Bizanslılar tarafından meçhul bir şekilde öldürüldü (1080/1081).

¹² Ersan, "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 375, 380.

¹³ Urfalı Mateos, s. 12n.33, 50n.129, 58; Grousset, a.g.e., s. 541, 576-577; Honigmann, a.g.e., s. 173; Ersan, a.g.e., s. 104; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 375.

¹⁴ Urfalı Mateos, s. 110-111; Ersan, a.g.e., s. 104; Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında ... ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 131-133.

¹⁵ Toplu bilgi için bkz.: Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. III, Alp Arslan ve Zamani*, TTK yay., Ankara 1992, s. 14-20; Sevim, a.g.e., s. 15-17; Ayönü, a.g.e., s. 26-30.

¹⁶ Urfalı Mateos, s.121-122; Simbat, s. 40-41; Grousset, a.g.e., s. 600, 615, 617; Tezcan, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında ...", s. 441-442; Ayönü, a.g.e., s. 30. Ermenilerin Orta Anadolu'da tehcir ve iskan edildiği yerlerin adı ve coğrafi mevkii hak. bkz.: Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1999 (2.bs.), s. 262, 268, 458, 508, 700.

¹⁷ Urfalı Mateos, s. 71; Grousset, a.g.e., s. 577-578; Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında ... ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s. 133-137; Ersan, a.g.e., s. 104; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 375-376.

¹⁸ İmparator Romanos Diogenes, Malazgirt'e giderken Sivas'a geldiğinde, yerli Rumların, "Ermeniler bize Türklerden daha çok fenalık yaptılar" şeklindeki şikâyetleri üzerine, Atom ve Apusahl'ı Sivas'tan sürmüş, şehri askerlerine talan ve tahrip ettirmiştir. Bu olaylar sırasında çok sayıda Ermeni de ölmüştür (Urfalı Mateos, s. 140-141; Grousset, a.g.e., s. 610-611; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu yay., İstanbul 1971, s. 177; Ersan, a.g.e., s. 105)

Bunların Sivas-Kayseri bölgesinde sahip olduğu topraklar, Bizans hâkimiyetine katıldı¹⁹.

Buraya kadar, Ermenilerin Kilikya'ya gelmelerinden önceki siyasî hayatları ve faaliyetlerini özetledik. Şimdi makalemizin konusunu teşkil eden olayların cereyan ettiği Kilikya/Çukurova bölgesinin coğrafyasını tanıyalım.

Coğrafi Konum

Araştırma konumuzun coğrafi sahası, Türklerin fethinden önce Kilikya diye adlandırılan bölge ve yakın çevresindeki dağlık, ovalık arazilerdir. Kilikya bölgesinin doğusu, kuzeyi, batısı Orta Toroslar denilen dağlarla çevrilidir. Dağların kuzeyinde Orta Anadolu platosu yer alır. Kilikya'nın güney-doğusunda Antakya bölgesi ve Suriye toprakları uzanır. Güneyinde ise Akdeniz vardır. Kilikya'nın sahası, Türkiye'nin bugünkü idarî taksimatına göre, yaklaşık olarak Adana ve Mersin vilayetleri arazisini kapsıyordu. Doğuda Gaziantep vilayeti sınırlarına, kuzeyde Niğde vilayeti sınırları ile kuzey-doğuda Maraş-Elbistan bölgesine, batıda ise bugünkü Mersin İli batı sınırlarına kadar uzanıyordu. Bölge, XV. yy.dan itibaren Türkçe ve Arapça eserlerde Çukurova adıyla geçmektedir. Bölgenin Suriye'den Anadolu'ya ulaşan kervan yollarına, Doğu Akdeniz sahillerinde Silifke, Korykos, Ayas (Yumurtalık) gibi limanlara, savunmayı kolaylaştırıcı sarp dağlar ile geçitlere sahip olması bakımlarından stratejik bir önemi vardır²⁰.

710-711 yıllarında Araplar tarafından fethedilen Kilikya, yaklaşık iki yüz yıl Müslümanların hâkimiyetinde kaldı. Abbasiler'in (750-1258) zayıfladığı dönemde, Çukurova yeniden Bizans'ın eline geçti. Sonradan imparator olacak olan, Bizans ordusu başkomutanı (II.) Nikephoros Phokas (963-969), Tarsus, Adana, Misis (Adana'nın doğusunda, Ceyhan Nehri üzerinde bugünkü Yakapınar), Anazarba (Anavarza, bugünkü Dilekkaya köyü yerinde), Maraş, Dulûk ve Ra'ban (bugünkü Araban) şehirlerini zapt etti (961-965). Bölgedeki Müslümanların çoğunu öldürdü, bir kısmını sürgün etti. Kilikya'dan yaklaşık 200.000 kişiyi esir alarak Anadolu ve Balkanlar'a nakleden İmparator N. Phokas, halkı Hristiyan olmaya veya göç etmeye zorladı. Müslümanlardan boşaltılan kale ve kasabalara çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hristiyan göçmenleri yerleştirdi²¹.

İmparator IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Vaspurakanlı Ardzruni sülalesine mensup Apıkarip/Apulğarip adlı bir Ermeni'ye, Bizans'a tâbi

¹⁹ Urfalı Mateos, s. 156-158; Grousset, a.g.e., s. 619; Ersan, a.g.e., 105; a. mlf., "Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ...", s. 377.

²⁰ Faruk Sümer, "Çukur Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *TAD*, c. I, sayı: 1, 1963, Ankara 1964, s. 1, 3; Umar, a.g.e., s. 440; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990, s. XI, XIII-XIV; Ersan, a.g.e., s. 107.

²¹ Urfalı Mateos, s. 8-9; Simbat, s. 2; Abu'l-Farac, c. I, s. 264-265; Grousset, a.g.e., s. 479, 510; Ostrogorsky, a.g.e., s. 88, 94, 134, 265, 269; Honigmann, a.g.e., s. 92-93; a. mlf., "Maraş (Tarih)", *İA*, c. VII, s. 314; Sümer, "Çukur Ova...", s. 3; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 68; Kaşgarlı, a.g.e., s. 16; Ersan, a.g.e., s. 107-108.

olması kaydıyla, Tarsus şehrinin hâkimiyetini verdi ve Kilikya valiliğine atadı (1042). Bu durum daha sonraki yıllarda bölgeye yeni göçlere ve Ermeni ileri gelenlerinin burada yeni yerler elde etmesine temel hazırladı²². Apıkarip, daha sonra, imparator I. Aleksios Komnenos'u (1081-1118), Lampron (=Namrun. Mersin İli'ne bağlı Çamlıyayla ilçe merkezi)²³ kalesinin, Bizans'a tâbi olması kaydıyla, Hetum oğlu Oşin'e verilmesi ve buranın babadan oğula geçen bir tımar olarak bu aileye bırakılması hususunda ikna etti. Lampron kalesine yerleşen Oşin, burayı tamir ve tahkim etti. Daha sonraları Oşin'in halefleri burada hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Böylece Kilikya'nın batı taraflarında Hetumlular sülalesinin temelleri atılmış oldu²⁴.

Kilikya'da Ermeniler adına önemli işler başaran Rupenliler sülalesinin bölgeye ilk gelişi, Bizanslılar ile çatışmalarından sonra olmuştur. Rumlar ile Ermeniler arasında önceden mevcut olan nefret, Ermenilerin Bizans tarafından Orta Anadolu'ya göçürülmesiyle derinleşerek büyüdü ve iki taraf arasında çatışmalara sebep oldu. Nitekim Bizans tarafından Kapadokya'da yaşamaya mecbur edilen eski Ani kralı II. Gagik, burada Bizans metropoliti Markos'u öldürdü²⁵. Bizanslılar bu olayı bahane ederek Ermenilere baskı uygulayıp takibe başladılar. Bizanslı Mandale-oğulları, kral II. Gagik'i öldürdüler²⁶.

Krallarının ölümüyle zaafa düşen Ermeni reisleri, etrafa dağıldılar. Gagik'in akrabalarından Rupen ve ailesi, 1080 yılında Toros dağlarına sığındı²⁷. Rupen ölünce (1095), liderliği ele alan oğlu Konstantin (1095-1102), Bizans idaresindeki Vahga (Fek)'²⁸ kalesini ele geçirdi (1097/1098)²⁹. Daha sonra başıboş birçok Ermeni onun civarında toplandı. Ermeniler, Kilikya'nın dağlık bölgelerinde Bizans idaresinde bulunan diğer kaleleri de zapt ettiler ve Rupenliler sülalesinin temellerini attılar³⁰. Bu Konstantin, Kilikya Ermeni Krallığı'nın kurucusu kabul edilir. Konstantin'in, sınırlarını nerelere kadar genişlettiği hususunda açık bir bilgi yoktur. Ancak Urfalı Mateos, onun (Orta) Toros dağlarının önemli bir kısmını Türklerden aldığını

---

²² Urfalı Mateos, s. XIX. Nitekim Karabağ (Artsakh) eyaletinin bir kısmına hâkim olan Hetum'un oğulları Oşin, Halgam ve Pazuni, kendilerine tâbi bulunan Ermeni halkıyla, 1072 yılında Çukurova'ya geçmişlerdir (Ersan, a.g.e., s. 108).

²³ Umar, a.g.e., s. 337, 504.

²⁴ Urfalı Mateos, s. XIX, 157; Ersan, a.g.e., s. 108.

²⁵ Urfalı Mateos, s. 131-132; Ermeni Simbat, s. 43-44; Urfalı Vahram, s. 4; Grousset, a.g.e., s. 605-606.

²⁶ Urfalı Mateos, s. 157-158, 420; Simbat, s. 46; *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, Türk. trc. H. D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha, s. 1; Urfalı Vahram, s. 4; Grousset, a.g.e., s. 615-618, 619; Ersan, a.g.e., s. 109.

²⁷ Urfalı Mateos, s. 157n.120; Hetum, s. 1; Urfalı Vahram, s. 4; M. Streck – M. H. Yınanç, "Ermeniye", *İ.A.*, IV, s. 321.

²⁸ Umar, a.g.e., s. 266.

²⁹ Hetum, s. 1, 2.

³⁰ Suryani Mihail, s. 47, 49; Urfalı Vahram, s. 4-5; Urfalı Mateos, s. 157n.120; Simbat, s. 47.

belirtmektedir³¹. Bu suretle Çukurova ve Doğu Kilikya'da Rupenliler, Batı Kilikya'da Hetumlular olmak üzere iki Ermeni hanedanı ortaya çıktı³².

Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'da Bizans hâkimiyetinin çökmesinden faydalanan Ermeniler, Fırat Nehri boylarına, Gaziantep, Urfa, Malatya ve Kilikya taraflarına çekilip buralarda küçük prenslikler kurarak nüfuslarını arttırmaya başladılar. Bu prensliklerin en büyüğünü kuran Philaretos Brachamios idi. Vaspurakan bölgesi Ermenilerinin asillerinden olan Philaretos³³, Malazgirt Savaşı sırasında Elazığ/Palu'daki Bizans kuvvetlerinin komutanı olup, Türklere karşı Malatya-Antakya hattının müdafaasıyla görevlendirilmişti. Savaştan sonra etrafına topladığı silahlı adamlarla 1074 yılından itibaren önce Maraş ve civarında bir Ermeni derebeyliği kurdu. 1078-1079 yılları civarında Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Urfa, Tarsus ve Antakya gibi şehir ve kalelere hâkim oldu. Bu suretle gittikçe kuvvetlenen Philaretos, Harput'tan Kilikya'ya kadar uzanan, Malatya, Maraş, Ayntab (Gaziantep), Sümeysat (Samsat), Keysun (Göksun), Tarsus, Anazarba, Misis, Ra'ban, Antakya ve Urfa şehirlerini içine alan geniş bir Ermeni Prensligi kurdu ve buralardaki Bizans hâkimiyetine son verdi (1083)³⁴.

Anadolu'nun güneyinde geniş bir sahaya hâkim olan bu Ermeni Prensligi, Türkiye Selçukluları için bir tehdit oluşturuyor, Selçuklu Devleti'nin, doğu ve güney-doğu bölgelerinde bulunan Türk-İslam hâkimleri ve ülkeleriyle münasebetlerine engel oluyordu. Bizans'la yapılan Dragos/Drakon Suyu antlaşması (Haziran 1081)³⁵ ile batı sınırını emniyete alan I. Süleyman-şah, doğuya yönelme fırsatı buldu. Bu barış döneminde Güney Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek, 1082 yılında Tarsus'u fethetti. 1083 yılında ise Adana, Misis ve Anazarba başta olmak üzere bütün Çukurova'yı zapt etti. Bu suretle Ermeni Philaretos'un kurduğu Prenslig'in hâkimiyet sahasının batı kısmı I. Süleyman Şah'ın eline geçmiş oluyordu. Fethedilen şehirlere Türk garnizonları yerleştiren I. Süleyman-şah, Tarsus'a kadı

---

³¹ *Vekayiname*, s. 201.

³² Ahmet Ünal – K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Yay., İstanbul 2007, s. 290-291; Ersan, a.g.e., s. 109.

³³ Sevim, a.g.e., s. 21; Ersan, a.g.e., s. 110n.478.

³⁴ Abu'l-Farac, c. I, s. 329, 330; Sevim, a.g.e., s. 21.

³⁵ Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 1996, s. 126; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 81; Osman Turan, "Süleyman-şah I", *IA*, c. XI, s. 209, 213; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61, 62; Ayönü, a.g.e., s. 74-75.

taayin ettikten sonra İznik'e döndü³⁶. Çukurova, Birinci Haçlı Seferi ordularının bölgeye gelişine kadar Selçuklu hâkimiyetinde kalmıştır³⁷.

Philaretos, hâkimiyeti altındaki bölgelerde Bizans halkına ve hatta Ermenilere bile kötü davranmakta idi. O, bu zalimce tutumu nedeniyle halk tarafından sevilmiyordu. O, bir yandan Bizans'a tâbi görünüyor, bir yandan da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a tâbiyet arz edip vergi ödeyerek Prensliğin varlığını devam ettirmeye çalışıyordu. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleyman Şah'ın hâkimiyetini kendi Prensliğine doğru genişletmesinden rahatsız idi³⁸. I. Süleyman-şah, Çukurova'nın fethinden sonra Antakya seferine çıkacaktır. Malazgirt Savaşı'ndan sonraki yıllarda Bizans ile irtibatı kesilen Antakya, 1078/1079 yılından beri Ermeni Philaretos'un yönetiminde bulunuyordu. Philaretos, I. Süleyman Şah'ın genişlemesine engel olması için Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın huzuruna gitti. Fakat Sultan Melikşah, ona yüz vermedi³⁹.

Philaretos'un zulmünden ve baskılarından yılmış bulunan Antakya halkı, Süleyman Şah'ı Antakya'ya davet ettiler. Az bir kuvvetle İznik'ten yola çıkan Süleyman-şah, Antakya önüne geldi. Kısa bir kuşatmadan sonra 12 Aralık 1084'te şehri, 12 Ocak 1085'te iç kaleyi teslim aldı⁴⁰.

Süleyman-şah'ın Çukurova harekâtıyla paralel olarak Türk emîri Buldacı da 1085 yılında Elbistan, Keysun (Göksun) ve Ra'ban (Araban) şehirlerini fethetti. Bu

³⁶ Anna Komnena, s. 193-194; Suryani Mihail, s. 30-31, 32, 37; İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul 1987, c. X, 128; Abu'l-Farac, c. I, s. 331; *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, trc. Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1988, s. 24; Turan, "Süleyman-şah I", s. 212-213; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 66-70; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Ankara 1988, s. 39; a. mlf., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, e Yayınları, İstanbul 1979, s. 91-92; Sevim, a.g.e., s.30; a. mlf., *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK yay., Ankara 1990, s. 30; a. mlf., *Anadolu'nun Fethi*, TTK yay., Ankara 1993 (2.bs.), s. 119-120; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi-2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca yay., İstanbul 2014 (2.bs.), s. 6-8; Ersan, a.g.e., s. 39-40, 110; Ayönü, a.g.e., s. 76.

³⁷ Ayönü, a.g.e., s. 76.

³⁸ Anna Komnena, s. 124; Suryani Mihail, s. 29-30, 33; Ostrogorsky, a.g.e., s. 323; Turan, "Süleyman-şah I", s. 206 vd.; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 47, 54 vd., 69; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", İÜEF TED, sayı: 10-11, İstanbul 1979-1981, s. 1-28; Sevim, a.g.e., s. 22; Ersan, a.g.e., s. 39.

³⁹ Urfalı Mateos, s. 170-171.

⁴⁰ Anna Komnena, s. 194; Urfalı Mateos, s. 147 vd., 161-162, 170-171; Suryani Mihail, s. 30, 31; Azîmî, *Tarih*, s. 24; İbnü'l-Esir, c. X, s. 128-129; Abu'l-Farac, c. I, s. 331; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, trc. Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014, s. 36; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000, s. 14; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 120-125; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 83-84; Turan, "Süleyman-şah I", s. 213-215; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 70, 71-73; M. Streck, "Antakya", *İA*, I, 456-459; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, s. 228-230; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı yay., İstanbul 2002 (2. bs.), s. 10; Sevim, a.g.e., s. 20-25; a. mlf., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK yay., Ankara 1983, s. 108-112; Ersan, a.g.e., s. 40-41, 42.

havalide sadece Maraş Philaretos'un hâkimiyetinde kaldı. Philaretos, 1090 yılından önceki bir tarihte Maraş'ta ölmüştür⁴¹.

Malatya'ya hâkim olan Bizans valisi Ermeni Gabriel (1095-1103) de Philaretos'un tâbiyetine girmişti. Suryanî Mihail, Philaretos öldükten sonra Gabriel'in Malatya ve çevresinde bağımsız kaldığını, Türklerin Bizanslıları mağlup ettiklerini görünce, karısını Bağdat'a göndererek Halife'den Malatya Beyliği'ni kendisine tevdi eden bir ferman aldığını yazar⁴². O sıralarda Urfa'ya Ermeni Theodoros/Toros hâkim bulunuyordu (1094-1098). Theodoros, Urfa halkı tarafından öldürülünce Haçlılar gelip Urfa'ya hâkim oldular⁴³. Yine Philaretos zamanında Kogh Basil/Koğ Vasil (öl. 12 Ekim 1112) adlı bir Ermeni reisi, Keysun, Ra'ban ve Geben/Kaban/Keban'a hâkim bulunuyordu⁴⁴.

Türklerin Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'yu fethetmelerine karşı, Bizans imparatorları VII. Mihail Dukas ve I. Aleksios Komnenos'un Papalıktan ücretli asker yardımı istemeleri üzerine, Haçlı Seferleri düzenlendi⁴⁵. 1096 yazında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden hareket eden I. Haçlı orduları, 1097 yılının ilkbaharında İstanbul'da birleşip Anadolu'ya geçtiler. Selçuklu başkenti İznik'i kuşattılar. İznik, Bizanslılara teslim oldu (19 Haziran 1097)⁴⁶.

İznik'in düşmesinden ve takiben Eskişehir yakınında cereyan eden Dorylaion muharebesinden (4 Temmuz 1097)⁴⁷ sonra Haçlı ordusu Konya Ereğli'sine geldi. Haçlı liderleri, buradan sonra izlenilecek güzergâh konusunu tartışıp, Kayseri – Komana (Şar) – Göksun – Maraş üzerinden Antakya'ya gitmeye karar verdiler⁴⁸. Bunun üzerine Haçlı reislerinden Tankred ve Baudouin, kendilerine ayrı birer hâkimiyet bölgesi elde etmek düşüncesiyle, kendi askerlerini alıp ana ordudan

---

⁴¹ Abu'l-Farac, c. II, s. 333; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 70; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 10.

⁴² Suryanî Mihail, s. 37.

⁴³ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, TTK yay., Ankara 1990; Kaşgarlı, a.g.e., s. 38.

⁴⁴ Urfalı Mateos, s. 221n.22, 233; Suryanî Mihail, s. 46, 49; Kaşgarlı, a.g.e., s. 4, 10; Umar, a.g.e., s. 275, 413.

⁴⁵ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *T.D.*, sayı: 35, İstanbul 1994, s. 65-76; a. mlf., "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, s. 525 vd.; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004 (2.bs.), s. 1 vd.; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1999, s. 16 vd..

⁴⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 100-101 (yazar, İznik'in teslim tarihini 26 Haziran'da gösterir); Semavi Eyice, "İznik", *DİA*, c. 23, s. 544; Işın Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler* içinde, Dünya Kitap yay., İstanbul 2007, s. 21-38; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 11-33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 26.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 101-103. Öngül, 30 Haziran tarihini verir (a.g.e., c. 2, s. 26).

⁴⁸ Ostrogorsky, a.g.e., s. 336-337; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 104; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34-36; Ersan, a.g.e., s. 111.

ayrılarak Çukurova'ya gittiler. Çukurova'daki Ermenilerle irtibat kurarak, işbirliği ve yardım sağladılar⁴⁹.

Bu sırada Çukurova'da Tarsus, Adana, Misis, Anazarba gibi şehir ve kaleler, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Süleyman-şah'ın fethettiği tarihten (1082-1083) beri Türklerin hâkimiyetinde bulunuyordu. Haçlı reisleri Tankred ve Baudouin, kuvvetlerini birleştirerek, adı geçen şehir ve kaleleri birer birer ele geçirdiler. Böylece Selçuklular, Bizans'tan fethetmiş oldukları Çukurova'yı Haçlılara terk ederek bölgeden çekilmek zorunda kaldılar. Fakat Tankred ve Baudouin, buralarda fazla kalmadılar. Ele geçirdikleri şehir ve kalelere küçük garnizonlar bırakarak Çukurova'dan ayrıldılar (Eylül 1097). Tankred, Antakya'yı kuşatmaya başlayan ana Haçlı ordusuna katıldı. Baudouin, Maraş üzerinden Urfa'ya gitti. Ermenilerin yardımıyla Urfa'ya hâkim olan Baudouin (10 Mart 1098), burada bir Haçlı Kontluğu kurdu⁵⁰. Tarsus, Adana ve Misis, Bizans'ın Çukurova'yı almasına kadar Haçlıların elinde kalmıştır.

Ortaya çıkan yeni şartlardan faydalanarak, Kilikya Ermenilerinin önemli bir kısmını etrafında toplayan Baron⁵¹ I. Konstantin'in Vahga (Feke)'da ölümünden sonra yerine I. Toros geçti. I. Toros'un hâkimiyeti döneminde (1100-1129) Ermeniler, Kilikya'nın dağlık bölgelerinden ovalara inmek için yoğun faaliyetlerde bulundular⁵². Antakya Haçlı Prinkepliği'nin kurulmasından sonra, Haçlılar ve bilhassa Haçlı reisi Tankred, Çukurova'yı Türklerden kendilerinin geri aldığını ileri sürerek, bölge üzerinde hak iddia ettiler. Ancak I. Haçlı Seferinin getirdiği şartlardan faydalananlar Ermeniler olacak ve Çukurova'yı ele geçireceklerdir⁵³.

İmparator I. Aleksios Komnenos, I. Haçlı Seferini yöneten liderler ile İstanbul'da varılan antlaşma gereğince, Türklerden alınacak yerlerin Bizans'a bırakılacağını zannediyordu. Ancak icraatın böyle olmadığını görünce Çukurova'da Bizans hâkimiyetini tekrar kurmak için harekete geçti. 1104 yılında bölgeye gönderilen bir Bizans kuvveti, Tarsus, Adana ve Misis'i Haçlılardan almayı başardı. Gönderilen bir donanma da Silifke ve Korykos limanlarını ele geçirdi. Böylece Çukurova'nın doğusuna kadar olan bölgede tekrar Bizans hâkimiyeti kuruldu⁵⁴.

⁴⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1986, c. I, s. 150 vd.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, s. 4-5; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 36-37; Ersan, a.g.e., s. 112.

⁵⁰ Urfalı Mateos, s. 190 vd.; Abu'l-Farac, c. I, s. 329; Ostrogorsky, a.g.e., s. 337; Runciman, a.g.e., c. I, s. 140-149, 152-153; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, c. I, s. 5-7; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 34-38; a. mlf., "Haçlılar", s. 528-529; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 24, 27; Ersan, a.g.e., s. 113 vd.

⁵¹ Kilikya Ermenilerinin Haçlılara yaptıkları yardım karşılığında reislerine "baron" unvanı verilmiştir. 1198'de Ermeni baronu II. Leon'a yine Haçlılar tarafından "krallık" tacı verilene (*Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s.191n.209) kadar, Ermeni reisleri baron unvanını kullanmışlardır (Ersan, a.g.e., s. 115-117, 155-157).

⁵² Hetum, s. 2; Urfalı Vahram, s. 5; Ermeni Simbat, s. 48; Ersan, a.g.e., s. 117.

⁵³ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trc. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1995, s. 14 vd., 25 vd., 70, 73 vd.; Ersan, a.g.e., s. 117; Ayönü, a.g.e., s. 77.

⁵⁴ Anna Komnena, s. 354, 357; Runciman, a.g.e., c. I, s. 247; Ostrogorsky, a.g.e., s. 338; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 84; Ayönü, a.g.e., s. 77.

Ancak Bizans'ın bölgedeki hâkimiyeti devamlı olamamıştır. Nitekim Antakya Prinkepsi I. Bohemund, Danişmendliler elindeki esaretinden (1100-1103)⁵⁵ kurtulduktan sonra Avrupa'ya dönünce, Antakya'da hâkimiyeti ele alan Tankred, Çukurova'ya yöneldi ve Bizans idaresindeki Adana ve Tarsus'u ele geçirdi (1107). Dağlardan ovaya inmeye çalışan Ermeni baronu I. Toros da Anazarba ve Gidrosgauis/Gidrosgo kalelerini ele geçirdi ve buralara muhafızlar bıraktı (1111-1112)⁵⁶. Ermeni baronu I. Toros, Haçlı saldırıları sebebiyle Selçukluların Orta Anadolu'ya çekilmesinden ve Bizans ile Antakya Haçlı Prinkepsliği arasındaki mücadeleden yararlanarak Anazarba'yı elinde tutmayı başardı. I. Toros'un daha başka yerleri de ele geçirdiği kaydediliyor, fakat yer ismi verilmiyor⁵⁷.

Bu sıralarda Türkiye Selçukluları da merkezini Konya'ya nakletmiş ve I. Haçlı seferinin meydana getirdiği sarsıntıyı üzerinden atmaya başlamıştı⁵⁸. Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Büyük Selçukluların Musul valisi Çavlı ile giriştiği muharebe sırasında Habur Irmağı'nda boğularak ölümünden (13 Temmuz 1107)⁵⁹ sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin başsız kalmasını fırsat olarak düşünen Bizanslılar ve Ermeniler, Türk topraklarına saldırılara başladılar. Güneydeki Haçlılar da Türk topraklarına devamlı saldırılarda bulunuyorlardı. Nitekim Antakya Prinkepsi Bohemund komutasında harekete geçen Haçlılar, Maraş, Elbistan ve Ceyhan havzasını işgale çalıştılar ise de, Türkler bu bölgeyi Haçlılardan kurtardılar⁶⁰.

Gerger Ermenilerine mensup silahlı çeteler Malatya'ya bağlı Harput, Palu ve yörelerinde yol kesiyor ve yağma yapıyorlardı. Artuklu Belek Gazi bunlar üzerine bir sefer yapmak zorunda kaldı. Belek Gazi, önce Gerger Ermenileri reisi Mihail'e haber gönderip, "Bu eylemlerine son vermesini, buna karşılık kendilerine her yıl bin yük buğday ile Malatya'ya bağlı üç köyü vereceğini" bildirdi. Mihail, "hırsız ve şâkilerin kendi memleketinde bulunmadığını" birkaç kez beyan ve iddia etmesine rağmen, sözünde durmayıp kendisine bağlı Ermeni çetelerine Hanzit köylerine baskınlar yaptırarak, yakıp yıkmayı, yağmayı sürdürdü. Hatta bir Selçuklu

⁵⁵ Bkz.: Suryanî Mihail, s. 47, 48, 49; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 107, 137, 143-144; Işın Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması, Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, s. 113-120; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178)*, İstanbul 2017, s. 62-65, 77-79, 149.

⁵⁶ Anna Komnena, s. 362-365; Urfalı Vahram, s. 5; Urfalı Mateos, s. 244-245 (eserin s. 157n.119'da, Gidrosgauis kalesinin Gizistra/Cybistra/Gentrosgavis adıyla, Tyane (Niğde-Kemerhisar) havalisinde yer aldığı belirtilmiştir); Simbat, s. 48-50; Honigmann, a.g.e., s. 124; Umar, a.g.e., s. 67; Ersan, a.g.e., s. 117-120.

⁵⁷ Urfalı Vahram, s. 5; Ersan, a.g.e., s. 121.

⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.105; Sevim, a.g.e., s. 27; Ersan, a.g.e., s. 120.

⁵⁹ Urfalı Mateos, s. 231; Turan, "Kılıç Arslan I", *İA*, c. VI, s. 686; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 109; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yay., Ankara 1996, s. 57-58.

⁶⁰ Urfalı Mateos, s. 232-233; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 148-153; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 18; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 1995, s. 433-434; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK yay., Ankara 1990, s. 64-65; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 39, 41; Ersan, a.g.e., s. 120-121.

garnizonuna da baskın düzenledi. Bunun üzerine Belek Gazi, kış mevsiminde (Ocak 1121) buz tutmuş Fırat Nehri'ni geçerek Gerger yörelerine ulaştı. O, eşkıyalık yapan Ermenileri yakalatıp Hanzit'e tehcir ederek onlara bu yörelerde köyler verdi ve iyi davrandı. Bu köylerdeki yeni yerleşim yerlerinden memnun olan Ermenilere, "Gerger'e bir daha dönmeleri" hususunda yemin ettirdi. Ancak yeminlerine sadık kalmayarak Gerger'e dönüp eşkıyalığa devam eden bir kısım Ermeniler yakalanıp köle yapıldı, mallarına el konuldu⁶¹. Ermeni Mihail, daha sonra Artuklu Belek Gazi'nin ölümünü fırsat bilerek, Gerger'e saldırdı ve bu bölgeyi Türklerin elinden aldı (1125)⁶².

Ermeni baronu I. Toros, 1129 yılında öldü. Yerine geçen oğlu Konstantin, kısa bir süre sonra bir saray entrikası ile öldürüldü ve Kilikya Ermeni tahtına Toros'un kardeşi I. Leon geçti (1129-1138)⁶³. Adana, Tarsus ve Misis'i ele geçiren I. Leon⁶⁴, Danişmendliler için de tehlike arz etmeye başlamıştı. Ermeniler, yağma maksadıyla Türk bölgelerine saldırılarda bulunarak halkın bir kısmını öldürüp, bir kısmını esir alıyorlar, evlerini obalarını yağmalayıp tahrip ediyorlar, hayvanlarını sürüp götürüyorlardı. Bu durum karşısında Danişmendli Emîr Gazi, Ermeniler üzerine sefere çıktı (1131). Emîr Gazi'nin bazı kaleleri ele geçirmesi üzerine barış isteyen I. Leon, her yıl vergi ödeyeceğine ve Ermeni eşkıyaların Türk topraklarına saldırılarını önleyeceğine dair yeminle söz verdi. Bunun üzerine Emîr Gazi bölgeden çekildi. Fakat yeminli sözüne uymayan I. Leon, vergi ödemediği gibi, eşkıyaların saldırılarına da engel olmadı. Emîr Gazi ise o sırada Karadeniz sahillerinde seferde bulunduğu için I. Leon'un bu hareketine müdahale edemedi⁶⁵.

Baron I. Leon, 1135'te, Amanos Dağları'na uzanan kuzey yollarının birbirine yaklaştığı yerde bulunan Sarvandikar/Servendikar kalesini ele geçirdi. Bundan dolayı Haçlılarla arasında çatışma oldu⁶⁶. Baron I. Leon'un işgallerine ve genişlemesine kızan İmparator II. İoannes Komnenos, 1137 yılında büyük bir ordu ile Çukurova ve Kuzey Suriye üzerine sefere çıktı. İmparator, Anadolu'dan geçerken

⁶¹ Urfalı Mateos, s. 273 (müellif, 1123 yılını verir); Suryanî Mihail, s. 68-69; Abu'l-Farac, c. II, s. 357; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 163; Sevim, a.g.e., s. 28-29.

⁶² Urfalı Mateos, s. 278, 279.

⁶³ Suryanî Mihail, s. 91; Urfalı Vahram, s. 6; Hetum, s. 3; Simbat, s. 52 (Hetum ve Simbat'ın eserlerinde, Toros'un ölüm tarihi 1129/1130 şeklinde yazılmıştır); Abu'l-Farac, c. II, s. 362 (Toros'un ölümünü 1130 yılında gösterir); Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. II, TTK yay., Ankara 1987, s. 92; Ersan, a.g.e., s. 121.

⁶⁴ Urfalı Mateos, s. 259n.102; Urfalı Vahram, s. 6; Simbat, s. 52 (bu olay için 1132/1133 yılını verir); Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 171; Ersan, a.g.e., s. 122-123.

⁶⁵ Simbat, s. 52; Abu'l-Farac, c. II, s. 363; Suryanî Mihail, s. 96; Yınanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, c. III, s. 470; Runciman, a.g.e., c. II, s. 164; Cahen, a.g.e., s. 25; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 171; Ersan, a.g.e., s. 123; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK yay., Ankara 2003, s. 42; a. mlf., *Danişmendliler (1085-1178)*, s. 95; a. mlf., *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2018, s. 74.

⁶⁶ Simbat, s. 52 (1133/1134 yılını verir); Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. II, s. 112; Ersan, a.g.e., s. 123. Osmaniye İli Hasanbeyli İlçesi sınırları içinde, Osmaniye-Bahçe karayolunun güneyinde bulunan Servendikar kalesi (Savrandı/Savuran kale) hak. bkz.: Honigmann, a.g.e., s. 119n.12; Umar, a.g.e., s. 708, 714.

yolu üzerindeki Selçuklu yerleşim birimlerini tahrip ederek ilerledi⁶⁷. İlkbaharda Çukurova'ya indi. Ermeni I. Leon'un kuvvetlerini geri püskürttüktan sonra Tarsus, Adana, Misis ve Tell-Hamdun'u (Adana-Osmaniye arasında yer alan bugünkü Toprakkale) kolayca ele geçirdi. Sonra kuzeydeki Anazarba üzerine yürüyerek uzun bir kuşatma sonunda burayı da zapt etti. Ermenilere ağır bir darbe indiren İmparator Ioannes Komnenos, bundan sonra Haçlılar elindeki Antakya'yı da ele geçirdi (Ağustos 1137)⁶⁸. Ermeni meselesini nihaî bir çözüme bağlamak amacıyla Antakya'dan Çukurova'ya dönen Ioannes Komnenos, şiddetli bir kuşatmadan sonra Ermenilerin merkezi Vahga (Feka)'yı ele geçirdi. Baron I. Leon ve iki oğlunu esir edip İstanbul'a gönderdi (1137). Sultan Mesud ile bir anlaşma yaptıktan sonra kendisi de İstanbul'a geri döndü (1138)⁶⁹.

İmparator II. Ioannes Komnenos'un bu geniş kapsamlı Kilikya seferinde (1137-1138) bölgedeki şehir ve kaleler Bizans hâkimiyetine alınıp, baron I. Leon da esir alınıp götürüldüğünden, Ermeni direnişi kırılmış görünüyordu. Ermeni Baronu I. Leon ve oğlu Rupen, İstanbul'da hapisteyken öldüler (1139/1140, 1142)⁷⁰. Baronu I. Leon ve ailesinin İstanbul'a götürülüp hapsedilmesinden (1137), oğlu Toros'un İstanbul'dan kaçıp Kilikya'ya geldiği 1145 yılına kadar geçen sürede, Kilikya Ermeni Baronluğunun durumu ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz⁷¹. Suryanî Mihail, "Leon İstanbul'a götürüldükten sonra Kilikya ülkesi kısmen Bizanslıların, kısmen de Türklerin elinde kaldı" diyor⁷². Bu sırada Kilikya bölgesinde tek güçlü Ermeni sülalesi olarak, Bizans'a her zaman sadık kalmış olan Hetumlular bulunuyordu⁷³.

Baron I. Leon'un ölümünden sonra, İstanbul'dan kaçarak gizlice Kilikya'ya ulaşan oğlu (II.) Toros, Kilikya Ermenilerinin liderliğini ele aldı (1145-1168). İlk hamlede Çukurova'da Amuda (Hemita. Osmaniye İli Toprakkale ilçesine bağlı bugünkü Gökçedam köyü) kalesini ele geçirdi. Sonra dağlık bölgedeki

⁶⁷ Urfalı Mateos, s. 290, (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 293; Suryanî Mihail, s. 111; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 55; Ayönü, a.g.e., s. 122.

⁶⁸ Niketas, c. I, s. 17; Suryanî Mihail, s. 111; Abu'l-Farac, c. II, s. 374; Runciman, a.g.e., c. II, s. 174-175; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. II, s. 118-120; Kesik, *Sultan I. Mesud*, 43-44, 99-100; Ayönü, a.g.e., s. 122.

⁶⁹ Urfalı Mateos, s. 290, (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 293, 326; Suryanî Mihail, s. 111, 112; Hetum, s. 3; Urfalı Vahram, s. 7; Simbat, s. 53; Abu'l-Farac, c. II, s. 374; Niketas, s. 17-20; Kinnamos, s. 16-17, 20; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 175; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. II, s. 116-130; Ersan, a.g.e., s. 124 vd., 127; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 55-57, 99-100; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 49; Ayönü, a.g.e., s. 122-123.

⁷⁰ Hetum, s. 3; Urfalı Vahram, s. 8; Simbat, s. 54; Ersan, a.g.e., s. 122; Zeynep İnan, "I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, TTK yay., c. II, Ankara 2014, s. 222.

⁷¹ Ersan, a.g.e., s. 129.

⁷² *Vakainame*, s. 146.

⁷³ Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 111 ve n.522.

karargâhından inerek Vahga (Feke), Anazarba, Misis, Tarsus ve Adana'ya hâkim oldu (1151). Kilikya'nın doğusunda Türkmenlere saldırarak 3.000 kişiyi öldürdü⁷⁴.

II. Toros, ilk başarılarından sonra, Bizans'ın ele geçirmiş olduğu şehir ve kalelere saldırmaya devam etti. İmparator II. İoannes Komnenos'un ölümünü (1143) fırsat bilen Antakya Prinkepsi Raymond da Çukurova'ya saldırınca, yeni İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180), bölgeye ordu ve donanma sevk etti. Bu Bizans ordusu, Kilikya'da tehdit altındaki şehir ve kaleleri Ermeni ve Haçlı tehlikesinden kurtardı⁷⁵. Böylece Kilikya Ermenileri üzerinde Bizans hâkimiyeti devam etti. Ancak mücadelesine II. Toros, Adana, Tarsus, Anazarba ve Misis başta olmak üzere Bizans'ın hâkimiyetinde olan şehir ve kaleleri tekrar ele geçirdi. II. Toros'un işgallerini kabullenmeyen imparator I. Manuel, amcazadesi Andronikos'u, II. Toros'un ele geçirdiği yerleri geri almak ve Kilikya'daki Bizans hâkimiyetini yeniden kurmakla görevlendirdi. 12.000 kişilik bir süvari ordusuyla Çukurova'ya gelen Andronikos, II. Toros'un bulunduğu Misis şehrini kuşattı. Ancak Haçlılarla işbirliği yapan Toros, Bizans ordusunu mağlup etti (1152). Toros, Bizanslı komutanla beraber hareket eden Hetumlu Lampron Ermenilerinin de bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı ve zengin ganimet ele geçirdi. Bu suretle Çukurova şehirlerini elinde tutmayı başardı⁷⁶. II. Toros, daha sonra Selçuklu topraklarına akınlar düzenledi. Bu akınlar sırasında Niğde, Kayseri civarına kadar ilerleyen II. Toros, ele geçirdiği çok sayıda esirle geri döndü (1152)⁷⁷.

İmparator I. Manuel Komnenos, gönderdiği kuvvetlerin Ermeniler karşısında başarı sağlayamaması üzerine, Sultan I. Mesud ile işbirliği sağlayabilmek için ona para ve hediyeler gönderdi. II. Toros'un gittikçe güçlenip genişlemesinden ve zaman zaman Selçuklu topraklarına ve Türkmenlere saldırmasından rahatsız olan Sultan I. Mesud, imparatorun teklifini kabul etti. Sultan I. Mesud, damadı Danişmendli Yağlıbasan'ı da yanına alarak, harekete geçti. Ermeniler korkuya kapılarak, dağlara çekildiler ve geçitleri tutup mukavemete başladılar. Bu durum karşısında ilerlemenin sakıncalı olacağını anlayan Sultan Mesud, dağların kuzey tarafında karargâh kurdu.

⁷⁴ Simbat, s. 54-55; Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 305-307; Suryanî Mihail, s. 146-149; Hetum, s. 4; Urfalı Vahram, s. 8, 9; Vardan, s. 203; Abu'l-Farac, c. II, s. 385-386, 391; Kinnamos, s. 123 vd.; Niketas, s. 95; Runciman, a.g.e., c. II, s. 277; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 187, 191; Sevim, a.g.e., s. 29-30; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 60; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 111; Ersan, a.g.e., s. 128, 129-130. Bu olay için Suryanî Mihail ve Abu'l-Farac, 1153 yılını veriyorlar. Suryanî Mihail, bu Ermeni saldırısı ve Türkmen katliamının ardından Kayseri Danişmendli hâkimi Zünnun'un bir emirname çıkartarak, kiliseleri tahrip ettiğini ve papazlara baskı yaptığını kaydetmektedir (*Vakainame*, s. 171). Osman Turan, Zünnun'un bu davranışının sebebinin, bölgedeki Ermenilerin, II. Toros'un akınları sırasındaki ihanetleri olduğunu belirtiyor (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, 191n.102; Ayönü, a.g.e., s. 143).

⁷⁵ Kinnamos, s. 27-28, 31-32; Niketas, s. 35-36; Runciman, a.g.e., c. II, s. 193.

⁷⁶ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 305-307; Suryanî Mihail, s. 170, 172, 173; Vardan, s. 203; Simbat, s. 55-56; Niketas, s. 95-96; Kinnamos, s. 93, 95; Abu'l-Farac, c. II, s. 392; Urfalı Vahram, s. 11; Runciman, a.g.e., c. II, s. 277; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 190; Sevim, a.g.e., s. 29; Ersan, a.g.e., s. 130-132; Ayönü, a.g.e., s. 143.

⁷⁷ Suryanî Mihail, s. 170, 172; Abu'l-Farac, c. II, s. 391; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 190-191; Sevim, a.g.e., s. 29; Ayönü, a.g.e., s. 143.

II. Toros'a elçi göndererek, “*Biz senin memleketini tahrip etmek için gelmedik. Eğer itaat edip bize tâbi olursan, yine eski yönetiminde kalırsın; bununla birlikte cebren almış olduğun Bizans memleketlerini imparatora geri vermelisin.*” dedi⁷⁸. Sultanın elçi heyetini iyi şekilde ağırlayan Toros, onlarla birlikte kendi elçisini sultana göndererek, “*Bir hükümdar olarak size gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz bizim gelişip yükselmemize engel olmadınız ve yurtlarımızı yakıp yıkmadınız. Fakat elde ettiğimiz Bizans beldelerini geri vermeyi asla kabul edemeyiz*” cevabını ilettiler⁷⁹. Toros'un bu cevabını olumlu bulan Sultan I. Mesud, “Ermenilerin itaat etmeleri” maddesini de kapsayan bir antlaşmayı kabul ettikten sonra harekâta son vererek geri döndü (1153)⁸⁰.

Bu durum II. Toros'u daha da güçlendirdi ve cüretini artırdı. Hareketine devamla Bizanslıların hâkimiyetinde bulunan bazı müstahkem yerleri ele geçirdi. Buna çok hiddetlenen İmparator Manuel, ertesi yıl Sultan Mesud'a tekrar elçi ve çok miktarda gümüş ve altın göndererek, Selçuklu sultanını yine sefere teşvik etti. İmparatorun ısrarının yanı sıra, zaten Ermenilerin saldırı ve zararlarından rahatsız olan Sultan I. Mesud, 1154 yılında büyük bir orduyla harekete geçip Çukurova'ya indi. Misis, Anazarba ve Tell-Hamdun kalelerini kuşattıysa da ele geçiremedi. Bu sırada Antakya bölgesine akın yapmakla görevlendirdiği emîr Yakub Bey, 3.000 kişilik kuvvetiyle, Amanos Dağı ile sahil arasındaki dar bir vadiden geçtiği sırada, Ermeni baronu Toros'un kardeşi Stefan ve Kıbrıslı Templier şövalyeleri tarafından tuzağa düşürülerek şehit edildi. O sıralarda çıkan bir veba salgını, şiddetli yağmurlar ve seller Selçuklu askerlerini zor duruma düşürmüştü. Sultan Mesud, bu olumsuz şartlarda ordusuyla geri döndü. Bunu fırsat bilen Toros ve adamları, dağlardan inerek Selçuklu kuvvetlerini takip ettiler. Geride bırakılan silahları ve ağırlıkları ele geçirdiler. Gabadania/Gabdanya (bugünkü Develi)'ya kadar giderek Türklerin bir kısmını şehit ettiler, yağma yaparak zengin ganimetle geri döndüler (Mayıs-Haziran 1154)⁸¹.

⁷⁸ Simbat, s. 56.

⁷⁹ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 307-308.

⁸⁰ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 305-308; Suryani Mihail, s. 170, 172; Vahram, s. 12; Simbat, s. 56; Abu'l-Farac, c. II, s. 385-386, 391-392; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 191-192; Cahen, a.g.e., s. 33; Sevim, a.g.e., s. 29-30; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 60; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 111-112; Ersan, a.g.e., s. 133; Ayönü, a.g.e., s. 143-144 ve n. 498.

⁸¹ Suryani Mihail, s. 173, 175; Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 308-311, 312; Simbat, s. 56; Vahram, s. 12; Abu'l-Farac, c. II, s. 392; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 191-192; Cahen, a.g.e., s. 33; Sevim, a.g.e., s. 30; Ersan, a.g.e., s. 133-134; Kesik, *Sultan I. Mesud*, s. 112-113; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 61; Ayönü, a.g.e., s. 144. Ermeniler, sadece Selçuklu ve İslâm topraklarına değil, Bizans ve Haçlıların elindeki bölgelere de saldırıyorlardı. 1156 yılında, Kilikya Ermeni baronu II. Toros, Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon ile birlikte aniden Kıbrıs'a saldırdı. Ada üç hafta boyunca şiddetle yağma ve tahrip edildi, pek çok insan öldürüldü. Kıbrıs, Ermenilerin yaptığı bu tahribatın etkisinden bir daha kurtulamadı (Suryani Mihail, s. 181, 182; Simbat, s. 57; Işın Demirkent, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, c. XXV, s. 372; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 120).

İkinci Kilikya seferinden döndükten sonra hastalanan Sultan I. Mesud, büyük oğlu Kılıç Arslan'ı sultan ilan etti ve kısa bir süre sonra da öldü (550/1155)⁸². II. Kılıç Arslan (1155-1192), tahta çıktıktan sonra enişteresi Danişmendli Yağı-basan ve atabeg Nureddin Mahmud ile Bizanslıların düşmanca hareketleriyle karşılaştı. Her tarafta Selçuklular aleyhine ittifaklar oluşturulmuştu. Önce Sivas hâkimi Yağı-basan üzerine yürüdü. Fakat bu sırada hem Nureddin Mahmud'un ve hem de Ermenilerin Selçuklu topraklarına saldırmaları II. Kılıç Arslan'ı Yağı-basan ile anlaşmaya mecbur etti. Sultanın ve Selçuklu devletinin bu zor durumundan faydalanan Ermeni baronu II. Toros'un kardeşi Stephan, Maraş'ı işgal etti (1156). Müslüman, Hristiyan ayırt etmeden insanları öldürüp, mal ve mülklerine el koydu, etrafı yağmaladı ve şehri yakıp yıktı. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan, derhal harekete geçti. Stephan, Kılıç Arslan'ın hareketini öğrenince, halkın bir kısmını esir alıp bölgeden kaçtı. Maraş'a gelen Kılıç Arslan, Ermeni halka kötü davranmadı. Daha önce şehirden kaçmış olup geri gelen Ermenilere bağ ve tarlalarını geri verdi. Maraş'tan Göksun'a gelen II. Kılıç Arslan, burada da olaylar sırasında kaçan halkı davet ederek eski yurtlarına yerleştirdi. Benzeri şekilde Behisni'den kaçan Ermenilerin de eski yurt ve topraklarına dönmelerine izin verdi. Bu arada Maraş civarındaki Berdus/Petrus kalesine çekilen Stephan, direnmenin yersizliğini anlayarak, kaleyi Sultana teslim etti. Sultan da, kendisine tâbi olması şartıyla bu kalenin idaresini ona verdi (1157). Bu olayları dikkate alan Sultan II. Kılıç Arslan, ülkesinin güney sınırlarını Ermeni saldırılarından korumak amacıyla, sınır vilayetleri teşkil ederek, oğullarından Sancar Şah'ı Ereğli'ye, Nizameddin Argun Şah'ı Niğde'ye, Mugiseddin Tuğrul Şah'ı Elbistan'a melik/vali olarak atadı⁸³.

II. Toros ölünce (1168) yerine önce oğlu II. Rupen, sonra da kardeşi Mleh geçti. Ancak kısa bir süre sonra Mleh'in muhalif Ermeniler tarafından öldürülmesi üzerine, Ermeni baronluğuna Lampronlulardan Stephan oğlu III. Rupen geçti (1175-1187)⁸⁴. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Myriocephalon muharebesinde (17 Eylül 1176)⁸⁵ Sultan II. Kılıç Arslan'a mağlup olmasından faydalanan III. Rupen, Bizans hâkimiyetinde bulunan Adana ve Misis şehirlerini zaptetti. Ayrıca, Kilikya topraklarına girerek, bölgede oturmaları ve hayvanlarını otlatmaları

⁸² Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 312; Suryani Mihail, s. 176, 177; Sımbat, s. 56; İbnü'l-Esir, c. XI, s. 179; Abu'l-Farac, c. II, s. 393; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 192; Cahen, a.g.e., s. 33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 61-62; Ayönü, a.g.e., s. 146.

⁸³ Urfalı Mateos (*Papaz Grigor'un Zeyli*), s. 315-316; Suryani Mihail, s. 176, 177, 179-180, 183; Abu'l-Farac, c. II, s. 395; İbn Bibi, c. I, s. 41; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, c. VI, s. 689 vd.; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 197-199, 249; Cahen, a.g.e., s. 33; Sevim, a.g.e., s. 30-31; Abdulhalük Çay, *II. Kılıç Arslan*, KTB yay., Ankara 1987, s. 38-40; Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK yay., Ankara 2006, s. 10-11, 70; Ersan, a.g.e., s. 141; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 64-65; Ayönü, a.g.e., s. 146-147).

⁸⁴ Suryani Mihail, s. 204, 205, 236; Sımbat, s. 58, 59-60; Hetum, s. 5, 6; Abu'l-Farac, c. II, s. 405; Ersan, a.g.e., s. 145-146; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübi ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987, s. 76; Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 75; Ersan, a.g.e., 144 vd.

⁸⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 205-211; Abdulhalük Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriocephalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984.

hususunda para ve mal karşılığında anlaşmış bulunduğu Türkmenlere saldırarak birçoğunu öldürdü, kadınları ve çocukları esir alıp, sürülerini ve mallarını da gasp etti. Bu Türkmenlerin mevcudu 10.000 çadır (hane) halkı gösteriliyor⁸⁶.

Bunun üzerine II. Kılıç Arslan ve Salâhaddin Eyyubî, Ermeniler üzerine yürüyerek, III. Rupen'in hâkim olduğu bölgelere girdiler. Karşı koyamayacağını anlayan III. Rupen, Türkmen esirleri ve aldığı malları geri vermeyi vaat etti ve tazminat olarak pek çok altın gönderdi. Yapılan görüşmede, takip eden iki yıl barışın devam ettirilmesi hususunda ant içildi. Daha sonra esirler serbest bırakıldı ve malları geri verildi (Ekim 1180)⁸⁷. Ancak II. Kılıç Arslan'ın ülkesini oğulları arasında paylaşmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde meydana gelen siyasî bölünme ve kardeşler arasındaki saltanat mücadelelerinden istifade ederek bölgede Selçuklular aleyhine genişleme faaliyetlerini artıran Ermeni baronu II. Leon (1187-1219)⁸⁸, Türklerin idaresindeki bölgelere saldırılarda bulunmuştur⁸⁹.

Sultan II. Kılıç Arslan devrinde 1185 yılı civarında Azerbaycan'dan Anadolu'ya yoğun bir Türkmen göçü meydana geldi. Yer yurt arayışında olan bu Türkmenler, birkaç yıl boyunca Doğu ve Orta Anadolu'da istilâ ve yağma hareketlerinde bulundular. Mahallî Türk beylerinin takipleri üzerine, sayıları beş bin civarında olan Türkmenler, başbuğları Rüstem Bey'in idaresinde Malatya, Kayseri ve yörelerinden ayrılp, Maraş tarafından Ermeni Krallığı arazisine girdiler. Sis (Kozan) şehrine kadar ilerleyerek etrafı yağmalayan Rüstem Bey, II. Leon tarafından tuzığa düşürülerek, adamlarından bir kısmıyla beraber öldürüldü (1187). Bu olayı bahane eden II. Leon, Maraş civarında bulunan çok sayıda sivil Türkmen'i öldürdü; eşya ve hayvanlarını yağmaladı⁹⁰.

Türkmenlerin yaptığı saldırıyı II. Kılıç Arslan'ın düzenlediğini düşünen II. Leon, sultanın oğullarının taht mücadelesine girdiği ve Selçuklu devletinin zor durumda bulunduğu bu sırada, misilleme olarak, Selçuklu hâkimiyetinde olan Bragana/Brakena/Prakana/Diokaisareia (Silifke'nin kuzeyinde yer alan Uzuncaburç) kalesi⁹¹ üzerine bir ordu gönderdi (1188). Ancak bu saldırı başarısız olunca, II. Leon, iki ay sonra daha büyük bir orduyla bizzat Bragana üzerine yürüdü ve kaleyi ele geçirerek kale komutanını da öldürdü. Buradan İsauria'ya (Mersin-Silifke bölgesi) yönünü çevirdi. III. Haçlı Seferine katılan Alman imparatoru

⁸⁶ İbnü'l-Esir, c. XI, s. 372; Abu'l-Farac, c. II, s. 426; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213, 511; Şeşen, a.g.e., s. 76; Ersan, a.g.e., s. 146-147.

⁸⁷ İbnü'l-Esir, c. XI, s. 372; Abu'l-Farac, c. II, s. 426 (Abu'l-Farac, serbest bırakılan esirlerin mevcudunu 500 kişi gösteriyor); Runciman, a.g.e., c. II, s. 353; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; a. mlf., "Kılıç Arslan II", s. 695; Cahen, a.g.e., s. 44; Şeşen, a.g.e., s. 76-77; a. mlf., "Selâhaddin-i Eyyubî", *DİA*, c.36, s. 337-340; Sevim, a.g.e., s. 32; Ersan, a.g.e., s. 147.

⁸⁸ Ermeni baronu III. Rupen, 1187 yılında tahtını kardeşi II. Leon'a devretti ve bir manastıra çekildi (Simbat, s. 63; Ersan, a.g.e., s. 149).

⁸⁹ Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 69-70.

⁹⁰ Abu'l-Farac, c. II, s. 447-448; Simbat, s. 63; Vahram, s. 15; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 216 ve n.44; Sevim, a.g.e., s. 32; Cahen, a.g.e., s. 52-53; Ersan, a.g.e., s. 150.

⁹¹ Ramsay, a.g.e., s. 404; Umar, a.g.e., s. 215, 611-612.

Friedrich Barbarossa 1190'da bölgeye geldiği sırada, Silifke'nin Ermenilerin elinde olması, söz konusu saldırı esnasında buranın Ermenilerin eline geçtiği kanaatini kuvvetlendiriyor⁹².

Sultan II. Kılıç Arslan, eski Türk feodal devlet geleneğine uyarak ülkesini 11 oğlu arasında paylaştırdı. Şehzadelerin her birini bir vilayete melik/vali atadı. Ancak şehzadelerin saltanat mücadelelerine girişmeleri sonucunda, Türkiye Selçuklu Devleti'nde ciddi buhranlar meydana geldi (1192-1196)⁹³. Selçukluların bu durumundan faydalanan Ermeniler, Selçuklu topraklarına saldırılara ve işgale başladılar. Ermeni baronu II. Leon, kuvvetleriyle Toros Dağlarını aştı. II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Kayseri Meliki Nureddin Sultan-şah üzerine yürüyerek mağlup etti ve bir kalesini ele geçirdi. Sonra Ereğli ve Kayseri'ye kadar ilerleyen II. Leon, bazı yerleri işgal etti, hatta Kayseri'yi kuşattı. Şehri ele geçirmek üzereyken, çok miktarda altın ve gümüş para karşılığında melik ile anlaşma yaparak Kayseri'yi geri vermiştir. II. Leon bundan sonra Elbistan Meliki Mugiseddin Tuğrul-şah'ın hâkimiyeti altındaki topraklara da saldırarak, onu kendine tâbi duruma getirdi (1195). Bu sefer esnasında Lampronlu Oşin'in oğlu Hetum da Lulua/Lülüve (Ulukışla) kalesini ele geçirip tahkim etti⁹⁴.

II. Leon, bu başarılarından sonra Bizans, Papalık ve diğer Avrupa devletlerinin destek ve yardımlarını sağlamak için birtakım girişimlerde bulundu. Onların desteğiyle taç giyip "kral" unvanı aldı (6 Ocak 1198)⁹⁵.

Kilikya Ermeni Kralı II. Leon'un, çağdaşı beş Selçuklu sultanı ile bazen dostane, bazen da hasmane ilişkileri olmuştur. Bunlardan I. İzzeddin Keykavus'un sultanlığına karşı çıkan kardeşi Alâeddin Keykubad'ın yanında yer almak suretiyle Selçukluların iç işlerine karışarak, kendi Krallığı için menfaat sağlamaya çalışmıştır⁹⁶.

⁹² Simbat, s. 63; Ersan, a.g.e., s. 150; Şenol Çelik, "Silifke", *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 200.

⁹³ İbnü'l-Esir, c. XII, s. 82-84; İbn Bibi, c. I, s. 41; Aksarayî, s. 23; Turan, "Kılıç Arslan II", s. 696-697; a. mlf., "Süleyman-şah II", *İA*, c. XI, s. 219 vd.; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 216-220, 249.

⁹⁴ Urfalı Mateos, s. 191n.209; Suryani Mihail, s. 291-292; Simbat, s. 74; Urfalı Vahram, s. 15-16; Cahen, a.g.e., s. 57-58; Turan, "Kılıç Arslan II", s. 697; a. mlf., "Süleyman-şah II", s. 222; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 229, 249; Faruk Sümer, "Tuğrul-Şah", *İA*, c. XII/2, s. 41; a. mlf., "Tuğrul Şah", *DİA*, c. 41, s. 346; Sevim, a.g.e., s. 33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 88; Ersan, a.g.e., s. 150, 155-157, 160; Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s. 70. Suryani Mihail (s. 291) ve Abu'l-Farac (c. II, s. 466), II. Leon'un, II. Kılıç Arslan'ın ölümünden (25.08.1192) sonra bir kısmı Türklerden, bir kısmı da Bizans'tan olmak üzere 72 müstahkem yeri ele geçirdiğini yazıyorlar. Mehmet Ersan, onun bu kadar kısa sürede 72 kaleyi ele geçirmesinin mümkün görünmediğini, Abu'l-Farac'ın bu kaydının, II. Leon'un bütün hâkimiyeti boyunca ele geçirdiği kaleler ile ilgili olması gerektiği kanaatini belirtiyor (*Anadolu'da Ermeniler*, s. 160).

⁹⁵ Urfalı Mateos, s. 191n.209; Simbat, s. 68, 69; Vahram, s. 16; Hetum, s. 9; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249; Sevim, a.g.e., s. 33; Kaşgarlı, a.g.e., s. 55 vd.; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 88; Ersan, a.g.e., s. 155-157.

⁹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 294 vd., 325; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara 1997, s. 22, 87; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK yay., Ankara 2003, s. 14; Ersan, a.g.e., s. 164.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah (1196-1204), II. Leon'un, Toros Dağlarında Türkmenlerin yaşadığı bölgeleri ele geçirmesini ve Ermeni Krallığı'nın daha da genişlemesini engellemek için 1199 yılında bir sefer düzenledi. Bu sefere, II. Leon'un rakibi ve düşmanı olan Lampron bölgesi Ermeni prensi Hetumlu Oşin de katıldı. II. Leon'un işgal ettiği Ereğli kalesi ile diğer yerler geri alındı. Selçuklu ordusu, Çukurova'ya girerek Adana'ya kadar olan bölgeleri ele geçirdi. Bunun üzerine II. Leon, yeniden Selçuklu Devletine tâbi olmayı kabul etmek zorunda kaldı ve tâbiyet statüsü gereğince II. Süleyman-şah adına para bastırıldı. Kilikya Ermeni kralları bu tarihten Köseadağ Savaşı'na (1243) kadar Türkiye Selçuklularına tâbi kalmışlardır. Ermeni Kralı II. Leon, II. Süleyman Şah'ın (öl. 6 Temmuz 1204) yerine geçen oğlu III. Kılıç Arslan zamanında (1204-1205) da Selçuklulara haraç ödemeye devam etti⁹⁷.

Bununla beraber, II. Süleyman Şah'ın ölümü, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya'ya gelip yeniden tahta çıkması gibi olayları fırsat bilen Ermeniler, antlaşmayı ihlal ederek Selçuklu sınır şehirlerine ve Türkmenlerin yaylak kışlak bölgelerine saldırmaya başladılar. Birçok Türk beldesini talan ettiler. Bu arada Türkmenlerin göç ve yaylak sahası olan Keysun (Göksun) bölgesine saldırı düzenlediler (1205). Türkmenlerden pek çok kişiyi esir aldılar, hayvanlarını sürüp götürdüler. II. Leon, saldırılarına devam ederek, Elbistan'ı kuşattı, fakat ele geçiremedi. Daha sonra Haleb tarafına yöneldi. Cemaziyülevvel 602/Aralık 1205-Ocak 1206'da Derbesak'a ansızın baskın yaparak şehri yakıp yıktı ve pek çok esir aldı. Sonra Amik bölgesine saldırarak Müslümanları katletti, Türkmenlerin mallarını yağmaladı. Daha sonra Maraş'a kadar gelerek birçok beldeyi ele geçiren II. Leon, bölgede yağma ve tahribat yapmaya devam etti. Eyyubîlerden Haleb hâkimi el-Melikü'z-Zahir, II. Leon'un üzerine yürüdüysen de kesin bir sonuç alamadı. Kilikya Ermenilerinin Türk-İslam topraklarına yaptıkları bu saldırılar, Anadolu-Suriye kervan yolunun da emniyetini bozuyordu⁹⁸.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında süre gelen saltanat mücadeleleri sonunda Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'yı terk etmiş; ağabeyi II. Süleyman-şah Konya'ya girip tahta çıkmıştı. Ermeni Kralı II. Leon, Konya'dan İstanbul'a giderken doğuya yönelip Kilikya topraklarından geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i, '*halen tahtın sahibi sultan*' gibi karşıladı ve misafir etti⁹⁹. Gıyaseddin Keyhüsrev,

⁹⁷ İbn Bibi, c. I, 95, 96; Turan, "Süleyman Şah II", s. 224-225; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249-251; Sevim, a.g.e., s. 33; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 89; Kaya, a.g.e., s. 70-71; Ersan, a.g.e., s. 161-162.

⁹⁸ Sımbat, s. 76; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 199-200; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 285; Sevim, a.g.e., s. 33; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK yay., Ankara 1997, s. 39; Kaya, a.g.e., s. 133-134; Ersan, a.g.e., s. 162-163.

⁹⁹ 1196 yılında Konya'yı kuşatan II. Rükneddin Süleyman-şah'a karşı ancak dört ay dayanabilen Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'dan ayrılıp Akşehir yolu ile İstanbul'a doğru hareket etmişti. Ancak adamları Lâdik köyünde halkın saldırısına uğrayıp malları yağmalanınca, yolunu değiştirerek Kilikya'ya yöneldi. II. Leon, Gıyaseddin Keyhüsrev'i saygıyla karşıladı. Fakat yeni sultan II. Süleyman-şah'tan korkan II. Leon, Keyhüsrev'i ancak bir ay misafir edebildi. Gıyaseddin Keyhüsrev,

iltica ettiği Bizans'ta uzun bir gurbet hayatı geçirdi (1196-1205). II. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra henüz çocuk yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılması üzerine, bazı devlet adamlarının davetiyle İstanbul'dan Konya'ya gelen I. Keyhüsrev, tekrar Türkiye Selçuklu sultanı oldu (Şubat 1205)¹⁰⁰.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ermenilerin saldırı ve istilaları karşısında onların üzerine bir sefer düzenlemeyi düşünüyordu. II. Leon'un Elbistan'ı kuşatması üzerine, hemen sefere çıkmağa karar verdi¹⁰¹. Sultan I. Keyhüsrev, Antalya'yı fethettikten (5 Mart 1207) sonra Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıktı. 605/1208-1209 yılında Maraş'a gelerek, burayı ele geçirdi¹⁰². I. Keyhüsrev, Maraş'ı almakla, dağlarla çevrili Ermeni topraklarına girebilmek için, Ceyhan Nehri vadisini kontrol eden bu şehre hâkim oluyordu¹⁰³. Sonra Haleb hâkimi Melikü'z-Zahir'den yardımcı kuvvet istedi. Melikü'z-Zahir de Maraş'a bir miktar asker gönderdi. Sultan I. Keyhüsrev, Melikü'z-Zahir'in askerlerini de yanına alarak, Kilikya Ermeni Krallığı topraklarına girdi. Bazı kale ve kasabaları ele geçirdi. Vaktiyle II. Kılıç Arslan tarafından fethedilen ancak daha sonra Ermenilere bırakılan Pertus/Petrus kalesi kuşatılarak, zapt edildi. Pertus kuşatması sırasında kalede bulunan Kral II. Leon'un oğlu Kirkor (Gregoire) başta olmak üzere pek çok esir ve ganimet ele geçirildi. Zor durumda kalan II. Leon, Mısır Eyyubî hükümdarı Melik Adil'e müracaat ederek, barış için arabulucu olmasını talep etti. Melik Adil'in ricasını kabul eden Sultan I. Keyhüsrev, o sırada kış mevsiminin de yaklaşması dolayısıyla, II. Leon'un, "Müslüman esirleri serbest bırakması, Selçuklu Devleti'ne sadakatle tâbi olması, tazminat ödemesi, Anadolu-Suriye kervan yoluna, Selçuklu ve Haleb Eyyubî topraklarına bir daha saldırmaması" şartlarıyla barış yapmayı kabul etti. Leon, yaptığı bu antlaşmaya Sultan I. Keyhüsrev'in saltanatı boyunca sadık kalmış ve Sultan adına para da bastırmıştır. Ancak Sultan I. Keyhüsrev ölünce (1211), II. Leon, verdiği sözleri tutmadı. Göndermesi gereken haracı ödemedi. Hatta Keykavus-Keykubad kardeşlerin saltanat mücadelesine karıştı. Ancak Sultan I. Keyhüsrev ölünce (1211), II. Leon, verdiği sözleri tutmadı. Göndermesi gereken

---

Kilikya'dan ayrılıp Elbistan-Malatya-Haleb-Diyarbakir-Ahlat yoluyla Doğu Anadolu üzerinden Trabzon'a ve oradan da deniz yoluyla İstanbul'a gitti (İbnü'l-Esir, c. XII, s. 169; İbn Bibi, c. I, s. 55-56, 58-69; Aksarayî, s. 23-24; Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, c. IV, s. 615; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 247, 268-273; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular – Makaleler-* içinde, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011, s. 342-344; Baykara, a.g.e., s. 20-24; Kaya, a.g.e., s. 98-99; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 87, 97; Ersan, a.g.e., s. 161; Ayönü, a.g.e., s. 198).

¹⁰⁰ İbn Bibi, c. I, s. 97-110; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 166-167, 169-170; Aksarayî, s. 24-25; *Anonim Selçukname*, s. 38-39; Turan, "Keyhüsrev I", s. 615; a. mlf., "Kılıç Arslan III", *İ.A.*, c. VI, s. 703; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 268-274; Baykara, a.g.e., s. 24-29.

¹⁰¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, c. 2, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay.: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 38; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 286; Kaya, a.g.e., s. 134.

¹⁰² E. Honigmann, "Maraş (Tarih)", *İA*, c. 7, s. 315; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 286; Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *DİA*, c. 24, s. 193; Kaya, a.g.e., s. 134.

¹⁰³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 287; Kaya, a.g.e., s. 134.

haracı ödemedi. Hatta Keykavus-Keykubad kardeşlerin saltanat mücadelesine karıştı¹⁰⁴.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alaşehir muharebesinde şehit olunca (7 Haziran 1211), devlet adamları büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u tahta çıkardılar (1211-1220)¹⁰⁵. Bunun üzerine kardeşi Alâeddin Keykubad saltanat mücadelesine girerek, ağabeyini Kayseri'de kuşattı. Keykubad'ın tarafını tutarak onunla ittifak yapan Kilikya Ermeni Kralı II. Leon da kuvvetleriyle gelip Kayseri kuşatmasına katıldı. Kuşatma uzayınca I. Keykavus ve adamlarının girişimi sonucu II. Leon, hediye ve bazı vaatler karşılığında bir anlaşma yaparak kuşatmadan çekildi ve ülkesine döndü¹⁰⁶. Ancak II. Leon, Selçukluların iç meselelerle meşguliyetinden faydalanıp, Selçuklu topraklarına saldırarak Lulue/Lülüve (Ulukışla), Ereğli, Lârende ve Lampron'u işgal etti¹⁰⁷.

Bu gelişme karşısında I. İzzeddin Keykavus, yapılan anlaşma hilâfına davranan II. Leon'a taahhüdünü bozmak zorunda kaldı. Sultan Keykavus, bazı meseleleri¹⁰⁸ hallettikten sonra Ermeniler üzerine sefere çıktı. Kral II. Leon, Selçuklularla tek başına mücadele edemeyeceğini bildiğinden, Haçlıların yardımını temin edebilmek için, gönderecekleri yardım karşılığında, Selçuklulardan zapt ettiği kaleleri onlara vereceğini taahhüt etti. Fakat Haçlılardan böyle bir yardım gelmediği anlaşılıyor. Nihayet Sultan I. Keykavus, sefer sonunda Lulue, Ereğli ve Lârende'yi Ermenilerden geri aldı (1216 yazı)¹⁰⁹.

Öte yandan Ermeni Kralı II. Leon, Haçlı hâkimiyetindeki Antakya'yı ele geçirdi (1216). Antakya Prinkepsi IV. Bohemund, Haleb hâkimi Melikü'z-Zahir ile

¹⁰⁴ Hetum, s. 12; Muhammed b. Ali er-Ravendî, *Rahatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürur*, trc. Ahmed Ateş, TTK yay., Ankara 1999 (2. bs.), c. II, s. 425-426; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 198-200; İbn Bibi, c. I, s. 183; Müneccimbaşı, c. II, s. 38-39; Turan, "Keyhüsrev I", s. 617; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 285-287; Cahen, a.g.e., s. 64-65; Sevim, a.g.e., s. 33-34; Baykara, a.g.e., s. 39-40; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 103-104; Kaya, a.g.e., s. 134-135; Ersan, a.g.e., s. 164. Ermenilerin Türkiye Selçukluları'na tâbi olup olmadığı hususunda tartışmalar da yapılmıştır (Bkz.: Kaya, a.g.e., s. 135-136; Mehmet Ersan, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçukluları'na Tâbiyeti Meselesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, yayl.: Necdet Bilgi ve diğr., İzmir 1999, s. 301-315).

¹⁰⁵ İbn Bibi, c. I, s. 133-134; *Anonim Selçukname*, s. 40; Turan, "Keykavus I", *İA*, c. VI, s. 632; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 289-290; Baykara, a.g.e., s. 43; Koca, a.g.e., s. 21; Uyumaz, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁶ İbn Bibi, c. I, s. 134 vd.; Müneccimbaşı, c. II, s. 42-44; Turan, "Keykavus I", s. 632; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 294-296, 307, 325; Sevim, a.g.e., s. 34; Koca, a.g.e., s. 22, 87, 92; Uyumaz, a.g.e., s. 14-15, 31; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 108, 109; Ersan, a.g.e., s. 164-166. Salim Koca, Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'yi kral Leon'a vermeyi vaadettiğini belirtiyor (a.g.e., s. 3).

¹⁰⁷ Vahram, s. 17; Turan, "Keykavus I", s. 636-637; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 296, 307; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Lü'lüe", *İA*, c. VII, s. 110; Koca, a.g.e., s. 39-40, 62; Ersan, a.g.e., s. 167.

¹⁰⁸ I. Keykavus, önce kardeşi Alâeddin Keykubad'ın taht mücadelesini sona erdirdi, sonra Sinop'u fethetti (1214) (Turan, "Keykavus I", s. 635; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 300-301, 303-304; Koca, a.g.e., s. 30-35). Yerli Rumlar ile Kıbrıs Haçlılarının işgaline uğrayan Antalya'yı geri aldı (Ocak 1216) (Turan, "Keykavus I", s. 636; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 308-312).

¹⁰⁹ Simbat, s. 77-79; Vahram, s. 17; Turan, "Keykavus I", s. 636-637; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307-308, 312; Tekindağ, "Lü'lüe", s. 110; Koca, a.g.e., s. 22, 29, 39-40, 62; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 114; Ersan, a.g.e., s. 167-168.

Selçuklulardan yardım istedi. Bu talebi kabul eden Sultan I. İzzeddin Keykavus, 1216 yılı sonbaharında harekete geçerek Kilikya'nın kuzeyindeki Çiçin, Haçin (Saimbeyli), Geben/Keban kalelerini ele geçirdi. Devam eden muharebelerde Ermeni başkomutanı baron Konstantin yenildi ve birçok Ermeni ileri gelenleriyle beraber esir alındı. II. Leon'un talebi üzerine Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında yapılan barış görüşmeleri sonunda, II. Leon, Selçuklulara yıllık 20.000 altın haraç ödemeyi, Selçuklu topraklarına saldırmamayı yeminle taahhüt ederek bir antlaşma imzaladı. Baron Konstantin'in fidyesi olarak Lulue (Ulukışla) Selçuklulara bırakıldı. Sınırdaki bazı kalelerin (İsauria/İçel bölgesinde bulunan Lavzad/Lauzad, Ereğli vs.) de Selçuklulara iade edilmesi kararlaştırıldı. Sultan I. Keykavus da esirleri serbest bıraktı; yolların güvenliğinin sağlandığını etrafa duyurdu (1218)¹¹⁰. Yapılan bu antlaşma ile Kilikya Ermenileri tekrar Selçuklulara tâbi hale getirildi. Ermeni kralı, bastırıldığı paralara Arap harfleriyle Selçuklu Sultanının adını yazdırmak ve Sis'de Sultan adına hutbe okutmak durumunda kaldı. Böylece bu taraflarda Ermenilerin yayılması önlenmiş oldu¹¹¹.

Bu sırada Türkmenler, Ermeni Kralı II. Leon'un Selçuklu topraklarına yaptığı saldırılarda ele geçirmiş olduğu mallardan bazılarını Eyyubîlerin idaresinde bulunan Balat şehrindeki Ermenilerde gördüklerini Sultan I. İzzeddin Keykavus'a haber vererek, intikamlarının alınmasını istediler. Sultan Keykavus, yağmacı Ermenileri cezalandırmak için Balat'a bir kuvvet sevk etti. Oradaki Ermenilerin bir kısmı esir alındı, bir kısmı öldürüldü¹¹².

Sultan I. İzzeddin Keykavus ölünce yerine kardeşi Alâeddin Keykubad sultan ilan edildi. I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tahta çıktığı sırada Batı Türkistan ve İran'da Moğol istilası başlamıştı¹¹³. Alâeddin Keykubad, bu büyük tehlikenin çok geçmeden Selçuklu sınırlarına dayanacağını tahmin etti ve gerekli tedbirleri almaya girişti. Bu arada Eyyubîler ile ittifak yapmaya çalıştı¹¹⁴. Dış politikada sınır güvenliği endişesi ve ekonomik amaçlarla hareket eden I. Alâeddin Keykubad, önce, Akdeniz sahilinde önemli bir liman şehri olan

---

¹¹⁰ Suryanî Mihail, s. 297; İbn Bibi, c. I, s. 180-191; Hetum, s. 14, 15; Sımbat, s. 77-79; Müneccimbaşı, c. II, s. 50-52; Turan, "Keykavus I", s. 637-638; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 312-316; Sevim, a.g.e., s. 34 vd.; Cahen, a.g.e., s. 70-71; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 115-116; Ersan, a.g.e., s. 168-172; Koca, a.g.e., s. 40-47, 93. Ulukışla'da zengin gümüş madeni vardı (Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. ve notlar: D. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2014, s. 145; Cahen, a.g.e., s. 71, 117, 300; Tekindağ, "Lü'lüe", s. 110).

¹¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 315-316; Koca, a.g.e., s. 40 vd.; Ersan, a.g.e., s. 173.

¹¹² Turan, "Keykavus I", s. 637; Koca, a.g.e., s. 41, 74.

¹¹³ Moğol istilası hak. toplu bilgi için bkz.: Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 229-285; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz yay., İstanbul 2005; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hakimiyeti)*, İstanbul 2010 (2. bs.), s. 85 vd.; Coşkun Erdoğan, *Hârezşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üni. SBE, Erzurum 2016, s. 197-247.

¹¹⁴ İbn Bibi, c. I, s. 271-273; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 331-333; Uyumaz, a.g.e., s. 26; Ersan, a.g.e., s. 176-177.

Kalonoros/Candelore (Alâiye)'yi fethetti (1221)¹¹⁵. Alâeddin Keykubad'ın, Selçuklu-Kilikya Ermeni Krallığı sınırına yakın olan Alâiye kalesini fethetmesi üzerine iki devlet arasındaki ilişkiler gerginleşti¹¹⁶.

Sultan I. Alâeddin Keykubad, Anadolu-Suriye kervan yolunu tekrar keserek tüccar ve yolcuların canına kasteden, mal ve paralarını gasp eden ve Selçuklu ticaretine engel olan Kilikya Ermeni Krallığına karşı 1225 yılında Çukurova'ya geniş kapsamlı bir sefer düzenledi. Bu seferle, doğuda İskenderun körfezinden batıda Anamur'a kadar uzanan Kilikya Ermeni Krallığı'nın hâkimiyet sahası daralmış ve Ayas (bugünkü Yumurtalık) ve Korykos limanları dışındaki güney sahilleri Selçukluların eline geçmiş oldu¹¹⁷.

Bu sefer sonunda Ermenilerle yapılan anlaşmayla, Kilikya Ermeni Krallığı tekrar ve eskisinden daha ağır şartlarla Selçuklulara tâbi kılındı. Anadolu-Suriye kervan yolu emniyete alınıp yeniden işler hale getirildi. Yine bu sefer sonunda Türklerin *İç-İl* dedikleri, bugünkü Mersin vilayetinin kuzey ve batı tarafları ile Ceyhan Nehri havzasının yukarı ve orta bölgeleri Selçukluların eline geçmiş ve buralara Türkmenler iskân edilmiştir. Ermeni Kralı I. Hetum (1226-1269), Sultan I. Keykubad'ın bu seferinden sonra Selçuklular aleyhine herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edememiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıdığı bu antlaşmaya, Keykubad'ın sultanlığı boyunca sadık kalmıştır¹¹⁸.

Türkiye Selçuklularında I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden (1 Haziran 1237) sonra meydana gelen olaylar, Ermenilerin Selçuklulara taahhütlerini yerine

¹¹⁵ İbn Bibi, c. I, s. 254-257, 258-267 ; M. H. Yınanç, "Alâiye", *İA*, c. I, s. 287; Turan, "Keykubad I", *İA*, c. VI, s. 647; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 335-339; Uyumaz, a.g.e., s. 23, 31; İdris Bostan, "Alanya", *DİA*, c. II, s. 339.

¹¹⁶ Uyumaz, a.g.e., s. 31.

¹¹⁷ İbn Bibi, c. I, s. 345-354; İbnü'l-Esir, c. XII, s. 426-428; Abu'l-Farac, c. II, s. 521; *Anonim Selçukname*, s. 41; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 342-347; a. mlf., "Keykubad I", s. 648-650; Sevim, a.g.e., s. 36-37; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 130-132; Uyumaz, a.g.e., s. 30-34; Ersan, a.g.e., s. 177-180. Çukurova'ya düzenlenen bu seferin nedeni olarak, yerli tarihçilerde, İbn Bibi'nin, Haleb'den Anadolu'ya gelen bir tacirin Çukurova'da Ermeniler tarafından soyulmasına dair ifadelerinden (*el-Evâmirü'l-Alâiye*, c. I, s. 317-318) hareketle, Anadolu-Suriye ticaret yolunu tehlikeye düşüren, dolayısıyla Selçuklu ticaretine engel olan Kilikya Ermeni Krallığı'nı cezalandırmak ve yolların güvenliğini sağlamak amacı güdüldüğü görüşü hâkimdir. Ermeni ve Batılı tarihçiler ise, seferin sebebi olarak, Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prinkepsliği arasında yaşanan bir anlaşmazlık [Bu sıralarda kral II. Leon ölmüştü (1219). Kızı ve veliahdı İsabelle (Zabil)'in Antakya Haçlı Prensi IV. Bohemund'un oğlu Philippe ile evlenmesi dolayısıyla çıkan meseleler üzerine Haçlılar Ermeni topraklarını işgale başlamışlardı. Ermenilerin Philippe'i tutuklamaları üzerine, askerî harekâta girişmek isteyen Bohemund'a karşı Papa ve Haçlılar cephe aldılar. Oğlunu kurtarmak için çare arayan Bohemund, Sultan I. Keykubad'la ittifak kurdu. Buna karşılık Ermeniler de Haleb Eyyubî hükümdarı Şihabeddin ve Kıbrıs Haçlılarıyla ittifak yaptılar (1225). (Hetum, s. 15-16; Sevim, a.g.e., s. 36-37)] sırasında Haçlı Prensi IV. Bohemund'un Ermenilere karşı ittifak teklifini kabul eden I. Alâeddin Keykubad'ın, bu ittifak gereği Çukurova'ya ordu sevk ettiği görüşündedirler (Ersan, a.g.e., s. 177-179; Runciman, a.g.e., c. III, s. 151; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 57 vd.; Uyumaz, a.g.e., s. 31-32).

¹¹⁸ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Alâüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İÜEF Tarih Dergisi*, c. I/1, 1949, s. 32; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 345; Sevim, a.g.e., s. 38; Ersan, a.g.e., s. 180-181, 183; Uyumaz, a.g.e., s. 33-34.

getirmemeleri ve Selçuklu tâbiyetinden çıkmalarına fırsat verecek şartları ve ortamı hazırlamıştır¹¹⁹. I. Alâeddin Keykubad ölünce büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246), Moğol tehlikesiyle¹²⁰ karşı karşıya bulunuyordu. Selçuklu hükûmeti, Moğollara karşı işbirliği ve ittifak yapmak için Suriye'deki Eyyubî melikleri, Mardin Artukluları ve Kilikya Ermenileri ile görüşmeler yaptı. Ermenilere, daha önce yapılmış antlaşmalar gereği ve 'tâbi krallık' statüsü gereğince göndermek zorunda oldukları asker miktarından fazla asker için ücret ödenmesi, ayrıca hükûmranlık hakkının Selçuklularda kalması şartıyla, Ereğli'nin Ermenilere bırakılması teklif edildi. Yapılan teklifin kabul edilmesinden sonra Ermeni merkezi Sis'e servet değerinde paralar gönderildi. Bu antlaşma gereğince, aralarında Haçlı/Frank askerlerinin de bulunduğu üç bin kişilik bir Ermeni kuvvetinin yola çıktığı, iki gün içinde yetişeceği haber verildi¹²¹. Ancak antlaşma şartlarına ve ödenen ücrete rağmen Ermeniler Selçuklu ordusuna katılmamışlar, Köseadağ muharebesine girmemişlerdir¹²².

Selçuklu ordusu, Köseadağ'da, Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusuna mağlup oldu (3 Temmuz 1243)¹²³. Köseadağ bozgunundan sonra Anadolu'da asayiş bozuldu, ülkede kargaşa ve panik başladı. Moğollar kısa sürede bütün Selçuklu Türkiye'sine hâkim oldular. O sırada Sultan II. Keyhüsrev'in annesi, hanımı ve kızı, Kayseri'de bulunuyorlardı. Kendilerini burada emniyette görmeyen valide sultan, aile mensupları ile hizmetçilerini, para ve eşyalarını yanına alarak Suriye'ye gitmek üzere Kayseri'den ayrıldı. Kilikya Ermeni Krallığı arazisine girince, Selçuklu vassalı kral Hetum'dan geçiş izni istedi. Ancak geçişlerine izin vermeyen Hetum, onları alıkoydu. Benzer şekilde Kayseri, Malatya ve diğer Anadolu şehirlerinden Suriye'ye gitmek isteyen devlet adamları ve zenginler de Kilikya'dan geçerken saldırılara uğradılar; mal ve paraları gasp edildi. Bunlardan başka Ermeniler, Kilikya'dan geçen

¹¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 389-390, 404 vd., 420; Ersan, a.g.e., s. 183.

¹²⁰ Azerbaycan'da bulunan Baycu Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri, 1239'da Kars ve Ani şehirlerini, 1242 yılında da Erzurum'u ele geçirerek katliam yapmış, yakıp yıkmıştı (Abu'l-Farac, c. II, s. 535, 541; İbn Bibi, c. II, s. 61-64; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 58-59, 122, 214; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 429-431; a. mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1973, s. 28; M. H. Yımaç, "Erzurum", *İA*, c. IV, s. 349-350; Öngül, a.g.e., c. 2, s.171-173). Bu Moğol ordusunda Gürcü ve Ermeni askerleri de bulunuyordu (Ersan, a.g.e., s. 184-185).

¹²¹ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, trc. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV yay., Antalya 2006, s. 50, 51; İbn Bibi, c. II, s. 64-67; Abu'l-Farac, c. II, s. 541; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel*, trc. M. Ş. Yaltkaya, TTK yay., Ankara 2011, s. 19; Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, c. VI, s. 625; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 431 vd.; Sevim, a.g.e., s. 38; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 173-176.

¹²² Simon de Saint Quentin, s. 58; Ersan, a.g.e., s. 185-186.

¹²³ Köseadağ Muharebesi hak. bkz.: Simon de Saint Quentin, s. 58-59; İbn Bibi, c. II, s. 64-73; Abu'l-Farac, c. II, s. 541-542; *Anonim Selçukname*, s. 43; Oktay, a.g.e., 59-60, 123-124; Münecceimbaşı, c. II, s. 88-89; Spuler, *İran Moğolları*, s. 53-54; Turan, "Keyhüsrev II", s. 624-627; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 427-450; Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *DİA*, c. 26, s. 272-273; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 176-177; Mehmet Ali Çakmak, *Köseadağ Savaşı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara 1992. Moğol ordusunda Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni ve Gürcüler de yer almıştı.

kervanlara baskınlar yaparak yağmaladıklarından, Anadolu'nun birçok yerinde mal sıkıntısı baş gösterdi¹²⁴.

Bu yaptıklarıyla yetinmeyen Ermeni I. Hetum, Moğolların teveccühünü kazanmak maksadıyla, esir ve rehinelere kendilerine teslim etmek istediğini bildirdi¹²⁵. Süryanî müellifi Abu'l-Farac, bu hadiseyi menfur ve iğrenç bir hareket olarak değerlendirir ve bunun hiçbir hükümdar nazarında, hiçbir şekilde kabul görmeyeceğini belirtir¹²⁶.

Selçukluların Köseadağ Savaşı'nda mağlup olduğunu gören Ermeni Kralı I. Hetum, tâbiyetini sunmak üzere Moğollar'a elçiler ve değerli hediyeler gönderdi. Moğol komutanı Baycu Noyan, elçilerin geliş maksadını öğrenip getirdikleri hediyeleri gördükten sonra, I. Hetum'un alıkoyduğu Selçuklu sultanının annesi, hanımı ve kızının kendilerine teslim edilmesini istedi. Kilikya'ya gelen Moğol elçileri, esir mültecileri yanlarına alarak, Hetum'un adamlarıyla birlikte Baycu Noyan'ın nezdine gittiler. Ermenilerin bu davranışından memnun olan Baycu, Hetum'un adamlarını hediyelere gark etti. Kralın elçileriyle bir tâbiyyet antlaşması yaptı ve Hetum'a *altamgalı* bir *yarlığ* gönderdi. Bu suretle Hetum, Moğollar'a tâbi oldu; onlara vergi vermeye başladı¹²⁷.

Kilikya'dan geçip Suriye'ye gitmek isteyen Sultanın ailesine ve diğer Türklere yaptıkları kötülüklerden dolayı Ermenileri cezalandırmak ve Selçukluların gücünü yitirmediğini komşularına göstermek için, Kilikya Ermenileri üzerine bir tenkil seferi yapılmasına karar verildi. Moğolların Ermenileri koruyup gözetmelerine rağmen, batı Moğolları hükümdarı Batu Han'dan izin alındı. Konya'dan hareket eden Selçuklu ordusu, Ereğli üzerinden Çukurova'ya indi. Bazı yerleri ele geçiren ordu, Tarsus'u kuşattı. Beraberlerinde çok sayıda Haçlı/Frank askeri de bulunan Ermeniler, savunmaya geçtiler. Bu sırada başlayan şiddetli yağmur ve seller nedeniyle Selçuklu askerlerinin hareket kabiliyeti kısıtlandı, yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. O günlerde Alâiye'de bulunan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldüğü (1245 sonu veya 1246 başı) haberinin gelmesi ve ağırlaşan iklim şartları nedeniyle ordunun geri dönmesi gerekti. Ordu komutanı Sahib (vezir) Şemseddin, Ermeni Kralı I. Hetum'a elçi gönderip anlaşma sağladı. Henüz Sultanın ölümünden habersiz olan Hetum ile, "savaş tazminatı ödemesi, yapılan zarar ve ziyanların karşılanması, Ermenilerin işgal ettikleri yerler ile Tarsus'a karşılık

¹²⁴ Abu'l-Farac, c. II, s. 543, 545; İbn Bibi, c. II, s. 73-75; Münecceimbaşı, c. II, s. 89-90; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440-443; a. mlf., "Keyhüsrev II", s. 626-627; Kaşgarlı, a.g.e., s. 68; Sevim, a.g.e., s. 38; Ersan, a.g.e., s. 186.

¹²⁵ İbn Bibi, c. II, s. 79; Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türk. trc. Mahmud Kemal (Ayas), İ.Ü. *Türkiyat Mecmuası*, II, 1926, İstanbul 1928, s. 181; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 442; Kaşgarlı, a.g.e., s. 68-69; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 180-185.

¹²⁶ *Tarih*, c. II, s. 542-543; Ersan, a.g.e., s. 186.

¹²⁷ Abu'l-Farac, c. II, s. 545; Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, trc. Hırant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 37; Genceli Kiragos, s. 181; Oktay, a.g.e., s. 62-63, 207, 251-252, 320; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 10; Ersan, a.g.e., s. 187.

Bragana/Prakana (Uzuncaburç) kalesinin Selçuklulara teslimi, yıllık vergi ödenmesi, yeniden Selçuklu tâbiyetini kabul etmesi” şartlarıyla bir barış antlaşması imzalandı (1246)¹²⁸. Fakat Türkiye Selçuklu Devleti’ni sarsan iç ve dış olayları fırsat bilen Ermeniler, bu anlaşmaya uymamışlar, iki yıl sonra ani bir baskınla Bragana kalesini yeniden işgal etmişlerdir (1248)¹²⁹. Bundan sonra Ermeniler, yeniden Türkler’e saldırmaya, katliam, yağma ve tahribat yapmaya başladılar¹³⁰.

Kral I. Hetum, 1247 yılında kardeşi Sımbat’ı hediyelerle birlikte Moğol hükümdarı Güyük Han’ın (1246- 1248) nezdine Karakurum’a gönderdi. Sımbat, Güyük Han ile görüşerek, Kilikya Ermeni Krallığı’nın tanındığı bir sözleşme yaptı. I. Alâeddin Keykubad tarafından fethedilmiş olan kale ve şehirlerin kendilerine geri verilmesi için Han’dan söz aldı. Ayrıca Ermeni memleketinin, manastırların ve Hıristiyanların vergiden muaf tutulduğuna dair bir *yarlığ* olarak 1250 yılında Kilikya’ya döndü¹³¹. Güyük Han ve halefleri, Kilikya Ermeni Krallığı’na her zaman destek olmuşlardır. Selçuklu tâbiyetinden çıkıp Moğol Hanı’na tâbi olan kral I. Hetum, Moğolların en sadık işbirlikçisi haline geldi. Bu durum, Moğollara tâbi Selçukluların Ermeniler üzerine sefer yapmalarına engel teşkil ediyordu. Bununla beraber, Selçuklu-Ermeni sınır bölgelerinde yaşayan çeşitli Türkmen grupları, Selçuklulardan müstakil olarak, Ermeni beldelerine akınlar yapmaya devam etmişlerdir. Memlûklerin hizmet ve himayesinde bulunan Türkmenler de Çukurova’ya akınlar düzenlediler (1254-1318)¹³².

Ağaçeri Türkmenlerinin¹³³ etrafta yaptığı yol kesme ve yağmalardan çekinen Maraş hâkimi İmadeddin, şehrin Türkmenlerin veya Ermenilerin eline geçmesini önlemek için, Maraş’ı Selçuklu sultanına da, Haleb emîrine de teklif etti. Ancak kimsenin ilgilenmemesi yüzünden, Maraş sonunda Ermenilerin eline geçti (1258)¹³⁴.

Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, Moğol Hanı Mengü/Möngge’yi ziyaret etti (1253-1256); tabilik şartları, himaye, vs. konularında anlaşmalar yapıldı¹³⁵. Kral Hetum, Karakurum’dan dönerken, Moğol komutanı Baycu Noyan’ın yanında Selçuklulara karşı Sultanhanı muharebesine katıldı (23 Ramazan 654/14 Ekim

¹²⁸ İbn Bibi, c. II, s. 82-87; Abu’l-Farac, c. II, s. 545; *Anonim Selçukname*, s. 44; Sımbat, s. 86-88; Genceli Kiragos, s. 183; Oktay, a.g.e., s. 253-254; Münecimbaşı, c. II, s. 91-92; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 450-453; a. mlf., “Keyhüsrev II”, s. 627-628; Cahen, a.g.e., s. 228; Sevim, a.g.e., s. 39; Kaşgarlı, a.g.e., s. 69; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 184-186; Ersan, a.g.e., s. 189-190.

¹²⁹ Sımbat, s. 88; Oktay, a.g.e., 254; Cahen, a.g.e., s. 228; Sevim, a.g.e., s. 40; Ersan, a.g.e., s. 190.

¹³⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 447-450; Öngül, a.g.e., c. 2, s. 183.

¹³¹ Sımbat, s. 88; Aknerli Grigor, a.g.e., s. 37-38; Genceli Kiragos, s. 192, 199; Oktay, a.g.e., s. 74-75, 81-82, 205, 254, 276-279, 281; İbnü’l-İbri, *Muhtasar*, s. 22; Abu’l-Farac, c. II, s. 555-556 (müellif, bizzat Hetum’un gittiğini yazıyor); Spuler, a.g.e., s. 54; Kaşgarlı, a.g.e., s. 71, 72; Ersan, a.g.e., s. 187-188.

¹³² Ersan, a.g.e., s. 190, 196-198.

¹³³ Faruk Sümer, “Ağaçeriler”, *DİA*, c. I, s. 460-461.

¹³⁴ İbn Bibi, c. II, s. 143-144; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477-478; Cahen, a.g.e., s. 106, 239, 243-244.

¹³⁵ Vahram, s. 22; Oktay, a.g.e., s. 82-85, 173, 255, 256, 276, 283; Kaşgarlı, a.g.e., s. 63, 73-74; Ersan, a.g.e., s. 192-194.

1256)¹³⁶. İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun Suriye seferi sırasında (1259-1260) kral I. Hetum kendi askerleriyle Moğol ordusuna katıldı ve Baycu Noyan'a refakat etti. Hülagu, sefere katılmasından ve Baycu'ya sunmuş olduğu hediyelerden dolayı Hetum'a bir takdirname verdi. Haleb'den ele geçirilen ganimetlerden Hetum'a da pay verildi. Bu sefer sırasında Hülagu'nun nezdinde bulunan Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan'a, babaları II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1246) Çukurova'da fethedilmiş olan yerlerin Hetum'a iade edilmesi emrolundu¹³⁷.

Türkiye Selçukluları üzerindeki Moğol tahakkümü döneminde Ermeni Kralı I. Hetum, sık sık Kilikya'nın etrafındaki Selçuklu topraklarına saldırılar düzenledi. Sonradan Karamanlı Türkmenlerinin beylik kuracakları bölgede saldırılarını devam ettirerek, Mundas ve Manion kalelerini ele geçirdi, Ereğli'ye baskın yaparak yağmaladı (1256, 1259, 1262)¹³⁸.

Ancak Moğolların himayesinde şımaran Ermenilerin bu saldırı ve işgalleri çok uzun sürmedi. Suriye'ye hâkim olan Memlûkler, Sultan Baybars (1260-1277) döneminden itibaren Kilikya bölgesine sık sık akınlar yaparak şehir ve kaleleri ele geçirdiler. Sonunda 1375'te Kilikya Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırdılar¹³⁹. Ermenilerden ele geçirilen yerlerde, Memlûklerin hizmeti ve himayesinde bulunan Türkmenler yurt tutmuşlar ve bölge tamamen Türkleşmiştir. Türkmenler, Çukurova'da Ramazan-oğulları Beyliği'ni, Maraş-Elbistan bölgesinde Dulkadir-oğulları Beyliği'ni kuracaklardır¹⁴⁰.

---

¹³⁶ İbn Bibi, c. II, s. 146-148; Aksarayî, s. 31-32; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 479-480; Cahen, a.g.e., s. 241.

¹³⁷ Genceli Kiragos, s. 205; Aknerli Grigor, s. 64; Oktay, a.g.e., s. 87-88, 176; Runciman, a.g.e., c. III, s. 260-261; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 491-492; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 225; Ersan, a.g.e., s. 195; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2017, s. 167, 168.

¹³⁸ Oktay, a.g.e., s. 256, 259, 264, 283, 284.

¹³⁹ Memlûklerin Kilikya politikası ve Ermenilerle ilişkileri hak. bkz.: Vahram, s. 24, 26, 29-30; Hetum, s. 17 vd.; Aknerli Grigor, s. 69-71, 77-79; Oktay, a.g.e., s. 19, 147-149, 152, 186-187, 206, 235, 236, 261-262, 265, 266-269, 270-271, 285, 287, 291, 292, 294, 296, 298, 300, 304, 308, 321; Abu'l-Farac, c. II, s. 586, 587, 594-595; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, s. 48-50; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 226-229, 232; Kaşgarlı, a.g.e., s. 76 vd.; Cüneyt Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, hazl.: Erman Artun - M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2000, s. 93-105; Mehmet Ersan, "Kilikya Ermeni Krallığı", a.g.e., s. 337-339; a. mlf, *Anadolu'da Ermeniler*, s.198-231; Altan Çetin, "Memlûk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1250-1375)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.: M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. III, Ankara 2014, s. 53-64; İlyas Gökhan, "Memluk-Kilikya Ermeni Siyasî İlişkileri", a.g.e., c. III, s. 73-104.

¹⁴⁰ Toplu bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, TTK yay., Ankara 2003 (5.bs.), s. 169-175, 176-179; Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 1-112; M. Çetin Varlık, "Ramazanoğulları", *DGBİT*, c. X, İstanbul 1987, s. 113-129; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK yay., Ankara 1989; Ersan, a.g.e., s. 231, 261; Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, s. 301-347.

Kaynaklar

- Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, trc. Hırant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.
- Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 1996.
- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK yay., Ankara 2014.
- Azimî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali, *Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, trc. Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1988.
- Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK yay., Ankara 1997.
- Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Yay., Konya 2000.
- Bonfiglio, Emilio, "Tarihsel Ermenistan ve Ermeniler", *Bizans Döneminde Anadolu*, hazl.: Engin Akyürek – Koray Durak, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2021, s. 454-463.
- Bostan, İdris, "Alanya", *DİA*, c. II, s. 339-341.
- Bozkuş, Yıldız Deveci – Sultan Deniz Küçüker, *Armenia: Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*, Genesis Kitap yay., Ankara 2011.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, e yay., İstanbul 1979.
- Cahen, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Ankara 1988.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı yay., İstanbul 2002 (2.bs.).
- Cöhçe, Salim, "Ermenistan'ın Tarihî Coğrafyası ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. I, Ankara 2014, s. 1-14.
- Çakmak, Mehmet Ali, *Kösedağ Savaşı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1992.
- Çay, Abdülhaluk, *II. Kılıç Arslan*, KTB yay., Ankara 1987.
- Çay, Abdülhaluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984.
- Çelik, Şenol, "Silifke", *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 200-202.
- Çetin, Altan, "Memlûk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1250-1375)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.: M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. III, Ankara 2014, s. 54-64.

Demirkent, Işın, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İ.Ü.E.F. T.D.*, sayı: 35, İstanbul 1994, s. 65-76.

Demirkent, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, c. 14, s. 525-546.

Demirkent, Işın, “Antakya Prinkepsi Bohemund’un Esir Alınması, Niksar’da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)”, *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Kitap yay., İstanbul 2007, s. 113-120.

Demirkent, Işın, “İznik’in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)”, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Kitap yay., İstanbul 2007, s. 21-38.

Demirkent, Işın, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, c. XXV, s. 371-374.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004, 2.bs.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yay., Ankara 1996.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, c. I, TTK yay., Ankara 1990.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. II, TTK yay., Ankara 1987.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, trc. M. Ş. Yaltkaya, TTK yay., Ankara 2011.

Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı, hazl.: Erman Artun-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2000.

Emecen, Feridun, “Antalya”, *DİA*, c. III, s. 232-236.

Erdoğan, Coşkun, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1220-1220)*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2016.

(Ermeni) Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.’ndeki basılmamış nüsha.

Ersan, Mehmet, “Kilikya Ermeni Krallığı’nın Türkiye Selçuklularına Tâbiyeti Meselesi”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, yayl.: Necdet Bilgi ve diğr., İzmir 1999, s. 301-315.

Ersan, Mehmet, “Kilikya Ermeni Krallığı”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, YKY, İstanbul 2000, s. 327-343.

Ersan, Mehmet, “Bizans İmparatorluğunun İskân Politikası ve Sivas’ta Ermeni Varlığı”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 372-380.

Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK yay., Ankara 2007.

Eyice, Semavi, “İznik”, *DİA*, c. 23, s. 543-545.

(Tahrir Heyeti), “Geben”, *İA*, c. IV, s. 761-762.

- Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türk. trc. Mahmud Kemal (Ayas), İ.Ü. *Türkiyat Mecmuası*, II, 1926, İstanbul 1928, s. 139-217.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara 1988.
- Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, Türk. trc. H. D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha.
- Gökhan, İlyas, "Memluk-Kilikya Ermeni Siyasî İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.: M. Metin Hülagü ve diğr., TTK yay., c. III, Ankara 2014, s. 73-104.
- Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ö. R. Doğrul, TTK yay., c. I, II, Ankara 1987, 2. bs.
- Grousset, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul 2005.
- Gül, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul 2010, 2. bs.
- Gündüz, Tufan, "Kahramanmaraş", *DİA*, c. 24, s. 192-196.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1999.
- Honigmann, Ernst, "Maraş (Tarih)", *İA*, c. 7, s. 312-315.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınuru*, trc. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1970.
- Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, trc. Işın Demirkent, TTK yay., Ankara 2001.
- İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'ıye fi'l-Umuri'l-Alâ'ıye*, trc. Mürsel Öztürk, KB yay., c. I, II, Ankara 1996.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Ahmet Ağrakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., c. X, XI, XII, İstanbul 1987.
- İnan, Zeynep, "I. II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. II, TTK Yay., Ankara 2014, s. 211-230.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1984, 2. bs.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *İÜEF TED*, sayı: 10-11, İstanbul 1979-1981, s. 1-28.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İ.Ü. yay., İstanbul 1953.
- Kanat, Cüneyt, "Memlûkler ve Çukurova", *Adana: Köprübaşı*, YKY, İstanbul 2000, s. 93-105.

- Kaşgarlı, M. Aktok, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990.
- Kaya, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK yay., Ankara 2006.
- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK yay., Ankara 2003.
- Kesik, Muharrem, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2018.
- Kesik, Muharrem, *Danışmendliler (1085-1178): Orta Anadolu'nun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2017.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara 1997.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I, Kuruluş Devri*, Ankara Üni. DTCF Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yay., Ankara 1979.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. III, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK yay., Ankara 1992.
- Merçil, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular – Makaleler* içinde, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011, s. 335-349.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, c. 2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay.: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- Naskali, Esko, "Sasanîler", *DİA*, c. 36, s. 174-176.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trc. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1995.
- Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayl., İstanbul 2007.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara 1981.
- el-Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. ve notlar: D. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2014.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi, c. 2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca yay., İstanbul 2014, 2.bs.
- Özaydın, Abdülkerim, "Danışmendliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, red.: H. Dursun Yıldız, Çağ Yay., c. VIII, İstanbul 1988, s. 121-140.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK yay., Ankara 1990.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülagu Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz yay., İstanbul 2005.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Çağrı Bey: Selçukluların Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, MEB yay., İstanbul 1960.
- Ravendî, Muhammed b. Ali, *Rahatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürur*, trc. Ahmed Ateş, TTK yay., c. II, Ankara 1999, 2. bs.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, TTK yay., c. I, II, III, Ankara 1986, 1987.
- Sahillioğlu, Halil, "Antakya", *DİA*, c. III, s. 228-232.
- Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK yay., Ankara 1983.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK yay., Ankara 1983.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK yay., Ankara 1990.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi*, TTK yay., Ankara 1993, 2.bs.
- Sevim, Ali - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay, Ankara 1995.
- Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, trc. Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV yay., Antalya 2006.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları: İlhanlılar Devri (1220-1350)*, trc. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 1987, 2. bs.
- Streck, M. - (M. H. Yınanç), "Ermeniye", *İA*, c. IV, s. 317-326.
- Streck, M., "Antakya", *İA*, c. I, s. 456-459.
- Suryanî Mihail, *Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, Türk. trc. Hırant D. Andreasyan, 1944, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha.
- Sümer, Faruk, "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", A.Ü. DTCF *TAD*, c. I, sayı: 1, 1963, Ankara 1964, s. 1-112.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", A.Ü. DTCF *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: I, 1969, Ankara 1970, s. 1-147.
- Sümer, Faruk, "Tuğrul-Şah", *İA*, c. XII/2, s. 41-44.
- Sümer, Faruk, "Ağaçeriler", *DİA*, c. I, s. 460-461.
- Sümer, Faruk, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, c. 26, s. 272-273.
- Sümer, Faruk, "Tuğrul Şah", *DİA*, c. 41, s. 346-347.
- Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987.
- Şeşen, Ramazan, "Selâhaddin-i Eyyübî", *DİA*, c. XXXVI, s. 337-340.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, trc. Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner, Atif Yay., Ankara 2014.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Alâüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İÜEF Tarih Dergisi*, c.I/1, 1949, s. 29-34.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Lü'lüe", *İA*, c. VII, s. 109-111.

Tezcan, Mehmet, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 121-140.

Tezcan, Mehmet, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri", *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed.: Mehmet Alparğu-Yücel Öztürk, Sakarya Üni. Yay., Sakarya 2007, s. 419-450.

Tezcan, Mehmet, "Ermeni-Sasanî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. I, TTK yay., Ankara 2014, s. 134-147.

Tezcan, Mehmet, "İran Armeniası (Pers-Armenia)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. I, TTK yay., Ankara 2014, s. 149-162.

Turan, Osman, "Keyhüsrev I", *İA*, c. VI, s. 613-620.

Turan, Osman, "Keyhüsrev II", *İA*, c. VI, s. 620-629.

Turan, Osman, "Keykavus I", *İA*, c. VI, s. 631-642.

Turan, Osman, "Keykubad I", *İA*, c. VI, s. 646-661.

Turan, Osman, "Kılıç Arslan I", *İA*, c. VI, s. 681-688.

Turan, Osman, "Kılıç Arslan II", *İA*, c. VI, 688-703.

Turan, Osman, "Süleyman-Şah I", *İA*, c. XI, s. 201-219.

Turan, Osman, "Süleyman-Şah II", *İA*, c. XI, s. 219-231.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1997, 6. bs.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu yay., İstanbul 1971.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu yay., İstanbul 1973.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yay., İstanbul 1999, 2. bs.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yay., İstanbul 1987.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hırant D. Andreasyan, notlar: Edouard Dulaurier + M. H. Yımanç + çev., TTK yay., Ankara 1987, 2.bs.

Urfalı Vahram, *Vahram Vekayinamesi: Kilikya Kralları Tarihi*, trc. Hırant D. Andreasyan, 1946, TTK Ktp.'ndeki basılmamış nüsha.

Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK yay., Ankara 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 2003, 5. bs.

Ünal, Ahmet – K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Kitabevi yay., İstanbul 2007.

Varlık, M. Çetin, “Ramazanoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. X, İstanbul 1987, s. 113-129.

Vryonis, Speros, *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*, trc. İdem Erman, Kalkedon yay., İstanbul 2020.

Yınanç, Mükrimin Halil, “Danişmendliler”, *İA*, c. III, s. 468-479.

Yınanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

Yınanç, M. H., “Alâiye”, *İA*, c. I, s. 287-289.

Yınanç, M. H., “Erzurum (Tarih)”, *İA*, c. IV, s. 345-353.

Yınanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, TTK yay., Ankara 1989.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat yay., İstanbul 2017.

TARİH VE TARİHÇİ

**Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Döneminde İç
Güvenliğin Sağlanmasında İstiklal Mahkemelerinin Rolü**

**The Role of Independence Courts in Ensuring Internal
Security in the Period of the First Grand National Assembly of
Türkiye**

Ulvi Ufuk TOSUN*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
31.05.2023	01.06.2023	30.06.2023	Araştırma Makalesi
Atıf/Citation: Tosun, Ulvi Ufuk, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Döneminde İç Güvenliğin Sağlanmasında İstiklal Mahkemelerinin Rolü”, <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 2 (1), 2023, s. 53-62.			

ÖZET

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’yle birlikte Osmanlı Devleti her açıdan İtilaf Devletlerinin denetimine girdi. Ülke toprakları yer yer işgal edilmeye başlandı. Ordunun büyük ölçüde terhis edilmesi sonucunda Anadolu’da büyük bir iç güvenlik sorunu meydana geldi. Eşkyaçılık ve şekavet olaylarında büyük bir artış yaşandı. Öte yandan orduda kitleler hâlinde yaşanan firar hadiseleri, ülkedeki iç güvenlik sorununu daha da derinleştiriyordu. Çünkü birçok asker firarisi, eşkıya ve çete gruplarına katılıyordu. Yollar kesiliyor, haneler basılıyor; soygun, yağma ve sabotaj gibi polisiye vakalarla halkın huzur ve emniyeti ortadan kaldırılıyordu. 23 Nisan 1920’de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülkede iç güvenlik sorununu çözmek amacıyla önemli adımlar attı. 29 Nisan 1920’de Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nu çıkardı. Bu Kanun’dan beklenen sonucun alınmaması, bilhassa asker kaçakları için daha caydırıcı bir yaptırımın devreye sokulması gayesiyle 11 Eylül 1920’de Firariler Kanunu’nu kabul etti. Bu Kanun’u uygulamak üzere 18 Eylül 1920’de de İstiklâl Mahkemelerini kurdu. Bu mahkemeler vasıtasıyla hem askerî makamları ciddi şekilde düşündüren ordudaki firar problemi büyük oranda çözüldü hem de ülkedeki iç güvenlik sorunu bertaraf edildi.

Bu çalışmada Millî Mücadele Dönemi’nde kurulan İstiklâl Mahkemelerinin iç güvenlik sorununun çözümündeki rolü ortaya konulmak istendi.

Anahtar Kelimeler: İstiklâl Mahkemeleri, Eşkyaçılık, Şekavet, İç Güvenlik, Asker Firarileri.

---

* Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1076-4261.

ABSTRACT

With the Armistice of Mudros signed on October 30, 1918, the Ottoman Empire came under the control of the Allied Powers in every respect. The territory of the country began to be occupied partly. As a result of the massive demobilization of the army, a major internal security problem occurred in Anatolia. There has been a great increase in the cases of banditry and robbery. On the other hand, the mass desertion incidents in the army deepened the internal security problem in the country. Because many deserters were joining bandit and gang groups. While roads were blocked and houses were raided, the peace and security of the people was being destroyed by crimes such as robbery, looting and sabotage. The First Grand National Assembly of Turkey, opened on April 23, 1920, took important steps to solve the internal security problem in the country. This assembly enacted the Law on Treason (*Hiyanet-i Vatanîye Kanunu*) on April 29, 1920. It also enacted the Deserters Law (*Firariler Kanunu*) on September 11, 1920, due to the failure to achieve the expected result from this Law and in order to put into effect a more deterrent sanction especially for deserters. This assembly established the Independence (İstiklal) Courts on September 18, 1920 to implement this Law. By means of these courts, the problem of desertion in the army, which made the military authorities think seriously, was largely resolved and the internal security problem in the country was eliminated.

In this study, it was aimed to reveal the role of the Independence Courts established during Turkish War of Independence in solving the internal security problem.

Keywords: Independence Courts, Banditry, Robbery, Internal Security, Deserters

Giriş

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920’de açıldı. Bu sırada memleket çok ciddi bir iç ve dış tehditle karşı karşıyaydı. Ülke toprakları yer yer işgale uğramıştı. Paris Barış Konferansı’nda İzmir’in Yunanistan tarafından işgal ettirilmesi kararlaştırılmıştı. Nitekim 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal eden Yunan kuvvetleri, İtilaf Devletlerinin de desteğiyle Batı Anadolu’da birçok şehir ve kasabayı ele geçirdi.

Mondros Mütarekesi hükümlerince Osmanlı ordusu, büyük ölçüde terhis edilmişti. Bu durum, ülkeyi dışarıya karşı savunmasız bırakırken içeride de önemli boyutlarda bir iç güvenlik zafiyeti doğurmuştu. Eşkîya, çete ve zorbalar türeyerek Anadolu’da şekavet olaylarına girişmişlerdi. Öte yandan âdeta iskelet kadrolara dönüşmüş olan ordu saflarında giderek kontrolden çıkan firar vakaları önü alınamaz noktalara ulaşmıştı. Birliklerini terk eden asker firarileri, eşkîya ve çete gruplarının insan kaynağında önemli bir yer tutmaktaydı. Diğer yandan İtilaf Devletleri ile Damat Ferit Paşa Hükûmeti’nin destek ve teşvikleri doğrultusunda Anadolu’nun birçok yerinde iç isyanlar meydana gelmekteydi. Ülke büyük bir kargaşa ve asayişsizlik ortamına sürüklenmişti.

Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları tarafından ülkeyi işgalden kurtarmak ve söz konusu bu problemleri bertaraf etmek için önemli adımlar atıldı. Bilhassa I. TBMM’nin açılmasıyla bu faaliyetlere, önemli bir kurumsallaşma kazandırıldı. İç güvenliğin sağlanması için oldukça radikal kararlar alındı. Nitekim 29 Nisan

1920’de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, bu bakımdan çok önemliydi. Millî Mücadele’nin amaca ulaştırılması için ordunun düzene sokulması şarttı. Özellikle ordudaki firar hastalığının önüne geçilmeliydi. Bu problem, aynı zamanda iç güvenlik sorununun da bir parçasıydı. TBMM, adı geçen problemi çözmek için 11 Eylül 1920’de Firariler Kanunu’nu çıkardı. Bu Kanun’u uygulamak amacıyla 18 Eylül 1920’de de İstiklâl Mahkemeleri kuruldu.

I. İstiklâl Mahkemelerinin Kurulmasını Gerekli Kılan Koşullar

23 Nisan 1920 tarihinde I. TBMM açıldığında Anadolu toprakları büyük sıkıntılar altındaydı. Ülke toprakları yer yer işgale düşmüştü. Eşkıyalık ve şekavet olayları, çok ciddi boyutlara ulaşmıştı. İtilaf Devletlerinin yaptıkları karalama propagandalarıyla Anadolu bir iç savaşa sürüklenmişti. Mondros Mütarekesi’yle küçülen ve âdeta çekirdek kadrolara dönüşen ordu safları, artan firar vakaları sonucunda tedrici olarak erimekteydi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıp Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Anadolu’da inisiyatifi ellerine aldıkları tarihte, ülke toprakları iki cepheli bir kuşatma altındaydı. Sözü edilen cephenin bir tarafını 200.000 kişilik İtilaf kuvvetleri oluşturmaktaydı¹. Bunların 38.000’i İngiliz, 59.000’i Fransız, 17.900’ü İtalyan ve 90.000’ini de Yunan kuvveti teşkil etmekteydi². Söz konusu cephenin diğer tarafında ise saray ve çevresinin hizmetindeki devletin kimi üst düzey yöneticilerinin, din adamlarının, nüfuzlu ailelerin ve bunların peşinden sürüklenen bilinçsiz vatandaş kitlesinin teşkil ettiği bir grup vardı³.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin iç ve dış güçlere karşı mevcudiyetini ispat edebilmesi, işgal kuvvetlerine karşı savaşabilmek için düzenli bir ordu ihdası ile içeride kümelenen ihanet cephesini ortadan kaldırmasına bağlıydı. Yani Meclis, kanun hâkimiyeti vasıtasıyla kendi otoritesini tesis etmek zorundaydı. Dış tehdide karşı savaşması elzemdi. En az onun kadar hayati olan iç tehdidin ortadan kaldırılması da o derece önemliydi. Ciddi bir iç güvenlik meselesi olan ve devletin varlığı ile geleceğini tehlikeye sokan ihanet, soygun, saldırı, isyan, askerden firar gibi vakaların bertaraf edilmesi şarttı⁴. Bunun için Meclisin esaslı tedbirler alması gerekiyordu.

Söz konusu önlemler alındıktan sonra efradı cephelerde uzun süre tutabilmek ve mücadeleyi zafere ulaştırmak mümkün olabilirdi. Yani dış cephede başarılı

---

¹ İhsan Güneş, “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Ankara, 1983, s. 207-208.

² Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. III, (Açıklamalı Kronoloji), TBMM’den Sakarya Savaşı’na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921), Ankara, 1995, s. 3.

³ Güneş, “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, s. 208.

⁴ Cemil Kutlu, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İç Güvenlikle İlgili Çıkardığı Kanun ve Kararnâmeler (23 Nisan 1920-16 Nisan 1923), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1992, s. 1-2.

olabilmenin ön koşulu, içte düzeni sağlamaktan geçmekteydi. Bunu çok iyi kavrayan I. TBMM, 29 Nisan 1920’de Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nu⁵ çıkarmıştı⁶.

Olağanüstü şartların gereklerine göre çıkarılmaya çalışılan bu Kanun, ülkede birliğin sağlanmasında önemli bir işlev görmüştü. Adı geçen Kanun sayesinde Meclis, meşruluğunu tanımlayıp kamu menfaatine kastedenlerin mahkemeler vasıtasıyla tedibi yöntemini saptadı. Eğer böyle bir kanun çıkarılmasaydı ayaklanma ve hizipleşmenin hangi boyutlara ulaşacağını kestirmek mümkün olmayacaktı⁷. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile iç güvenliğin istenilen düzeyde sağlanmasında beklendiği ölçüde bir başarı elde edilememişti. Bunun temel sebebi, Kanun’u uygulayacak olan mahkemelerin yapısından kaynaklanmaktaydı. Söz konusu Kanun, yürürlüğe konulduğu tarihlerde sivil mahkemeler ve divan-ı harpler olmak üzere iki yargı organı bulunmaktaydı⁸.

Adı geçen iki kuruluş da ihtilâl ve savaş dönemlerinin olağanüstü şartlarına uymayan metotlarla çalışıyordu. Davaları kısa sürede sonuca bağlayacak ve içinde bulunulan şartların gereklerini yerine getirebilecek bir yapının yokluğu hissedilmişti. Hadiselerin gidişatı, tehlikenin büyümesi ve normal mahkemelerin çalışmalarından istenilen sonucun alınamaması nedeniyle böyle bir mekanizmaya duyulan ihtiyaç, kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkmıştı⁹. Bunun yanında ağır işledikleri ve kanunlara vakıf olmadıkları gibi konular da divan-ı harpler ile sivil mahkemelerin tenkit edildikleri diğer hususlardandı¹⁰.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu uygulanmaya başlamış ve aradan dört ay geçmişti. Ancak bundan beklenen sonuç alınmamıştı. İstanbul’daki Millî Mücadele karşıtı çevrelerin ihaneti ve Anadolu’daki merkezi otorite zafiyeti devam ediyordu. Asker firarileri vakalarının önü alınamıyordu. Dâhilî isyanların arkası kesilmiyor, çetelerin köy ve kasabaları soyma eylemleri hiçbir şekilde durdurulamıyordu¹¹. Öte yandan eşkıyalık ve şekavet olaylarından mustarip olan kesim yalnız halk değildi. Nitekim İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Ergani Milletvekili Gani Bey ve Yozgat Milletvekili Rıza Bey gibi mebuslar ülkenin farklı noktalarında yollarda eşkıya saldırısına uğramışlardı. Eşkıyalar tarafından soyulan bu insanlar, bir süre de alıkonulmuştu¹².

TBMM’nin olağanüstü tehlike ortamı içinde çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu, savaşın gereklerine cevap verememişti. Keza Kanun’u uygulayacak mahkemelerin yokluğu da bir diğer eksiklikti. Bu Kanun’un kapsamına giren askerî suçlara divan-ı harpler; diğer cürümlere ise bidayet mahkemeleri (sivil mahkemeler)

⁵ Kanun ve metni için bk. (Düstur, Üçüncü Tertip, C. 1, Ankara, 1953, s. 4-6; Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, C. 1, Ankara, 1943, s. 2-3).

⁶ Kutlu, Kanun ve Kararnâmeler, s. 13, 26.

⁷ Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927, İzmir, 2006, s. 40.

⁸ Kutlu, Kanun ve Kararnâmeler, s. 91-92.

⁹ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 41.

¹⁰ Hulusi Turgut (Der.), Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, İstanbul, 2015, s. 362.

¹¹ Turgut (Der.), Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, s. 361.

¹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Devre, 1. İçtima, C. 1, Ankara, 1985, s. 232.

bakmaktaydı. Uygulanan kanunlar ve var olan mahkemeler, olağanüstü bu dönemin gereklerini karşılayabilecek kapasitede değildi¹³. Öte yandan ülke, giderek daha şiddetli bir asayişsizlik girdabına sürüklenmekteydi.

Ordudaki firar olayları, önu alınamaz boyutlara ulaşmıştı. Birliklerinden on, on bir kez firar etmiş askerler bulunmaktaydı¹⁴. Askerî terminolojide mükerrer firar olarak tanımlanan, aynı askerin birliğini birden fazla terk etmesi vakaları, sıkça rastlanılan durumlardandı¹⁵. Meydana gelen büyük çaplı firar hadiseleri, ordu saflarını tüketmekte ve askerî makamları ciddi şekilde düşündürmekteydi¹⁶.

II. İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluşu ve İç Güvenliği Sağlamasındaki Rolü

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan istenilen netice elde edilememişti. Bu Kanun'u daha etkin hâle getirmek amacıyla İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu sağlayan Firariler Hakkında Kanun'un Meclis tarafından kabul edilmesi gündeme geldi. Cephede firar vakalarının artışı, tedirgin edici boyutlara varınca Hükümet'in bu durumla başa çıkabilmesi için çareler aranmıştı. Firarilere, Askerî Ceza Kanunu hükümleri gereğince ceza verilmekteydi. Buna göre asker kaçaklarına genellikle üç ay, altı ay prangabent cezası uygulanmaktaydı. Oysa bu cezalar, firarilere cephede savaşmaktan daha kolay gelmekte ve asker kaçağı vakalarının çoğalmasına sebebiyet vermekteydi. Nitekim firarilerin fazlalığından dolayı Sivas havalisinde bazı taburların mevcudu, üç dört askere kadar düşmüştü. Dolayısıyla firar hadiselerinin önüne geçebilmek için sert tedbirler alınması, asker kaçaklarını himaye ve teşvik edenlerin cezalandırılması gerekliydi. Bu geye ile yeni bir kanun çıkarılması çalışmalarına başlandı¹⁷.

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda nihayet 11 Eylül 1920'de Firariler Hakkında Kanun¹⁸ kabul edildi¹⁹. Adı geçen Kanun'un kabul edilmesinden kısa zaman sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Albay İsmet Bey, 18 Eylül 1920 tarihinde bir önerge vererek 14 bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulmasını istedi. Bu bölgeler şöyleydi²⁰:

1. *Kastamonu Mıntıkası: Kastamonu Vilayeti, Bolu Livası*
2. *Eskişehir Mıntıkası: Eskişehir, Bilecik, Kütahya livaları*
3. *Konya Mıntıkası: Konya Vilayeti, Afyonkarahisar Sancağı*
4. *Isparta Mıntıkası: Isparta, Antalya, Denizli, Muğla livaları ile Aydın*

¹³ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 45.

¹⁴ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 85, Gömlek: 9, Belge No: 9-2.

¹⁵ İSH, Kutu: 1131, Gömlek: 118, Belge No: 118-1; İSH, Kutu: 1131, Gömlek: 209, Belge No: 209-1.

¹⁶ İSH, Kutu: 11, Gömlek: 77, Belge No: 77-1.

¹⁷ İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 1.

¹⁸ Kanun ve metni için bk. (Düster, Üçüncü Tertip, C. 1, s. 44-45; Kavanin Mecmuası, C. 1, s. 22).

¹⁹ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 49-50.

²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C. 4, Ankara, 1981, s. 192-193.

5. *Ankara Mıntıkası: Ankara Vilayeti, Yozgat ve Çorum livaları*
6. *Kayseri Mıntıkası: Kayseri, Kırşehir, Niğde, Silifke livaları*
7. *Sivas Mıntıkası: Sivas Vilayeti, Canik, Amasya, Tokat livaları*
8. *Maraş Mıntıkası: Maraş, Kozan sancakları*
9. *Mamuretülâziz Mıntıkası: Mamuretülâziz Vilayeti*
10. *Diyarbakir Mıntıkası: Diyarbakir Vilayeti*
11. *Bitlis Mıntıkası: Bitlis Vilayeti*
12. *Refahiye Mıntıkası: Giresun Kazası, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarkî, Erzincan livaları*
13. *Erzurum Mıntıkası: Giresun kazalarından başka Trabzon Vilayeti, Erzurum Vilayeti ve Beyazıt Sancağı*
14. *Van Mıntıkası: Van Vilayeti (Hakkâri Sancağı dâhil)*

Yapılan değerlendirmelerden sonra bu sayı, fazla bulunduğundan 7 tane mahkeme bölgesi saptandı.²¹ Bu bölgeler, şunlardı: Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri. Meclis tarafından daha sonra 27 Ekim 1920 tarihinde Kayseri İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına gerek olmadığı kararlaştırıldı ve mahkeme sayısı 6'ya indi. Sonradan bu altı mahkemeye ek olarak 9 Kasım 1920'de Diyarbakır, 15 Kasım'da da Pozantı'da birer İstiklâl Mahkemesi teşkili münasip görüldü. Böylece 8 adet İstiklâl Mahkemesi kurulmuştu. Fakat bu mahkemelerden Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi görevine başlayamamıştı²².

26 Eylül 1920'de çıkarılan bir kanunla İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri arttırıldı. Sözü edilen Kanun'la İstiklâl Mahkemelerine, asker firarileri vakalarının yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi de verildi²³. Böylece İstiklâl Mahkemelerinin sadece asker kaçakları suçlarına bakmaya ait olan yetkileri genişletildi. Vatan hainliği, ülkenin maddi ve manevi gücünü kırmak, casusluk ve bozgunculuk gibi suçları da kapsayacak şekilde arttırıldı. Yani özetle adı geçen mahkemelerin bakamayacağı dava konusu kalmadı²⁴. İstiklâl Mahkemelerinin kararları kesin olup bunları, askerî ve sivil memurlar tatbik etmekteydi²⁵. Verilen kararların itiraz ve temyiz yolu kapalıydı. Söz konusu yetkilerle mahkemeler, sınırsız bir güce sahip olmuştu²⁶.

İstiklâl Mahkemeleri; başta asker kaçağı vakaları olmak üzere²⁷ vatana ihanet, isyan, casusluk, bozgunculuk ve aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanmak, halka eziyet ve baskı kurmak, asker ailesine saldırı, Tekalif-i Milliye'den

²¹ Bk. 18 Eylül 1336 (1920) Tarih ve 45 Numaralı "İstiklâl Mahkemeleri Teşkili Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı", Düstur, Üçüncü Tertip, C. 1, s. 47.

²² İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, s. 2-3.

²³ İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, s. 3.

²⁴ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 52, 54.

²⁵ İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, s. 38.

²⁶ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 50.

²⁷ Eskişehir İstiklâl Mahkemesi karar defterine geçmiş bazı suç çeşitleri hakkında bk. (Ulvi Ufuk Tosun, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi Karar Defterine Geçmiş Bazı Suç Çeşitleri", Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 67, Erzurum, 2020, s. 601-614).

mal kaçırmak, adam öldürmek, düşman işgalinden faydalanıp illegal hareketlerde bulunmak, düşmana yardım ve yataklık ile düşman ordusuna iltihak etmek gibi suçlara bakmaktaydı²⁸.

İstiklâl Mahkemeleri, çeşitli suçlara önemlerine göre birtakım cezalar vermekteydi. Bu cezalar şöyleydi: 1. Asılarak ve kurşuna dizilerek idam 2. Kalebent, kürek ve ağır hapis 3. Sürgün 4. Dayak (değnek vurarak 40-100 adet) 5. Tazmin (zararı ödetme) 6. Görevden uzaklaştırma 7. Halk ve asker önünde teşhir 8. Millî Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma 9. Mal ve mülke el koymak, yıkmak ve yakmak 10. Asker kaçağının yerine en yakınına askere almak, köy ve mahallesinden ağır para cezası (200 lira) almak²⁹.

İstiklâl Mahkemelerinin çalışmaya başlamasıyla birlikte ordudaki asker kaçakları sorunu, büyük oranda etkisizleştirilmişti. Keza ülkedeki iç güvenlik problemi de önemli ölçüde bertaraf edilerek eşkıyalık ve şekavet olaylarında ciddi bir azalma gözlenmişti. Nitekim bu kazanımların sonucunda I. İnönü Savaşı galibiyetle sonuçlanmıştı.

I. İnönü Savaşı'nın kazanılması ve İstiklâl Mahkemelerinin faydalı çalışmalarının olumlu sonuçlarını, şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

1. TBMM Hükûmeti'nin saygınlığı artarak içte ve dışta tanındı.
2. İsyanlar bastırılarak kanun hâkimiyeti sağlandı.
3. Devlet otoritesi kuruldu, vergilerin toplanması ve askere alım işlemleri bir düzene sokuldu.
4. Milletin orduya güveni arttı. Böylece düzenli ordunun kurulması sağlandı.
5. Ankara Hükûmeti (I. TBMM Hükûmeti), İstanbul Hükûmeti'ne karşı üstünlük sağladı³⁰.

Bu dönemde kurulan ilk İstiklâl Mahkemeleri, dört aylık bir görev süresinden sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç olmak üzere 17 Şubat 1921'de Meclis tarafından kaldırıldı³¹. Söz konusu mahkemeler kaldırılınca asayiş yeniden bozulmaya başladı ve asker kaçağı vakalarında ciddi artışlar yaşandı³². Bilhassa Kütahya, Eskişehir Savaşları esnasında yaşanan olumsuzluklar neticesinde asker firarileri sayısında büyük bir tırmanış meydana gelmişti. Bir yandan Yunan propagandası diğer taraftan cephedeki bazı bozguncular tarafından yürütülen karalayıcı ve firarı teşvik edici söylemler sonucunda asker kaçağı sayısı çok ileri boyutlara varmıştı. Nitekim bu rakam, 1921 Temmuz ayı sonlarına doğru 30.122'si silahlı ve 687'si silahsız olmak üzere toplam 30.809'a ulaşmıştı³³.

²⁸ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 125.

²⁹ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 128.

³⁰ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 84.

³¹ İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, s. 3.

³² Turgut (der.), Kılıç Ali'nin Anıları, s. 376.

³³ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 4'ncü Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Ankara, 1974, s. 582-583.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarının kaybedilmesiyle bazı topraklar işgale uğradı. Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında Ankara'nın boşaltılması tehlikesi baş gösterdi. Bu atmosfer, Mecliste İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulması düşüncesini gündeme getirdi³⁴. Altı çizilen bu kritik dönemde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa, Mecliste İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasına dikkat çekti. Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında birtakım bozguncuların türeyeceği gerçeğine vurgu yaptı. Onun için düşmanın etki gösterdiği bu sahalara bir iki İstiklâl Mahkemesi gönderilmesinin gerekliliğini ifade etti. Fesat ve bozgunculuğun bu sayede önünün alınacağını dile getirdi³⁵.

Fevzi Paşa, 17 Şubat 1921'den beri çalışmaları durdurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını talep etti³⁶. Bunun üzerine Meclis, 22 Temmuz 1921'de Konya, Kastamonu ve Samsun olmak üzere, üç bölgede İstiklâl Mahkemesinin teşkilini kararlaştırdı. Belirtilen tarihten iki hafta sonra, 5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan Başkomutanlık Kanunu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi, yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Böylece kurulmuş olan İstiklâl Mahkemeleri de doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlandı. Daha sonra bu üç mahkemeye ilaveten Başkomutanın emriyle 8 Eylül 1921'de Yozgat İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Bu şekilde görevine devam eden Ankara İstiklâl Mahkemesiyle birlikte sayı, 5 adet olmuştu. Millî Mücadele'nin bu ikinci devre mahkemeleri de yine öncelikli olarak asker firarileri ve iç güvenlikle alakalı davalara bakmıştı. Bunun yanı sıra Tekâlif-i Milliye Emirlerinin tatbikinde de faal bir rol oynamıştı. Keza Samsun İstiklâl Mahkemesi Pontuşçulukla ilgili davalara da mesai ayırmıştı³⁷.

İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele'nin kazanılmasında önemli katkılar sağlamıştı. Birtakım matematiksel verilerden yola çıkarak bu tespitin nasıl somutlaştığını göstermek mümkündür. Nitekim I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin beş aylık bir çalışma periyodunda yaklaşık 13.500 firari ve bakayayı cepheye göndermiş olması, I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasında hatırı sayılır etki yapmıştı. Keza Samsun İstiklâl Mahkemesi de 20 Ağustos-20 Eylül 1921 tarihleri arasında 12.733 firari ve bakayayı muhtelif cezalarla cepheye sevk etmişti. Yukarıda adı geçen tarih, dikkate alınırsa söz konusu mahkemenin Sakarya Savaşı'nın kazanılmasındaki önemi daha iyi anlaşılır³⁸.

İstiklâl Mahkemelerinin Millî Mücadele'nin kazanılmasındaki rolüne, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) da dikkat çekmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu mahkemelerin kurulmasıyla verilen mücadelenin tabii gereklerinin yerine getirildiği yorumunu yapmıştı³⁹. Aynı şekilde Millî Mücadele'nin önemli simalarından olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) da adı geçen mahkemelerin

³⁴ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 89; Kutlu, Kanun ve Kararnâmeler, s. 101.

³⁵ TBMM GCZ, 1. Devre, 2. İçtima, C. 2, Ankara, 1985, s. 102.

³⁶ Kutlu, Kanun ve Kararnâmeler, s. 101.

³⁷ İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, s. 3.

³⁸ Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 120-121.

³⁹ Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1927, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009, s. 302.

önemine temas etmişti. Ordudaki firarların azalmasında ve sabit bir seyir izlemesinde İstiklâl Mahkemelerinin yüklediği önemli role vurgu yapmıştı⁴⁰.

Sonuç

Millî Mücadele Dönemi'nde I. TBMM açıldıktan sonra iç güvenliğin sağlanması için olağanüstü tedbirler alınmıştı. Nitekim bunlardan ilki, 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ydu. Bu Kanun, iç güvenliğin ve emniyetin sağlanmasında kuşkusuz önemli bir rol oynamıştı. Ancak söz konusu Kanun'u uygulayan bidayet mahkemeleri ve divan-ı harplerin işleyişinden kaynaklı bazı teknik sıkıntılar nedeniyle istenilen sonuç tam anlamıyla alınamamıştı. Bilhassa birliklerdeki firar vakaları, orduyu âdeta tüketmekteydi. Kitlesele bir mahiyet kazanan firar sorunu, askerî makamları ciddi şekilde düşündürmekteydi.

TBMM, bu problemi çözmek amacıyla 11 Eylül 1920'de Firariler Kanunu'nu çıkardı. Bunu uygulamak için de Millî Mücadele'nin İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. İstiklâl Mahkemeleri, kurulduktan az zaman sonra bu mahkemelere, Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına giren suçlara bakma yetkisi de verildi. Bu gelişme, iç güvenlik sorununun çözümünde kritik bir önem arz etti. Nitekim adı geçen mahkemeler, hem asker firarileri sorununu büyük oranda etkisizleştirdi hem de ülkeyi kaos ortamına dönüştüren eşkıyalık ve şekavet olaylarını ortadan kaldırarak iç güvenliği sağladı. Tüm bu faydalarıyla adı geçen mahkemeler, Millî Mücadele'nin kazanılarak ülkenin işgalden kurtarılmasında önemli bir işlev görmüştü.

Kaynakça

Arşivler

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi

Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Düster, Üçüncü Tertip, C. 1, Ankara, 1953.

İstiklâl Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, C. 1, Ankara, 1943.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, C. 4, Ankara, 1981.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Devre, 1. İçtima, C. 1, Ankara, 1985.

TBMM GCZ, 1. Devre, 2. İçtima, C. 2, Ankara, 1985.

Kitaplar (Araştırma Eserleri ve Hatıratlar)

Atatürk, Kemal, Nutuk 1919-1927, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009.

Aybars, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927, İzmir, 2006.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Türk İstiklâl Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 4'ncü Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Ankara, 1974.

Kutlu, Cemil, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İç Güvenlikle İlgili Çıkardığı Kanun ve Kararnâmeler (23 Nisan 1920-16 Nisan 1923), Atatürk Üniversitesi

⁴⁰ TBMM GCZ, 1. Devre, 2. İçtima, C. 2, s. 496.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1992.

Sarıhan, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. III, (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921), Ankara, 1995.

Turgut (Der.), Hulusi, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, İstanbul, 2015.

Makale ve Bildiriler

Güneş, İhsan, "1920'de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü", Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Ankara, 1983, s. 203-215.

Tosun, Ulvi Ufuk, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi Karar Defterine Geçmiş Bazı Suç Çeşitleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 67, Erzurum, 2020, s. 601-614.

**Lozan Konferansı'nda Görüşülen Ana Sorunların
Kamuoyuna Yansımaları: The Alliance Review ve The Daily
Journal Gazeteleri Örneği**

**Public Reflection of the Main Issues Discussed at the
Lausanne Conference: The Case of The Alliance Review and
the Daily Journal**

Pelin HELVACI*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
05.06.2023	07.06.2023	30.06.2023	Araştırma
Atıf/Citation: Helvacı, Pelin, "Lozan Konferansı'nda Görüşülen Ana Sorunların Kamuoyuna Yansımaları: The Alliance Review ve The Daily Journal Gazeteleri Örneği", <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 2 (1), 2023, s. 63-89.			

ÖZET

Müttefik Devletler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya ile Versailles, Avusturya ile St. Germain, Bulgaristan ile Neuilly ve Macaristan ile Trianon Antlaşması imzalamıştı. Osmanlı Devleti ile ise 10 Ağustos 1920'de Sèvres Antlaşması imzalanmıştı. Milli Mücadeleden sonra Misak-ı Milli olarak kabul edilen gerçekçi sınırların çizilmesini sağlamak üzere Mudanya Mütarekesi'ni takiben tarafsız olan İsviçre'nin Lozan şehrinde bir barış konferansı toplanmıştı. Dünya basınından gazetecilerin takip ettiği konferansa Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gözlemci olarak katılmış, Amerikan basını da konferansı yakından takip etmiştir. ABD'nin kuzeydoğusunda yer alan Ohio eyaletinin gazeteleri *The Alliance Review* ve *Daily Journal* da çeşitli ajanslar aracılığıyla konferansla ilgili haberleri okuyucularına vermiştir. Konferansın kesilmesi sürecinde zaman zaman gözlemci statüsünden çıkarak arabulucu olan ABD, konferans boyunca "açık kapı" politikasını benimsemiş, Müttefiklere sağlanan ayrıcalıklardan yararlanmayı hedeflemiştir. Amerikan Senatosu bu antlaşmayı onaylamasa da Türk heyeti antlaşmanın imzalanmasının ardından Lozan'dan hemen dönmemiş, 6 Ağustos 1923'te ABD ile dostluk antlaşması imzalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, Lozan Antlaşması, Türkiye-ABD ilişkileri, Amerikan basını, Türk siyasi tarihi.

---

* Dr. Öğr. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye, helvacip@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0779-1699.

ABSTRACT

At the end of World War I, the Allied Powers had signed treaties with Germany (Versailles), Austria (St. Germain), Bulgaria (Neuilly), Hungary (Trianon) and Turkey. Following partitioning of Ottoman territory in Paris Peace Conference on January 25th 1919, Sèvres Peace Treaty had been signed with the Ottoman state on August 10th 1920. This treaty paved the way for national independence movement that aimed to draw realistic borders. After Mudanya Armistice that brought an end to Turkish-Greek War, a new peace conference needed to convene in a neutral state, Switzerland and Lausanne had been chosen by both parties. The conference took attention of journalists and politicians from around the world including American representatives. The US has attended the conference as observer, as she supported “open door” policy and acted as intermediary force in some issues. She also wanted the continuation of the privileges that prevailed to the Allied Powers. Despite the fact that the treaty has not been ratified by American Senate, after the conference Turkish delegation signed a treaty with the American representatives on August 6th 1923. This article aims to explain how a part of American public saw Lausanne Conference by looking at the Ohio newspapers, *The Alliance Review* and *The Daily Journal*.

Keywords: Lausanne Conference, Lausanne Treaty, Turkish-American relations, American newspapers, Turkish political history.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalan Sèvres Antlaşması Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalamış, bir yazarın gözünde “modern tarihte en ağır cezalar getiren barış anlaşmalarından ve savaş ganimetlerinin en cüretkâr ve en kasti paylaşımlarından biri olmuştur.”¹ Bu büyük toprak kayıplarının yanında İstanbul'da konumlanan bütün kurumlar da yabancı kontrolüne girmiş, bunlara karşı büyük bir mücadele verilmişti. Başarılı geçen Milli Mücadele'nin ardından Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı². Mütarekeyi takiben barış konferansının toplanması kararlaştırılmış, İtilaf Devletlerinin isteğiyle Lozan'da bir araya gelinmiştir. 20 Kasım 1922'de başlayan konferansın ilk safhası 4 Şubat 1923'te sona ermiş, kapitülasyonlar konusu üzerinde anlaşmaya varılamadığı için toplantıya ara verilmiştir. Konferans ikinci evrede 23 Nisan 1923'te yeniden toplanmış, nihai olarak 24 Temmuz 1923'te antlaşma imzalanmıştır³. Bu süreçte Türkiye'yi Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın başında olduğu Türk heyeti temsil etmiştir⁴. Konferans sonunda Türkiye'nin sınırları çizilmiş ve çoğu sorunun çözümü sağlanmıştır.

---

¹ Leland Games Gordon, *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1932, s. 269'dan akt. Joseph C. Grew, *Lozan Günlüğü*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

² Bkz. İsmail Eyüboğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

³ Onur Öymen, *Çöküşten Zafere Lozan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2022, s. 326.

⁴ Heyette Sıhhiye Bakanı Rıza Nur, ikinci delege ve Maliye Bakanı Hasan Saka delegedir. Otuz altı kişilik heyetin bir kısmı şu isimlerden oluşmaktadır: Celal Bayar, Zekai Apaydın, Zülfü Tigrel, Münir Ertegün, Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Şükrü Kaya ve Fuat Ağralı. Eminaalp Malkoç, “100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler,” *Toplumsal Tarih*, İstanbul Temmuz 2019, s. 38.

Lozan'da ilk defa Türkiye, I. Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerle aynı masada ve eşit koşullarda mücadele edecekti⁵.

Konferans, başından itibaren dünya basını tarafından izlenmiş, Amerikan basınının bir parçası olarak Ohio gazeteleri de bu dönemi Associated Press ve United Press ajansları aracılığıyla yakından takip etmiştir. Bu çalışmada Ohio gazetelerinden *The Alliance Review* ve *The Daily Journal* gazetelerinde Lozan Konferansı'nın yansımaları incelenmiştir. Bu gazeteler, Lozan Konferansı'ndaki ana konular hakkında en geniş bilgiyi verdikleri için ve Amerikan kamuoyunun nasıl yönlendirildiğini gösterdiği için seçilmiştir. Söz konusu konuların daha anlaşılır olması için önce konularla ilgili genel bilgi verilmiş, ardından anılardan, resmi kaynaklardan ve çeşitli araştırmalardan faydalanılarak, konuların gazetelerde nasıl ele alındığı verilmiştir. Bu bağlamda, Lozan ve İstanbul'daki ajanslardan alınan haberler Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin "açık kapı" politikasını (*sürekli serbestlik*) savunduğunu ve Boğazlar, azınlıklar, kapitülasyonlar ve Musul konularında bazı talepleri olduğunu göstermektedir.

Konferans Başlarken

Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Japonya hükümetleri katılmıştır⁶. Boğazlarla ilgili görüşmelere Karadeniz'e kıyı devletler olarak Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın katılmasına karar verilmiştir⁷. Kurulan üç komisyondan, sınırlar, uyrukluk ve Boğazların görüşüleceği birinci komisyona İngiltere'den Dışişleri Bakanı Lord Curzon, kapitülasyonlar, azınlıklar ve ayrıcalıklar konularının görüşüleceği ikinci komisyona İtalya'dan Marki Garroni ve mali işlerin görüşüleceği üçüncü komisyona da Fransa'dan Pierre Eugène C. Barrère başkanlık edecekti⁸. Bu komisyonları kendi isteğine göre oluşturan Curzon, Müttefikler için bazı telafiler sağlama gereği de duymuştu: Fransa için tazminatlar konusunda diplomatik destek, İtalya için eski Osmanlı topraklarında iktisadi kazançlar ve ABD için de "açık kapı" politikasının kabulü⁹. ABD, bu

⁵Child'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 767.68119/174: Telgraf., 22 Kasım 1922, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d746>, 25 Aralık 2022; Öymen, *age.*, s. 25.

⁶ Baskın Oran, "Lozan Barış Konferansı," *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Haz. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 221; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Tarih, İstanbul 2011, s. 73.

⁷ABD'nin Boğazlar komisyonuna katılması hakkındaki yazışmaların birincisi İngiltere'deki Amerikan Büyükelçisi Harvey'in Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 12 Ekim 1922 tarihli ilk telgrafında görülebilir. Bkz. Harvey'den Dışişleri Bakanlığı'na 767.68119/20: Telgraf., 12 Ekim 1922, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d726>, 25 Aralık 2022.

⁸ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.11-16 ve Resul Babaoğlu, "Muhabereden Diplomasie: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.35/, S. 99, Ankara 2019, s. 106 ve Demirci, *age.*, s. 76.

⁹ Demirci, *age.*, s. 55. Amerikan temsilcisi Child'ın "Açık kapı" bildirisi hakkında bkz. Seha L. Meray (Çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanak-Belgeler*, Takım I, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 377 ve Amerikan heyetinden Dışişleri Bakanlığı'na 767.68119T&M/7: Telgraf., 25 Kasım 1922, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d751>, 25 Aralık 2022.

politikayla 19. yüzyıldan itibaren Müttefiklere sunulmuş olan kapitülasyonlardan faydalanmak ve Ortadoğu'da en az diğer ülkeler kadar söz sahibi olmak istemekteydi.

Konferans açılmadan önce Lozan'a varmış olan gazeteciler gözlemlerini başta Associated Press olmak üzere ajanslara bildiriyor, ajanslar da ulusal ve yerel gazetelerle bu bilgileri paylaşıyordu. Bu paylaşımlar ilerleyen günlerde görüleceği gibi sadece konferansta görüşülen konuları kapsamıyor, özellikle Türk heyetinin dış görünüşünden konferanstaki ortama kadar geniş bir yelpazede yer alıyordu. Örneğin Associated Press muhabiri Türk heyetinin giyiminden çok etkilenmiş, Türklerin Batılı gibi giyindiğini söyleyerek diğer heyetlerden görünüş itibariyle hiçbir farkının olmadığını altını çizmiştir¹⁰.

Konferansın adı “Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı” olarak belirlenmiş, Amerikan basınında da *Near East Conference* olarak tanımlanmıştır. Bu, ABD'nin Yakındoğu'daki ekonomiyle ve petrolün paylaşımıyla ilgili sorunlarla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu sorunların yanında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin belirttiğine göre, ABD, azınlıkların durumu, Amerikan eğitim kurumları ve Boğazların yönetimiyle ilgilenmektedir¹¹. ABD konferansa gözlemci olarak katılacaktır¹². ABD'nin Roma büyükelçisi Richard Washburn Child, Lozan'da ABD'yi gözlemci olarak temsil edecekti¹³. Heyetteki Joseph C. Grew, Bern orta elçisiydi ve heyette yardımcı konumundaydı. Grew, bir müddet sonra Türkiye'deki ilk Amerikan büyükelçisi olacaktır.

The Alliance Review'da Associated Press tarafından verilen ilk haberlerde, 13 Kasım'da açılması gereken konferansın bir hafta ertelenerek 20 Kasım'da açılacağı belirtilmiş, bu erteleme Müttefik Devletlerin emrivakisi üzerine gerçekleştirildiği yazılmıştır¹⁴. *The Daily Journal Herald*'e göre de bu devletler konferans sırasında

---

¹⁰ “Kemal Chief will Visit Paris Prior to Conclave,” *The Alliance Review*, 14 Kasım 1922, s. 2. İnönü, yakında Lozan'da şapka takarak Avrupalı gibi giyinmeye alıştıklarını ve Ankara'ya döndüğünde artık kalpak giymediğini söyler. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 381 ve Babaoğlu, “Muhabereden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar,” s. 111.

¹¹ “Amerika ve Biz,” *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Teşrinisani 1338'den akt. Kenan Özkan, *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 276.

¹² “To Invite US to Lausanne Peace Parley,” *The Daily Journal Herald*, 26 Ekim 1922, s. 1 ve “America Declines to Participate in Near East Peace Conclave,” *The Alliance Review*, 31 Ekim 1922, s. 9; Lozan Barış Konferansı Tutanakları, 1. Cilt, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969, s. 7.

¹³ Child, konferansın açılışında ABD'nin konumunu şöyle açıklamaktadır:

“ABD temsilcileri, genel oturumlarda komisyonların ve alt komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görüşünü söylemek hakkı olan temsilciler durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti, ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imza koymak istemektedir.” Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika,” *Bellekten*, C. 55/ S. 213, Ankara 1991, s. 489 ve Özkan, *age.*, s. 277.

¹³ Child'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 767.68119/174:Telgraf. 22 Kasım 1922, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d746>, 25 Aralık 2022.

¹⁴ “İsmet Pasha Boastful on the Eve of Peace Conference,” *The Alliance Review*, 13 Kasım 1922, s. 1.

izlenecek diplomatik manevralarla kapitülasyonlar ve ekonomik menfaatler konularında işbirliği yapmayı hedefliyordu¹⁵. Konferansın bir hafta geciktirilmesinin sebebi buydu¹⁶. Lord Curzon ve Fransız Başbakanı Poincaré Lozan'a doğru hareket ederken Lozan yakınındaki Territet kasabasında İtalyan Başbakanı Mussolini'yle buluşmuş, izlenecek stratejiyi görüşmüşlerdi. İngiltere'nin Fransız ve İtalyan heyetlere kabul ettirdiği esaslarda Boğazlar, kapitülasyonlar, tazminatlar ve İstanbul'un boşaltılması gibi konular üzerinde anlaşmaya varılmış, Türkiye'nin sıkıştırılmaya çalışılacağı belirtilmişti¹⁷.

İsmet Paşa, Lozan'a vardktan bir gün sonra, yani 12 Kasım'da Fransız Başbakanı'nın daveti üzerine Paris'e gitmiş, başta devlet başkanı Poincaré olmak üzere Fransız idarecileriyle yakın temas kurmuştur¹⁸. İki devlet adamı konferansın açılışından önce, borçlar, imtiyazlar ve yabancı okullar hakkında görüşmüş, bu görüşmeyi Türk dostu olarak bilinen Franklin Bouillon ile bir görüşme takip etmiştir¹⁹. İnönü anılarında bu görüşmeler hakkında şöyle der:

Konferans başlamadan önce, Fransa'yla zaten iyileşmekte olan ilişkilerimizin daha da ilerleyeceğine, tüm zorluğun İngiltere tarafından kaynaklanacağına inanmıştık. Lozan Konferansı'nın başlangıcında, İngiliz hükümeti Müttefikler arasında birliği sağlamak için her çabayı harcıyordu. Bu bizim beklediğimiz bir hareketti, ama uygulamada, İngiltere'nin çabaları sanılandan daha etkili oldu²⁰.

İsmet Paşa, bu görüşmeleri Heyet-i Vekile Reisliği'ne gönderdiği telgrafında da belirtmiş, Türk heyetinin Lozan görüşmelerini Misak-ı Milli temelinde başlatacağını ve kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmeyeceğini bildirdiğini yazmıştır²¹. Zaten Türk heyetine TBMM Hükümeti tarafından verilen 14 maddelik yönergenin iki maddesinde yer alan konularda tavize yanaşılması ifade edilmişti. Bunlar, Ermeni yurdu oluşturulmayacağı ve kapitülasyonların kaldırılması gerektiğidir²².

¹⁵ Öymen, *age.*, s. 253. Bu ortak cephenin dağılışı için bkz. "Britain and France Now Split Apart," *The Daily Journal Herald*, 31 Ocak 1923, s. 1.

¹⁶ İnönü, *Hatıralar*'ında konferansın gecikme nedeni olarak İngiltere'deki seçimleri gösterir. İnönü, *age.*, s. 320. 15 Kasım 1922'de yapılan genel seçimde Liberal Partili David Lloyd George, Bonar Law tarafından yenilgiye uğratılmış; Muhafazakârlardan oluşan bir kabine işbaşına geçmişti. Lord Curzon Dışişleri Bakanı olarak aynı görevde kalmıştır. Ayrıca İtalya'da da hükümet değişikliği olmuş, 30 Ekim 1922'de iktidara Benito Mussolini gelmiştir. Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 29.

¹⁷ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 63, Öymen, *age.*, s. 254.

¹⁸ İsmet Paşa'nın Ankara-İstanbul-Lozan-Paris yolculuğu ve basına verdiği demeçler için bkz. Hakan Uzun, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara 2012, s. 329-350.

¹⁹ Karacan, *age.*, s. 61 ve Öymen, *age.*, s. 251.

²⁰ İnönü, *age.*, s. 321.

²¹ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 4.

²² Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu," *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 2/S. 2, Ankara Güz 2000, s. 209-225.

13 Kasım'da *The Alliance Review*'de Türklerin üç yıl önce imzaladığı Sèvres Antlaşması'ndaki durumundan oldukça farklı bir pozisyonda oldukları vurgulanmış, İsmet Paşa ve delegelerin kendilerine güvenlerinin tam oldukları ifade edilmişti²³. Yine de İsmet Paşa, bütün bu görüşmelerde ihtiyatlı, dikkatli ve çekingen davranıyor, müzakerelerde nasıl bir yol izleyeceği hakkında bir ipucu vermiyordu²⁴.

20 Kasım 1922'de açılan konferans, daha başlar başlamaz görüşmeler dışındaki saatlerin Müttefiklerin Dışişleri Bakanları ile başdelegelere ayrılmasıyla resmi olmayan bir şekle bürünmüştü²⁵. Bu bağlamda Lord Curzon, Mussolini ve Poincaré 'ye yemek vermiş, ardından bu iki devlet adamı da Lord Curzon'a davet vermişti. Lord Curzon, İsmet Paşa ile de görüşmüş, konferansta Türk heyeti için en önemli konuyu sormuş, İsmet Paşa da "tam bağımsızlık" demiştir. Curzon da buna İngiltere için en önemli konunun "barış" olduğunu söyleyerek cevap vermişti²⁶. Konferansa hâkim olan hava, Türkiye ile ilgili sorunların kapalı kapılar ardında görüşüleceği ve Türkiye'nin Müttefik Devletlerin sunduğu şartları kolaylıkla kabul edeceği yönündeydi.

21 Kasım'da Ohio basınında verilen konferansın açılış haberine göre İsmet Paşa, Müttefiklerle anlaşma yoluna gidecek, barışı kolaylıkla kabul edecekti²⁷. Bir gün sonra verilen habere göre ise, Noel'e kadar barış mümkün olamayacaktı. Bu ani değişikliğin nedeni Türk heyetinin her konunun üzerinde dikkatli davranacağına sinyalini vermesiydi. İlk anlaşmaya varılan Yunanistan'la mübadele sorunu dışında tüm alanlarda Türk heyeti titiz bir inceleme istiyor, sorunların çözüm önerilerini bütün ülke heyetlerinden dinledikten sonra ek süre talep ediyor, kendi görüşlerini belirtmeyi en sona saklıyordu. Bu yöntem, bir asker olarak İsmet Paşa'nın diplomatik taktikleri dikkatli bir şekilde değerlendirdiğini ve başta Lord Curzon olmak üzere Müttefik Devletlerin temsilcileriyle aynı seviyede olduğunu kabul ettirdiğini göstermesi bakımından önemlidir²⁸. Amerikan heyetinden Grew'un tespitiyle İsmet Paşa, "muzaffer bir ulusu temsil ediyor, ama yıkılmış bir düşman gibi görülüyordu. Konferansın örgütlenmesinde heyetine herhangi bir söz hakkı verilmiyordu."²⁹

Curzon, İngiltere için en önemli konunun "barış" olduğunu söylüyor ve İngiltere için en önemli olan Boğazlar ve Musul sorunlarında ilerleme

---

²³ "İsmet Pasha Boastful on Eve of Peace Conference," *The Alliance Review*, 13 Kasım 1922, s. 1. Konferansın 13 Kasım 1922'te başlayacağını bildiren telgraflardan biri için bkz. Fransa'daki Amerikan Büyükelçisi Herrick'ten Dışişleri Bakanlığı'na 767.68119/30: Telgraf, 26 Ekim 1922, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d728> (25 Aralık 2022).

²⁴ Karacan, *age.*, s. 61.

²⁵ Karacan, *age.*, s. 92.

²⁶ İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Reisliği'ne, 21 Kasım 1922, Şimşir, *age.*, s. 5.

²⁷ "Actual Work of Lausanne Peace Meet Begins Today," *The Alliance Review*, 21 Kasım 1922, s. 1.

²⁸ Babaoğlu, "Muhabereden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar," s. 111.

²⁹ Grew, *age.*, s. 30 ve Demirci, *age.*, s. 77.

kaydedilmedikçe diğer konulara geçilemeyeceği sinyalini veriyordu³⁰. William Hale'in belirttiği üzere İngiltere'nin asıl isteği İngiliz savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçebilmesi ve Musul vilayetinin İngilizlerin yönettiği Irak'a bağlanmasıydı³¹. Bu görüşler Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmakla beraber Lord Curzon İsmet Paşa ile zaman zaman birebir görüşmeler de yapıyordu.³² Bu görüşmelerden birini Amerikan temsilcisi Joseph C. Grew kitabında şöyle anlatmaktadır: "Lord Curzon, İsmet Paşa'ya haylaz bir okul çocuğu gibi davranıyor, "İsmet" diyordu, "Bana en çok bir müzik kutusunu hatırlatıyorsun. Her Allah'ın günü hep aynı eski melodiyi çalıyorsun. Ta ki hepimizi hasta edene dek... Egemenlik, egemenlik, egemenlik..."³³

Ohio gazetelerinde Lozan Konferansı'ndan, derinliği değişiklik gösteren dört önemli konudan haberler görülmektedir: Boğazlar, azınlıklar, kapitülasyonlar ve Musul sorunu.

Başlıca Konular

Boğazlar

On dokuzuncu yüzyılda Rusya Akdeniz'e inebilmek için savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçiş yapabilmesini istiyor, İngilizler ise Boğazların Türk kontrolünde kapalı tutulmasını istiyordu. Yirminci yüzyılda ise İngilizler Boğazların savaş gemilerine açık kalmasını isterken Sovyetler kapalı kalmasını istiyorlardı³⁴. Bu konu üzerinde Türkiye ve Sovyetler Birliği konferansın toplanmasından önce Ankara'da ikili görüşmelerde bulunmuş, Türkiye Misak-ı Milli'de açıkça yer aldığı üzere Boğazlarda kendi hakimiyetini savunmuştur³⁵. Bunu Sovyetler Birliği de desteklemektedir. Örneğin Lenin ve Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin daha konferans toplanmadan önce çeşitli demeçler vermiş, Boğazlar'ın uluslararası bir cemiyet tarafından değil, Türkiye tarafından kontrol edilmesi isteğini duyurmuştur³⁶.

Konferans sırasında İsmet Paşa hemen her gün Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'le görüşüyor, Boğazlar konusunda fikir alışverişi yapıyordu. Türk heyetinin

---

³⁰ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 45.

³¹ Hale, *age.*, s. 46.

³² Öymen, *age.*, s. 260. İnönü, anılarında Lord Curzon'un çok iyi konuşan bir politikacı olduğunu, zaman zaman düşüncelerini yarı şaka yollu sezdirmekten geri kalmadığını belirtir ve "bu kadar kavgadan sonra aramızda birbirimizi şahsen incitecek, kırgınlık ve antipati bırakacak bir hadise, bir söz geçmemiştir" der. İnönü, *age.*, s. 345.

³³ Grew, *age.*, s. 66.

³⁴ Hale, *age.*, s. 46. İngiliz yetkililerden Reginald W.A. Leeper'in yorumuna göre bu tutum eski Rus ulusal politikasıdır. Sovyetler Birliği güçlü olduğu zamanlarda Boğazlar savaş gemilerine açılmalı, güçsüz olduğu zamanlarda ise kapalı olmalıdır. Sonyel, *age.*, s. 26.

³⁵ Öymen, *age.*, s. 249, İnönü, *age.*, s. 318, Sonyel, *age.*, s. 19.

³⁶ Lenin, 29 Ekim 1922'de İngiliz *Observer* gazetesine verdiği demeçte Boğazların Türk hakimiyetinde olmasının ulusal bağımsızlıkla ilgili olduğunu söylemiş, Boğazların barış ve savaş sırasında savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini ancak ticaret gemilerine açık olması gerektiğini belirtmiştir. Sonyel, *age.*, s. 25 ve Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2019, s. 82-83.

Müttefik Devletlerle yaptığı görüşmelerde karşılıklı uzlaşma eğilimi Sovyetleri endişelendirirken Türklerin Ruslarla temas sağlaması da Müttefikleri endişelendiriyordu³⁷. Çiçerin, Boğazların Türk kontrolünde olmasını savunurken Türk heyeti İngilizlerin tezini kısmen benimsemişti. Buna göre Boğazlar bütün devletlerin gemilerine açık tutulacaktı³⁸.

Bu görüş, *The Alliance Review* gazetesinde arka arkaya yapılan iki haberle duyurulmuş, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin aralarında bir anlaşma imzalamış olabilecekleri yazılmıştır³⁹. Müttefiklerin isteğine göre, Boğazlar barışta ve savaşta ticaret gemilerine açık olacak, Karadeniz'deki en büyük filonun kuvvetini geçmemek üzere savaş gemilerinin geçişi serbest olacak, Boğazlar, Karadeniz'e komşu devletlerle Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Amerika temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından tahkimattan tecrit edilecekti⁴⁰. Boğazlar sözleşmesinin temeli İngiltere'nin yaklaşımı olsa da Türkiye denge politikası izlemiş ve Boğazlara Karadeniz dışı ülkelerin sınırlı girişini savunmuştur⁴¹.

Boğazların statüsü, ilk konu olması ve uluslararası mahiyette olması itibariyle Amerikan basınının takip ettiği en önemli konulardan biridir. Öyle ki, Boğazların savaş gemilerine kapalı olması 4 Aralık 1922 tarihli *The Alliance Review*'da manşetten verilmiş, Boğazların yönetiminin henüz netleşmediği belirtilmiştir⁴². Başta İngiltere olmak üzere, Müttefik Devletler Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin tezini savunmasına sıcak bakmamakta, Boğazların savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini ve uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini istemektedirler⁴³.

Amerikan heyeti ise vatandaşının olduğu her yere Amerikan savaş gemilerinin girebilmesi gerektiğini söylemiştir⁴⁴. ABD, konferansta gözlemci sıfatını terk ederek "açık kapı" ilkesi doğrultusunda Boğazlar konusuna müdahil olmuştur⁴⁵. Amerikalı delegelerin elinde konferansa gelirken Deniz Bakanlığı tarafından hazırlanmış 10 Kasım 1922 tarihli bir talimatname vardır. 16 maddeden oluşan bu talimatnameye göre, Boğazların yönetimi tek bir devlete bırakılmamalı, Türkiye, coğrafi konumunun getirdiği avantajı diğer ülkelerle de paylaşmalı, Boğazlar yönetimi konusunda yetersizliğini kabul etmelidir. Eğer Boğazların idaresi için uluslararası bir komisyon oluşturulursa ABD de diğer devletler gibi eşit haklara sahip olmalıdır⁴⁶.

---

³⁷ Gönlübol ve Sar, *age.*, s. 46.

³⁸ Karacan, *age.*, s. 116.

³⁹ "Russo-Turkish Alliance may Grow from Meet," *The Alliance Review*, 5 Aralık 1922, s. 12.

⁴⁰ Karacan, *age.*, s. 118; İnönü, *age.*, s. 341; Hale, *age.*, s. 47.

⁴¹ Oran, *agm.*, s. 221.

⁴² "Dardanelles Big Problem at Lausanne Meet Today," *The Alliance Review*, 4 Aralık 1922, s. 2.

⁴³ "Pope Appeals in Behalf of Christians," *The Daily Journal Herald*, 6 Aralık 1922, s. 1.

⁴⁴ Karacan, *age.*, s. 118.

⁴⁵ Özkan, *age.*, s. 283.

⁴⁶ Özkan, *age.*, s. 283-284.

9 Aralık 1922’de *The Alliance Review*, Associated Press’den aktardığına göre Türkiye, Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği’nin etkisi altında kalmaktan çıkmıştır⁴⁷. Zaman geçtikçe Türkiye daha uzlaşmacı davranmakta, Karadeniz’deki askeri ve sivil gemilerin sınırlanması ve Boğazların güvenliğinin sağlanması konularında daha esnek kararlar vermeye hazırdır⁴⁸. 20 Aralık’ta İsmet Paşa, “ılımlı ve uzlaşmacı” üslupta bir konuşma yapmış, Müttefiklerin 1 Şubat 1923’teki son oturumunda Boğazlar Sözleşmesi’nin son metnini imzalamıştır⁴⁹. Sonunda Boğazların askerden arındırılmasına ve uluslararası bir Boğazlar Komisyonu’nun kurulmasına karar verilmiştir⁵⁰.

Azınlıklar

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tarafından tanımlanmış olan azınlık kavramı “bir devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal gruplar”ı ifade etmektedir⁵¹. Savaş sonuna kadar, azınlık unsurların korunmasında dil, din ve etnisite esas alınmış, bu unsurlara din ve vicdan özgürlüğü gibi bireysel hakların yanında anadilde eğitim hakkı, yeni ibadethanelerin kurulması gibi kolektif haklar da girmişti⁵². I. Dünya Savaşı’ndan sonra azınlıklarla ilgili olarak yapılan düzenlemeler dört başlık altında toplanmaktadır: Azınlıkların korunmasıyla ilgili özel anlaşmalar (1919’da Paris Barış Konferansı’nda İtilaf Devletleri ile Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Ermenistan arasında yapılmıştır), savaş sonrasında imzalanan barış antlaşmaları (Avusturya ile St. Germain, Bulgaristan ile Neuilly, Macaristan ile Trianon ve Türkiye ile Lozan Antlaşmaları), ikili anlaşmalarda azınlıklarla ilgili düzenlemeler (Avusturya-Çekoslovakya, Almanya-Polonya, Polonya-Çekoslovakya, Yunanistan-İtalya başta olmak üzere çeşitli anlaşmalar) ve Milletler Cemiyeti (MC) önünde yapılan tek yanlı deklarasyonlar (MC’ye katılma önkoşulu olarak Arnavutluk, Litvanya, Letonya, Estonya, Finlandiya başta olmak üzere bazı ülkelerin azınlıklarını koruyacaklarına dair yaptıkları bildirimler)⁵³. Bu metinler azınlık uyruklarına beş hak kategorisini garanti ediyordu: İlgili ülkenin yurttaşlığı, yaşamın korunması, bireysel özgürlük ve inanç özgürlüğü, kanun karşısında eşitlik ve azınlık dilinin kullanılması ve eğitim, din ve yardım amaçlarına tahsis edilen kamu fonlarından yararlanma⁵⁴.

⁴⁷ “Turkey Breaks Pact with Russ at Peace Meet,” *The Alliance Review*, 9 Aralık 1922, s. 1 ve Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 1, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 230.

⁴⁸ “Draft of Peace Treaty will be Presented for Conference,” *The Alliance Review*, 19 Aralık 1922, s. 1.

⁴⁹ Demirci, *age.*, s. 102.

⁵⁰ Oran, *agm.*, s. 235; Hale, *age.*, s. 47.

⁵¹ Ülkü Bilgin, *Azınlık Hakları ve Türkiye*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 18.

⁵² Bilgin, *age.*, s. 42.

⁵³ Bilgin, *age.*, s. 42; Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlıklık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 9-10.

⁵⁴ Bilgin, *age.*, s. 43.

Lozan'da azınlık "gayri müslimler" olarak tanımlanmıştır. Azınlıkların korunması, Sèvres Antlaşması'nın aksine, ayrı bir bölüm olarak değil, daha az önemsendiğini gösterir biçimde, Siyasal Hükümler başlığı altında ele alınmıştır⁵⁵. Gayri müslimleri ilgilendiren en önemli konuların başında mübadele ve Patrikhane'nin konumu gelmektedir. Bu konuyu Lord Curzon Türk heyetine 11 Aralık 1922'de gece yarısı bildirmiş ve Türk heyetinin genel sekreteri de saatin geç olması dolayısıyla durumu İsmet Paşa'ya bildirmemiştir⁵⁶. Curzon, Türk heyetini hazırlıksız yakalamak istemektedir. Aslında azınlık sorunu, İtalyan temsilci Marki Garroni tarafından kapitülasyonlar komisyonunun bir alt komisyonunda ele alınması önerilmiş, ancak Curzon, buna müdahale etmişti. Curzon, konunun önemine ve "dünya çapındaki konumuna" değinerek konunun kendisinin başkanlık ettiği birinci komisyona devredilmesini sağlamıştır⁵⁷. Bunun üzerine İsmet Paşa, 12 Aralık'ta önceden hazırladığı bir bildiriye üç saat okumuş, dış tahriklerin sona ermesi, mübadelenin gerçekleşmesi ve Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerin dışında kalan diğer gruplar hakkında söz sahibinin Türk hükümeti olması gerektiğini belirtmiştir⁵⁸.

Daha Lozan'a gelirken Türk heyetine, azınlıklara ilişkin ilk konunun mübadele olduğu bildirilmişti⁵⁹. Müttefik Devletler, MC'nin önerisiyle mübadele konusunda 1922'de Nobel Barış Ödülü alan Dr. Nansen'i görevlendirmişlerdi. Dr. Nansen "siyasi niteliği olmayan, yatıştırıcı olan ve büyük katkı sunabilecek" biri olarak nitelendirilmiştir⁶⁰. Dr. Nansen, göçmenlerin zor şartlar altında bulduklarını belirtmiş, iki ülkenin ekonomileri açısından bu durumun bir anlaşmayla çözüme kavuşturulması gerektiğini söylemiştir. *The Alliance Review*'ün haberinde yer aldığına göre Nansen, ekonomileri tarıma bağlı iki ülkede en azından gelecek yıl için ekime geçilebilmesinin zorunluluk taşıdığını ve hukuki statüleri netleştikten sonra göçmenlerin hemen yeni yerlerine yerleştirilmesi gerektiğini söylemiştir⁶¹. *The Alliance Review*'un 4 Aralık 1922'de aktardığına göre, Nansen, altı yüz bin Rum'un Anadolu'dan gönderildiğini, bir bu kadar daha Rum'un gönderilmeyi beklemekte olduğunu belirtmiştir⁶².

Bu konuya dışardan bir müdahale de görülmektedir. *The Daily Journal Herald*'da yazıldığına göre Papa, İstanbul'da yaşayan Rumların korunmasına dikkat çekmiş, bu talebe karşı İsmet Paşa hemen cevap vermiştir⁶³. İsmet Paşa, konunun

⁵⁵ Oran, agm., s. 225.

⁵⁶ Karacan, age., s. 127. Ayrıca bkz. İnönü, age., s. 349 ve Demirci, age., s. 97

⁵⁷ Demirci, age., s. 97.

⁵⁸ Karacan, age., s. 129. Ayrıca bkz. İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Reisliği'ne, 13 Aralık 1922, Şimşir, age., s. 26.

⁵⁹ Oran, agm., s. 330.

⁶⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Nilgün Nurhan Kara, "Türk-Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen," *Tarih Okulu Dergisi*, S. 38, Şubat 2019, s. 491-511.

⁶¹ "Actual Work of Lausanne Begins," *The Alliance Review*, 21 Kasım 1922, s. 11.

⁶² "Dardanelles Big Problem at Lausanne Meet Today," *The Alliance Review*, 4 Aralık 1922, s. 2.

⁶³ İsmet Paşa'nın Papa'nın müdahalesi konusunda İcra Vekilleri Reisliği'ne telgrafi için bkz. 6 Aralık 1922, Şimşir, age., C. 1, s. 18.

Türkiye tarafından dikkatle takip edildiğini söylemiş ve Müttefik Devletlerin sorunu Yunanistan lehine çözüme kavuşturmak istediğini belirtmiştir⁶⁴. 21 Aralık 1922'deki haberde görüldüğü üzere Venizelos'la Rıza Nur arasında Rumların göç ettirilmesi ve mübadele üzerine sert tartışmalar yaşanmış, oturma başkanı görüşmelere ara vermek zorunda kalmıştır. Buna göre Anadolu'dan Rumların uygunsuz şartlarda göç ettirildiğini ve bundan Ankara hükümetinin sorumlu olduğunu belirten Venizelos'a Rıza Nur karşılık vermiş, Türk-Yunan Savaşı'nın sonuçlarından Türkiye'nin değil, Yunanistan'ın sorumlu olduğunu söylemiştir⁶⁵. Sonunda Türk ve Yunan heyetlerinin uzlaşmasıyla 30 Ocak 1923'te sivil rehinelere ve savaş tutsaklarının değişimini konu eden anlaşma ile Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi imzalanmıştır⁶⁶. Buna göre Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul'da yaşayan Rumlar hariç olmak üzere mübadele gerçekleşmiştir. Bunun yanında Patrikhane meselesi görüşülürken Rıza Nur'un TBMM üyelerine gizli celsede okunan 2 Mart 1923 tarihli telgrafta, azınlıklar konusunun zor geçtiğini ve bu konuda bütün Hristiyanların birlikte hareket ettiklerini ve Lozan'ın "papazlarla dolmuş" olduğunu belirtmiştir⁶⁷.

Rumların yanında Müttefik Devletlerin önem verdiği bir diğer azınlık grubu da Ermenilerdi. Lord Curzon'a göre Türkiye'deki azınlıklar meselesiyle bütün dünya ilgiliydi. Müttefikler Türklerle savaşmaya başladıkları zaman hedeflerinden biri de Anadolu'daki Hristiyan azınlıkları korumak ve kurtarmaktı. Curzon, "Ermenilerin Berlin Antlaşması'ndan beri korunduğunu" söylüyordu⁶⁸. İngiliz temsilciye göre Rumlar, Yahudiler, Asuriler, Keldaniler ve Nasturiler de azınlıkların içinde yer almalıydı. Sonunda Curzon, azınlıklar için üç istekte bulundu: Geniş bir genel af, askerlikten para karşılığında muaf tutulma ve serbest gidiş geliş⁶⁹. Bu noktalar, MC tarafından bir temsilci aracılığıyla da kontrol edilecekti. Ertesi gün tekrar ele alınan bu konuda İsmet Paşa, azınlıklara "medeni âlemin kabul ettiği hakların" tanınacağını belirtmiş, hiçbir Türk toprağının Ermeni yurdu için parçalanamayacağını söylemiştir. Azınlıkların gidip gelmeleri sorunu ise Türk kanunlarının hâkim olacağı bir durumdu. İsmet Paşa, bütün bunların Türkiye'nin iç meselesi olduğunu söylemiş, MC'den herhangi bir temsilcinin kontrolünü de kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir⁷⁰. Buna karşı söz alan Lord Curzon, MC'nin kontrolünden bahsederken "Biz Cemiyet-i Akvam'ın müdahalesinden

⁶⁴ "Pope Appeals in Behalf of Christians," *The Daily Journal Herald*, 6 Aralık 1922, s. 1.

⁶⁵ "Verbal Row Calls Halt in Morning Peace Meet," *The Alliance Review*, 21 Aralık 1922, s. 1.

⁶⁶ Oran, agm., s. 220 ve "Fear Results in Abrupt End of Near East Conference," *The Alliance Review*, 30 Ocak 1923, s. 1.

⁶⁷ Nilüfer Erdem, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, S. 33, Güz 2016, s. 112. Patrikhane ve dış politika hakkında bkz. Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, "Lozan Antlaşması ve Sonrasında Dış Politika Ekseninde İstanbul Rum Ortadoks Patrikhanesi," *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, Cilt II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 13-15 Kasım 2013, ss. 1073-1088.

⁶⁸ Karacan, age., s. 127.

⁶⁹ Karacan, age., s. 128 ve Ertan, agm., s. 217.

⁷⁰ Karacan, age., s. 130.

korkmuyoruz. Çünkü ellerimiz temizdir” demiş, Türkiye’yi de bu cemiyete üye olmaya davet etmiş ve Türkiye’nin MC’nin azınlıklarla ilgili kararlarını kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, buna karşılık barış imzalandıktan sonra Türkiye’nin cemiyete gireceğini söylemiş, “Bizim ellerimiz bilhassa temizdir” cevabını vermiştir⁷¹. Bu cevap konferansta büyük yankı uyandırmıştır.

Türkiye’nin MC üyeliğinin İngiltere tarafından gündeme getirilmesi ve bunun İsmet Paşa tarafından onaylanması, *The Alliance Review*’da manşetten verilmiştir. Associated Press’ten verilen habere göre İsmet Paşa’nın sözleri, azınlıkların haklarının MC tarafından garanti altına alındığı şeklinde yorumlanabilirdi. Ne var ki, Ermeniler için ayrı bir oluşuma kesinlikle gidilmeyecek ve azınlıklar askerlik hizmetini ifa edeceklerdir⁷².

Aslında azınlıklar konusu İngiltere için birincil öncelikte değildi, ama Musul sorunu zora girdiğinde Türkleri “hizaya getirmek için ustalıkla kullanılan yararlı bir araçtı.”⁷³ İngiltere’nin Ermeni anayurdu konusundaki talebinde de bunu bir pazarlık unsuru olarak kullanmaktan öte bir niyeti yoktu. Daha konferans toplanmadan önce, Amerikan heyeti başkanı Child ile Lord Curzon arasında yapılan bir görüşmede Curzon, Ermenilere toprak verilmesi konusundaki hiçbir öneriye İtalya ve Fransa’nın sıcak bakmayacağını düşündüğünü belirtmiş, Fransa’nın Kilikya’yı boşaltmaya hazırlandığını söylemiştir⁷⁴. Yine de, Curzon, Amerikan heyeti konuyu gündeme getirirse şahsen destekleyeceği sözünü vermiştir⁷⁵. Curzon Türklerle çatıştığı hemen her konuda Amerikan heyetinin yorumunu istemekte, İsmet Paşa’yı yalnız bırakmaya çalışmaktadır.

Amerikan heyeti ise Ermenistan kurulması konusuna sıcak bakmakta, Müttefiklerin Ermenilere birçok defa teminat verdiklerini belirtmektedir. Child’a göre, Sèvres Antlaşması ile başta İngiliz ve Fransız yöneticiler olmak üzere Müttefik temsilcileri çeşitli zamanlarda Ermenistan kurulması konusunda olumlu tavır takınmışlardır⁷⁶. Child, ayrıca azınlıklarla ilgili olarak Amerikan yönetiminin çok emek sarf ettiğini, yalnız bir komitenin yetmiş beş milyon dolar harcadığını söylemiştir⁷⁷. Daha öncesinde ise 1919 yılında ABD’nin Türkiye’nin doğusunda oluşturulabilecek olan Ermeni mandası için General Harbord’ı Anadolu’ya gönderdiği unutulmamalıdır.

⁷¹ İnönü, *age.*, s. 355; Karacan, *age.*, s. 133; Demirci, *age.*, s. 101.

⁷² “Turkey Ready to Join League of Nations,” *The Alliance Review*, 14 Aralık 1922, s. 1.

⁷³ Demirci, *age.*, s. 100.

⁷⁴ Kemal Çiçek, “Amerikan Ermeni Derneklerinin Faaliyetleri,” *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara 2005, s. 125.

⁷⁵ Çiçek, *agm.*, s. 126.

⁷⁶ Bu teminatların bazıları şu şekilde sıralanabilir: İngiltere Dışişleri Bakanı’nın 11 Mart 1920 tarihli konuşması, İngiltere Başbakanı’nın Avam Kamarasında 29 Nisan 1920 tarihli konuşması, Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré’nin Kilikya Ermeni Başpiskoposu’na 16 Şubat 1919 tarihli mektubu, Müttefik Yüksek Konseyi’nin 8 Mart 1921 tarihli kararları, Müttefik Dışişleri Bakanlarının 26 Mart 1922 tarihli kararı ve Milletler Cemiyeti’nin 22 Eylül 1922 tarihli kararları. Armaoğlu, *agm.*, s. 517.

⁷⁷ Ertan, *agm.*, s. 218.

Konferansın ilk günlerinde Ermeniler, ABD Başkanının hakemliğinde Ermeniler için bir arazinin belirlenmesi, Erivan Cumhuriyeti'nin sınırlarının doğu illerinden toprak verilerek genişletilmesi, Kilikya'nın da bu sınırlar içine dâhil edilmesi ve denizden çıkış için bir liman verilmesi yönünde isteklerini sunmuşlardır⁷⁸. ABD dışında yaşayan Ermeniler de Türkiye topraklarında Ermenistan kurulması konusunda ABD'den yardım istemişlerdir. Örneğin konferansın ilk günlerinde İsviçre Ermenilerinden bir heyet Amerikan baş delegeşi Child'ı ziyaret ederek Amerikan heyetinin Ermeni davasını desteklemesini istemiş, Child da bu konunun MC tarafından ele alınması gerektiğini belirtmiştir⁷⁹.

Bütün bu isteklerin ardından Lord Curzon 12 Aralık 1922'de gündemin maddeleri arasında Ermenistan'ın kurulmasını da sunmuş ve Müttefik Devletlerin Sèvres Antlaşması'ndan itibaren bu yöndeki çabalarını anlatmıştır⁸⁰. Curzon, bu konuda dünya kamuoyunda bir beklenti oluştuğunu, Türkiye'nin Asya'da bulunan topraklarından bir kısmının Ermeni yurdu olarak tahsis edilmesini önermiştir⁸¹. Hemen hemen aynı günlerde, Lozan'daki Ermeniler de bir balo düzenlemiştir. İsmet Paşa da "Ermenilerin faal olduğunu ve şiddetli propaganda yaptıklarını" Heyet-i Vekile Reisliği'ne gönderdiği telgrafta bildirmiştir⁸². Yani, Lozan'da Türk heyeti üzerinde, Ermenilerin istekleriyle ilgili olarak çok yönlü bir baskı vardır.

Bu baskı verilen haberlere de yansımaktadır. *The Alliance Review*'ün aktardığına göre ABD, Ermenistan'ın kurulması için Kongre'den yirmi milyon dolar yardım yapılması kararını çıkarabilecekti ve Avrupa'nın katkısıyla Ermenistan'ın kurulması mümkün olabilecekti⁸³. ABD, gözlemci olarak katılmasına rağmen ülkesinde yaşayan Ermeni lobisinin isteğiyle, Ermenistan'ın kurulabileceğini düşünmektedir⁸⁴.

Rıza Nur, anılarında Amerikan heyetinin Anadolu'da Ermenistan kurulmasıyla ilgili konuşmasını şöyle anlatmaktadır:

20 Kânunuevvel içtimasında Amerika delegeşi Ermeniler için bir Ermeni yurdu istedi ve bunun insaniyet namına lazım olduğunu söyledi. Ben de, mademki Amerikalılar insaniyet için Ermenilerin rahatlarını istiyorlar ve kendileri insaniyete hizmet gayretindedir, o halde onlara Amerika'da yer versinler dedim. Niçin, dediler. Çünkü Türkiye'de henüz konfor yoktur. Amerika tamamıyla teşkilatı yapılmış, rahat ve saadeti yerinde zengin bir memleketdir. Ermeniler orada daha çok rahat olurlar, dedim. Hepsi güldüler. Amerika delegeşi de güldü. Zabıtnameye bunu koymamışlar. Montanya, yarın yılbaşısıdır, bunu yılbaşı hediyesi olarak ver, dedi. "Bizde yılbaşında

⁷⁸ Ertan, agm., s. 215.

⁷⁹ Armaoğlu, agm., s. 516.

⁸⁰ İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Reisliği'ne, 12 Aralık 1922, Şimşir, *age.*, s. 26.

⁸¹ Çiçek, agm., s. 127.

⁸² İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Reisliği'ne, 16 Aralık 1922, Şimşir, *age.*, s. 30.

⁸³ "American Delegation has Big Financial Plan," *The Alliance Review*, 30 Aralık 1922, s. 1.

⁸⁴ Bu lobicilik faaliyetlerini yürütenlerin bazıları Armenia America Society (AAS) ve The American Committee for Armenian Independence (ACAI) idi. Bkz. Çiçek, agm., s. 119-141.

hediye vermek adeti yoktur. Hem bu Hristiyan yılbaşısıdır. Hem de sizde var, siz verin” dedim. Buna da güldüler. Biz de güldük. Celse de kapandı. Bunu da zabıtnameye koymamışlar⁸⁵.

Amerikan heyetinden başka, bu konuda ısrarcı olan başka aktörler de vardı. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin 1912-1913 yıllarında Dışişleri Bakanı olmuş olan Noradunkyan, İsmet Paşa’yı ziyaret etmiş, Ermenistan kurulması talebinde bulunmuştur⁸⁶. İsmet Paşa, bunun mümkün olmadığını söyledikten sonra eğer bu talep devam ederse Ermenilerle Türklerin arasındaki samimi ilişkilerin yıpranacağını söylemiş, Noradunkyan’ın yeniden kendisini ziyarete geleceğini bildiğini ama kendisinin onu kabul etmeyeceğini belirtmiştir⁸⁷. Bir süre sonra başkanlığını İsviçreli bir profesörün üstlendiği bir heyet de İsmet Paşa’yı ziyaret etmiş ve aynı talepte bulunmuştur. İsmet Paşa bu heyete “Bana memleketin bölünmesini teklif ediyorsunuz. Biz memleketimizi parçalanmaktan kurtarmak için bütün Cihan Savaşı boyunca uğraştıktan sonra dört yıl daha uğraştık. Sizin cemiyetinizin yapacağı mücadele bizim yendiğimiz devletler ve güçlükler yanında çok önemsiz kalır. Çok az gelirsiniz” cevabını vermiştir⁸⁸. Bu konu alt komisyonda görüşülürken Başkan Montagna, görüşme planına aykırı olarak “komisyona gelen bir heyeti dinleyelim” diyerek Ermeni ihtilalcilerden oluşan bir heyetin üyelerine söz vermeye çalışmış, Türk heyetinden Rıza Nur, şu cevabı vermiş ve toplantıyı terk etmiştir:

İtilaf Devletleri Ermenileri kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe saldırmışlardır. (...) Ermenilere mükafat lazımsa siz verin. El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt, istiklal vermeliymiş. Biz bunlara kaniyiz. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler... Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz de Ermenilere derhal verelim⁸⁹.

Azınlıklar konusu görüşülürken, görüşmelerin kesintiye uğrayacağıyla ilgili ilk haber gündeme gelmiştir. Konferansın kesilmesi tehdidine İsmet Paşa, bunun sorumluluğunun Türkiye’de olmayacağını, azınlıklara Türk vatandaşlarıyla aynı hakların verildiğini söylemiş, “kesilme için azınlıklar meselesi bir bahane olarak kullanılırsa, bu hakikatler öğrenilince, bizim lehimizde yükselecek ses o zaman sadece Ankara’nın sesi olmayacaktır” demiştir⁹⁰. 22 Aralık’ta İstanbul Yüksek Komiser Vekili Nevil Henderson, Lord Curzon’a gönderdiği gizli mesajda İsmet

⁸⁵ Nur, *age.*, s. 127-128 ve Armaoğlu, *agm.*, s. 517.

⁸⁶ Noradunkyan’ın ziyareti haberi için bkz. İsmet Paşa’dan İcra Vekilleri Reisliği’ne telgraf, 10 Aralık 1922, Şimşir, *age.*, s. 22.

⁸⁷ İnönü, *age.*, s. 350 ve Öymen, *age.*, s. 281. Armenian National Delegation Başkanı Noradunkyan, Fransa Dışişleri Bakanı’na yazdığı bir mektupta Kilikya’da bağımsız bir Ermenistan kurulması için destek istemektedir. Çiçek, *agm.*, s. 131.

⁸⁸ İnönü, *age.*, s. 352 ve Öymen, *age.*, s. 281.

⁸⁹ Nur, *age.*, s. 133, Öymen, *age.*, s. 281, Grew, *age.*, s. 73, İnönü, *age.*, s. 353.

⁹⁰ Karacan, *age.*, s. 134.

Paşa'nın 10 Aralık'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafta görüşmelerin kesintiye uğrama ihtimalinin olduğunu söylediğini bildirmiştir⁹¹. Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta da azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakarlıkta bulunulamayacağı bildirilmiş, aksi halde askeri tedbirlerin devam edeceğini söylemiştir⁹². Yani Türkiye kendi taleplerinin yok sayıldığı bir konferansta olmayı ve her ne olursa olsun barışı talep eden konumda olmayı kabul etmemektedir. Bu konumu 28 Aralık'ta *The Alliance Review* gazetesindeki "İlerleme kaydedilemedi" başlıklı haberde de görülmektedir⁹³.

Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar konusu konferansın gündemine ilk olarak 2 Aralık 1922'de "Yabancılar Uygulanacak Rejim"i tartışmakla görevli İkinci Komisyonun oturumunda gelmiştir. Toplantıda bulunan ABD Delegatesi Child, ABD'nin Müttefik Devletlerle kapitülasyonların sürmesi noktasında aynı görüşte olduğunu belirtmiş, kapitülasyon kelimesini kullanmadan "çağın ve adaletin gereklerine uygun, hakların ve yükümlülüklerin açıkça belirtildiği" yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini söylemiştir⁹⁴. Amerikan heyetinden Grew'a göre ise herkes kapitülasyonların kalkması gerektiğini biliyor, bunların yerine herkesi tatmin edecek şekilde yeni düzenlemeler getirilmesi gerekiyordu⁹⁵. Ortak çıkarları göz önünde tutarak soruna uygun çözüm bulunması her iki tarafa da yarar sağlayacaktı⁹⁶.

Azınlıkların ve yabancıların Türk vatandaşlarıyla hukuki eşitliği, azınlıklar komisyonunun yanında kapitülasyonlar kapsamında da ele alınmıştır.⁹⁷ Müttefik Devletler kapitülasyonları mümkün olduğu kadar genişletmeye ve devamını sağlamaya çalışmaktadır. Türk heyetinden Hasan (Saka) Bey, kapitülasyonları 1914 Eylül'ünde yürürlükten kaldırılmış tek taraflı davranışlar olarak nitelendirmiş, Müttefik Devletler buna karşı çıkmışlardı. Müttefikler bu konuda beş yıllık bir geçiş dönemi öneriyor, bu ayrıcalıkların iki taraflı antlaşmalarla kabul edildiğini, tek taraflı feshedilemeyeceğini belirtiyorlardı⁹⁸. İtalyan delegesesi Montagna'ya göre

⁹¹ Öymen, *age.*, s. 263.

⁹² İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya, 30 Aralık 1922, Şimşir, *age.*, s. 44.

⁹³ "Fail to Make Progress," *The Alliance Review*, 28 Aralık 1922, s. 5. Aynı gün yayınlanan İngiliz *The Times* gazetesinde de Batılı devletlerle anlaşmaya yanaşmayan II. Mahmut dönemindeki Navarin Baskını hatırlatılmış, örtülü bir tehditte bulunulmuştur. Yazı şu cümleyle son bulmaktadır: "Bugünkü koşullar 1827 yılıyla aynı değildir, fakat o yılda verilen ders bugün Ankara, İstanbul ve Lozan'da da dikkate alınmalıdır. *The Times*, 28 Aralık 1922'den Ertan, agm., s. 220.

⁹⁴ Özkan, *age.*, s. 279.

⁹⁵ Grew, *age.*, s. 42. Fahir Armaoğlu'nun belirttiği üzere Lord Curzon Amerika Büyükelçisi Harvey'e ve Poincare de Büyükelçi Herrick'e Ankara'nın bu konudaki kararlılığını ve kapitülasyonları devam ettirmenin kolay olmayacağını söylemişlerdir. Armaoğlu, agm., s. 492.

⁹⁶ Meray, *age.*, s. 5. Fahir Armaoğlu, İnönü'nün kapitülasyonlar konusunda ABD'yi kendi yanına çekmek için ayrı bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalamak istediğini belirtir. Armaoğlu, agm., s. 483.

⁹⁷ Daha Lozan Konferansı toplanmadan önce kapitülasyonlar konusunda *New York Times* gazetesinde "Türkler Yunanistan'ı yenmekle dünyayı yendiklerini sanıyorlar" denmiş, kapitülasyonların sadece Müttefik Devletler için değil ABD için de önemli olduğu vurgulanmıştı. Sonyel, *age.*, s. 34.

⁹⁸ Öymen, *age.*, s. 291.

Türkiye’de adli idarenin modernleşmesi için zamana ihtiyaç vardı. Montagna beş yıl için Türkiye’de yabancı ve Türk hukukçulardan oluşan bir danışman heyeti kurulmasını öneriyor, bu heyetin modern adli sistem için projeler hazırlaması gerektiğini söylüyordu⁹⁹. Buna göre ikisi Türk, üçü Uluslararası Adalet Divanı’nın asil ve yedek yargıçları arasından seçilmiş olan beş kişilik bir komisyon İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemeleri ile İstinaf Mahkemesi ve Yargıtay’a yeter sayıda hukuk danışmanı tayin edecekti. Bu komisyon ayrıca kanunları ve cezaevi şartlarını çağdaş hale getirmek için hukuk reformları hazırlayacaktı. Üçüncü olarak bu şehirlerdeki mahkemeler, karar verirken ve ilk soruşturmayı yaparken yabancı hukuk danışmanlarından en az biri bulunacaktı. Dördüncü olarak yabancıların konutlarının aranmasına dair kararlarda da en az bir yabancı hukuk danışmanının imzası bulunacaktı. Bütün bunların yanında bir yabancının tutuklanması halinde en geç 48 saat içinde yabancı hukuk danışmanının görev yaptığı en yakın mahkemeye sevk edilecek, bu yapılmazsa tutuklu serbest bırakılacaktı¹⁰⁰.

İsmet Paşa, bu önerileri değerlendirmek için 8 günlük bir süre istemiş, Lord Curzon kendisine 4 Şubat 1923’te Londra’ya döneceğini belirtmiştir. Bu görüşmeden sonra Müttefikler, 3 Şubat sabahı Türk tarafına biraz daha yumuşatılmış bir bildiri tasarısı sunmuşlardır. Buna göre yabancı hukuk danışmanlarının yetkileri biraz daha kısıyor, tutuklama, yabancıların konutuna girme ve arama gibi hallerde Türk makamlarının yabancı danışmanlarla görüş birliği içinde olmaları öngörülüyordu. Tutuklamalarda, salıverme halinde ancak kefaletle salıverme söz konusu olacaktı¹⁰¹.

Türk heyeti ise bu koşullara rağmen adli kapitülasyonların iç hukuk kurumlarıyla uyumlu olamayacağını savunmaktadır¹⁰². Müttefikler yabancılara tanınan özel yargılamaların sürmesini savunuyor, Türk hukuk sisteminin henüz gelişmediğini ve adaletin tesis edilmesinin güçlüğünden bahsediyordu. Amerikan baş delegesi Child’la görüşen İsmet Paşa, Türkiye’nin kendi içişlerini kendisinin yönetmesi prensibi konusunda hükümetinin talimatının çok sıkı olduğunu bildirmiş, Türkiye’de çok canlı bir milliyetçilik duygusunun mevcut olduğunu ve adli sistem bakımından da yabancıların haklarının güvence altında olduğunu söylemiştir¹⁰³.

ABD, adli kapitülasyonlar meselesi çıkmaza girince, arabuluculuk yapmıştır. Lord Curzon’un Child’a başvurusu üzerine İsmet Paşa ile Curzon bir araya gelmiş, bütün bir akşam bu konuyu görüşmüşlerdir. Curzon, Türkiye’de mahkemelerin, cezaevlerinin ve kanunların bu şekilde kalması üzerine ülkeye yabancı sermaye gelmeyeceğini söylemiş, İsmet Paşa ise “Bunlar zamanla düzeler” demiştir¹⁰⁴.

⁹⁹ Rıza Nur, anılarında Montagna Formülü’nü kendisinin yazdığını söyler. Nur, *age.*, s. 216-217.

¹⁰⁰ Armaoğlu, *agm.*, s. 499.

¹⁰¹ Armaoğlu, *agm.*, s. 499.

¹⁰² İnönü, *age.*, s. 403.

¹⁰³ Armaoğlu, *agm.*, s. 492.

¹⁰⁴ Armaoğlu, *agm.*, s. 497.

Görüşmeden herhangi bir sonuç alınamazken kapitülasyonların sürmesini isteyen ABD heyetine İsmet Paşa “Meksika’dan kapitülasyon talebinde bulunmuyorsunuz” demiştir. Child, “Doğru, zira orada bizim için kıymet teşkil eden çok az ticari faaliyetimiz var” karşılığını vermiştir¹⁰⁵.

Bu görüşmenin ardından ABD temsilcileriyle başka bir görüşme daha olmuş, ABD’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Child ve Grew İsmet Paşa ile bir araya gelmiştir. Amiral Bristol’ün yürüttüğü konuşmada ABD heyeti beş noktaya vurgu yapmıştır. Yargıçların seçimi ve ücretlerinin azlığı dolayısıyla Türk yargıçlarına güven olmadığı, Medeni Kanun, Ticaret ve Ceza Kanunları başta olmak üzere diğer kanunlarda da şeriatın etkisinin olduğu, bunların yeniden düzenlenmesi gerektiği, muhakeme usullerini ve delillerin değerlendirilmesinin Türkiye’de mevcut olmadığı, konut dokunulmazlığının kanunlarla güvence altına alınmadığı ve yeni cezaevlerine ve çağdaş cezaevi yönetmeliklerine ihtiyaç duyulduğu¹⁰⁶. İsmet Paşa, bunların doğruluğunu kabul etmekle birlikte “şu anda Türk halkının kendi içişlerine karışılmasını önleyecek bir bağımsızlıktan başka bir şey arzu etmediğini” söylemiştir¹⁰⁷.

The Alliance Review bu kapsamda Rıza Nur’un görüşlerine yer vermiştir. Buna göre Rıza Nur, yabancıların yargılanmasında Türk hukukunun geçerli olacağını söylemiş, ekonomik ayrıcalıkların da Türkiye lehine ayrıca gündeme geleceğini belirtmişti¹⁰⁸. *The Daily Journal Herald* da bu talepleri ve Türk tarafının cevabını haber yapmış, Türk tarafının herhangi bir kapitülasyonu kabul etmeyeceğini daha Aralık 1922’de yazmıştır¹⁰⁹. Ayrıca 27 Kasım 1922’de Amerikan heyetinin Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği telgrafta İsmet Paşa’nın Child’la yaptığı bir görüşmeden bahsedilmekte, Türk makamları tarafından adli ve mali alandaki kapitülasyonların devletin içişlerine müdahale olarak yorumlandığı bildirilmektedir¹¹⁰.

Sonunda, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra İsviçreli, İsveçli, İspanyol ve Hollandalı dört hukuk müşavirinin Türk hukuk sistemini beş yıl boyunca incelemesi kabul edilmiştir. Bu arada Türkiye adli reformlar yapmıştır. Bir müddet sonra bu yabancı uzmanlar Türk hukukunun medeni ülkelerdeki gibi çalıştığı raporunu vermişlerdir¹¹¹.

---

¹⁰⁵ Grew, *age.*, s. 79.

¹⁰⁶ Armaoğlu, *agm.*, s. 498.

¹⁰⁷ Armaoğlu, *agm.*, s. 498.

¹⁰⁸ “See Rift in Storm Cloud Hovering in Wake of Meet,” *The Alliance Review*, 6 Şubat 1923, s. 1; “Peace Parley in Near East Stalls Over Oil Rights,” *The Alliance Review*, 23 Nisan 1923, s. 1. Ekonomik açıdan kapitülasyonlara göre Türkiye, gümrüklerinde dilediği gibi tarifeler uygulamak ya da istediği ülkelerle karşılıklı ve eşit şartlı anlaşmalar yapmak hakkından yoksundu. Bkz. Aydemir, *age.*, s. 235.

¹⁰⁹ “Pasha’s Reply is Awaited at Lausanne,” *The Daily Journal Herald*, 29 Aralık 1922, s. 1.

¹¹⁰ Amerikan heyetinden Dışişleri Bakanlığı’na 767.68119/212: Telgraf, 27 Kasım 1922, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d752>, 25 Aralık 2022.

¹¹¹ İnönü, *age.*, s. 404.

Musul Sorunu

Lozan'da Musul sorunu Lord Curzon'la Türk heyeti arasında geçen zorlu mücadelenin en önemli konusudur. Bilindiği gibi, Musul, 1916 Sykes-Picot Antlaşması ile Fransızlara bırakılmış, daha sonra 1920'deki San Remo Antlaşması ile İngilizlere bırakılmıştı. İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden sonra, bölgede görev yapan komutan Ali İhsan Sabis'ten 9 Kasım 1918'de Türk birliklerini çekmesini istemiş, ilk önce bu reddedilmiş, sonrasında Yıldırım Orduları grubunun Halep'te İngilizlere yenilip Adana'ya kadar çekilmesi üzerine ve İstanbul'dan gelen emirle Nusaybin'e kadar çekilmişti¹¹². İngilizler Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak 15 Kasım 1918'de bölgeyi işgal etmiş, buna gerekçe olarak da bölgedeki Hristiyanların güvenliğini korumayı göstermişlerdi. O zamandan itibaren İngiltere Irak mandasının bir parçası olan Musul üzerinde söz sahibiydi.

İngilizlerin İstanbul'daki Yüksek Komiseri ve sonradan Türkiye Büyükelçisi olacak olan Horace Rumbold, konferanstan iki hafta önce 6 Kasım'da Curzon'a şöyle demişti: "Musul sorunu Türklerin yakın gelecekteki tavrının göstergesi olacak. Kemalistler burayı geri almak için çok bastırarak."¹¹³ Türk heyeti, Musul'un Türkiye lehinde çözülmesi için İngiltere ile Amerika arasında bir denge tutturmaya çalışmış, bu süreçte Amerika ile yakınlaşmıştır. Örneğin 21 Aralık 1922'de İtalyan heyetinin verdiği akşam yemeğinde Amerikan heyetinden Child ve Grew ile biraraya gelen Rıza Nur, Musul petrollerinin Amerikalılar tarafından işletilmesini tercih ettiklerini belirtmiştir¹¹⁴. Bu teklif Ohio basınında yer almamasına rağmen birkaç gün sonra Musul konusu gazetelerde geniş yer bulmuştur. *The Alliance Review*'ün aktardığına göre, İngiltere bölgeden çekilmemekte kararlıdır¹¹⁵. Aynı gazetede birkaç gün sonra Atina'daki ajanstan bildirildiğine göre, Türkiye Musul'a yaklaşık altı bin kişilik bir askeri güç göndermektedir¹¹⁶. Ali Naci Karacan'ın yazdığına göre Lord Curzon, Türklerin Musul'da ısrar etmesi karşısında savaşın başlayabileceği tehditinde bulunmuştur¹¹⁷. Yazara göre İngilizler ilk aşamada Kerkük, Süleymaniye sancaklarıyla Musul vilayetinin kuzeyini geri vermeye hazırdılar, ama Musul şehrini muhafaza edeceklerdi. Türklerin savunduğu halk oylaması fikrine ise İngiltere bölgedeki Kürt ve Arapların cahil olduklarını söyleyerek sıcak bakmıyorlardı. Lord Curzon, hükümetine Türklere "petrol bulunma olasılığı olmayan dar bir şeridin verilmesini" önermiş, ama bu teklif "kabul edilebilir bir çözüm sağlamadığı" gerekçesiyle reddedilmiştir¹¹⁸. İngilizlerin Musul hakkındaki son teklifi şu idi: MC

¹¹² Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007, s. 660.

¹¹³ Foreign Office 800/157, 6 Kasım 1922, Rumbold'dan Curzon'a, Curzon Evrakı'ndan Demirci, *age.*, s. 78.

¹¹⁴ Grew, *age.*, s. 62.

¹¹⁵ "Present Policy of Turk Envoys Warmly Flayed," *The Alliance Review*, 27 Aralık 1922, s. 4.

¹¹⁶ "Re-Inforcements for Turkish Armies," *The Alliance Review*, 30 Aralık 1922, s. 1.

¹¹⁷ Karacan, *age.*, s. 169.

¹¹⁸ Foreign Office 371/7966/E13812/13003/44'ten Demirci, *age.*, s. 106. Rıza Nur da anılarında böyle bir girişimden söz eder. Bkz. Nur, *age.*, s. 98-102.

Musul'a karma bir araştırma heyeti göndermeli ve bu heyet coğrafî, siyasal ve ırkı incelemelerde bulunduktan sonra bir rapor hazırlamalı, sonrasında raporu MC'ye vermeliydi¹¹⁹.

Karacan'ın İngilizlerin Musul'u bırakacakları fikrinin doğruluğu tartışmalıdır. Zira 12 Ocak 1923'te *The Daily Journal Herald* gazetesinde İngiltere'nin Musul'u terk etmeyeceği yazılıyor, konunun daha sonra çözüleceği belirtiliyordu¹²⁰. İsmet Paşa da Heyet-i Vekile Reisliği'ne gönderdiği telgrafta İngilizlerin Musul meselesini barış görüşmelerinden ayrı, ikili görüşmelerde çözüme isteğini belirtiyordu¹²¹.

Musul sorunu toplantıların gündemine 23 Ocak 1923'te gelmiştir. İlk olarak İsmet Paşa İngiltere ile görüşmeleri içeren yirmi iki sayfalık bildiriye okumuş, bölgedeki nüfus oranlarını belirtmiştir. Bölgede yaklaşık 264.000 Kürt, 147.000 Türk ve 43.000 Arap vardı ve bölgenin toplam nüfusu 503.000 kişiydi¹²². Bu sayıları kabul etmeyen Lord Curzon, Musul'u bırakmayacaklarını ve konunun MC'ye aktarılabilceğini söylemişti. Bu düşünceler İngiliz kamuoyunun benimsediği düşünceler değildi. Örneğin dönemin İngiliz Başbakanı Bonar Law, yeni bir savaşın göze alınmayacağını söylemiş, Musul için askeri bir saldırının söz konusu olmadığını belirtmişti¹²³. Bu sırada Ocak 1923'te Mustafa Kemal de İzmit'te yaptığı Türk gazetecilerle yaptığı basın toplantısında Musul için yeni bir savaşa girilmeyeceği mesajını vermişti¹²⁴.

Ne var ki, görüşmelere ara verildiği sırada, 5 Şubat 1923'te United Press'den *The Alliance Review*'e aktarıldığına göre, Türkiye Musul'a saldırırsa İngiltere de Ankara'yı bombalamaya hazır¹²⁵. Ayrıca duruma MC tarafından müdahale edilmesini isteyen İngiltere bölgeye askeri birlik ve hava gücü göndermeye başlamıştı¹²⁶. *The Daily Journal Herald* da görüşmelerde Musul sorununun önemli bir yer işgal ettiğini yazmış, sorunun daha da büyüebileceğini ve savaş durumunun gerçekleşebileceğini yazmıştır¹²⁷.

Sonunda, Irak'la sınır saptanamamış ve dokuz ay içinde “dostça” bir çözüm yoluyla belirlenmesine karar verilmiştir. Sınır o zaman da belirlenemezse anlaşmazlık MC'ye götürülecekti. Bu aşamada, Türk ve İngiliz Hükümetleri, “kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı

---

¹¹⁹ Karacan, *age.*, s. 161.

¹²⁰ “Contention on Military Service Won by Turks,” *The Daily Journal Herald*, 12 Ocak 1923, s. 3.

¹²¹ İnönü, *age.*, s. 361.

¹²² Öymen, *age.*, s. 301 ve Oran, *agm.*, s. 260.

¹²³ Öymen, *age.*, s. 302.

¹²⁴ Hale, *age.*, s. 47.

¹²⁵ “British Air Forces May Bomb Angora,” *The Daily Journal Herald*, 5 Şubat 1923, s. 1.

¹²⁶ “Wants to Arbitrate Thoroughly,” *The Alliance Review*, 6 Şubat 1923, s. 4.

¹²⁷ “Three Danger Points, Anyone of Which may Cause War Unremoved at Lausanne,” *The Daily Journal Herald*, 7 Şubat 1923, s. 1.

olarak yükümleneceklerdi.”¹²⁸ Bu hüküm, Hindistan yolu üzerinde olan petrol zengini Musul’un İngiltere’ye bırakılması anlamına geliyordu¹²⁹. Çünkü MC’de güçlü bir İngiltere vardı ve bu kurumdan İngiltere kendi lehine bir karar çıkartacaktı¹³⁰.

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Ekim 1923’te İngiltere Türkiye’ye sorunun çözülmesi için ikili görüşmelerin başlamasını talep etti¹³¹. Konferans 19 Mayıs 1924’te Haliç’te toplandı. Türk heyetinin başında olan Fethi (Okyar) Bey, Türklerin ve Kürtlerin siyasal geleceklerini birleştirmiş olduğunu ve tam bir eşitlik içinde Cumhuriyeti kurduklarını söylemiş, bu bölgenin Türkiye’ye bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Yalnız Türk heyeti bir yenilik olarak Süleymaniye, Kerkük ve Musul kentlerini Türkiye’de bırakan bir sınır karşılığında buradaki petrolerde ortaklık vermeyi önermiştir.¹³² İngiliz heyetinin başındaki Irak Yüksek Komiseri Percy Cox ise Türk heyetinin beklemediği bir şekilde Hakkâri’de yaşayan Nasturileri ön plana çıkararak Hakkâri üzerinde de söz sahibi olmayı istemiş, toplantıyı çıkmaza sokarak konunun MC’ye gitmesini sağlamıştır. Toplantı 5 Haziran 1924’te kapanmış, 7 Ağustos’ta Hakkâri’de Nasturi ayaklanması başlamıştır¹³³.

Konu, 20 Eylül 1924’te MC tarafından görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye’nin referandum isteği kabul edilmemiş ve bölgeye bir komisyon gönderilmesine karar verilmiştir. Tarafsız devletlerden oluşan ve gerekirse ilgili ülkelerle irtibata geçecek olan komisyon Macar Kont Teleki, Belçikalı Albay Goulis ve İsveçli A. Wirsén’den oluşuyordu. Komisyon bölgedeyken İngiltere’nin kuzeye doğru sınırını genişletmesi ve çıkan çatışmalar üzerine komisyon 29 Ekim 1924’te Musul’u Hakkâri’den ayırarak Brüksel Hattı olarak bilinen bir sınır çizmiştir¹³⁴. Komisyon 16 Temmuz 1925’te sunduğu raporda bölgedeki halkın Irak’a veya Türkiye’ye katılma konusunda çok istekli olmadığını belirtmiş, şu sonuca varmıştı: “Irak 25 yıl MC mandası altında kalacaktır, adaletin yürütülmesi ve okullardaki eğitim için Kürtlerden memur istenecek, Kürtçe resmi dil kabul edilecektir, manda biter ve Kürtlere özerklik sağlanmazsa halk Araplar yerine Türkiye’yi tercih edecektir ve bölgenin taksimine karar verilirse Küçük Zap Suyu sınır olabilir. Bu durumda Musul Türkiye’ye, Kerkük Irak’a kalacaktır.”¹³⁵ Bu arada bölgeye gözlemci olarak gelen Estonyalı generalin Türkiye tarafına girmesine izin verilmemiş, general MC’ye sunduğu raporda Türklerin bölgedeki Hristiyanlara kötü davrandığını yazmıştır. Bu dönemde Türkiye’de Şeyh Sait isyanı da baş göstermiştir. Böyle bir ortamda 16

¹²⁸ Oran, agm., s. 223.

¹²⁹ Oran, agm., s. 223.

¹³⁰ MC’nin gücü ve görüştüğü konular için bkz. “League of Nations Showed Renewed Strength in 1924,” *The Daily Journal Herald*, 29 Aralık 1924, s. 3.

¹³¹ İnönü, *age.*, s. 423.

¹³² Oran, agm., s. 263.

¹³³ Oran, agm., s. 263.

¹³⁴ “Brief News Features,” *The Alliance Review*, 30 Ekim 1924, s. 14.

¹³⁵ Oran, agm., s. 264.

Aralık 1925'te Türkiye'nin katılmadığı MC Meclisi'nde Brüksel Hattı kabul edilmiş, sorun Türkiye'nin aleyhine karara bağlanmıştır¹³⁶.

Lozan Barış Konferansı'nın Kesintiye Uğraması (4 Şubat- 23 Nisan 1923)

Amerikan heyeti konferansın kopma ve kesintiye uğrama sebeplerini Müttefikler arasında oybirliği olmaması, Lord Curzon'un Türk milliyetçiliğini dikkate almaması ve Türklerin direnmesi olarak sıralamaktadır¹³⁷. Tarafsız gözlemci statüsüyle Lozan'da zaman zaman söz alan Child'a göre ABD'nin doğuda üç amacı vardı: ABD'nin fikri, ticari, insani ve mali çıkarlarını savunmak, milliyetlerine bakmadan insaniyetin çıkarlarını korumak ve barış temin etmek¹³⁸. *The Daily Journal Herald*'a göre konferansta başta kapitülasyonlar olmak üzere çeşitli konular hakkında çözüm yakın gözükmezken Türkiye'nin önünde üç karar vardı: Child'ın iknasıyla anlaşmayı bu haliyle imzalamak, görüşmeleri başka bir yere taşımak veya askeri güce başvurmak¹³⁹. Ayrıca Türkiye'nin ABD ile imzalamayı düşündüğü dostluk ve ticaret antlaşması da ABD'nin gündemindedir. Temsilci Grew'un anılarında belirttiği gibi İsmet Paşa, ABD ile ilişkilerin daha iyi olması için çabalayacaklarını söylemişti¹⁴⁰. Bu sıralarda Atatürk de Amerikan halkına bir mesaj göndermiş, bu mesajda iki toplumun gizli ve açık düşmanlara karşı bağımsızlık için mücadele ettiğini söylemiş, "ilerleme ve adalet etkeni olmak için" Türk halkının mücadelesinin devam ettiğini belirtmiştir¹⁴¹.

31 Ocak saat 11'den 4 Şubat Pazar akşamı saat dokuz buçuğa kadarki beş günlük zaman Lozan Konferansı'nın tarihinde "eşsiz bir kriz devresi" olmuştu¹⁴². 30 Ocak 1923'te *The Daily Journal Herald*'ın kaynağı olmayan haberine göre Türk heyeti, kendilerine verilen yüz elli sayfalık bildiriye, içinde karşı çıkılan unsurlarla metne son anda girmiş olan bazı noktalar olduğu için kabul etmemiştir¹⁴³.

İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinde görev yapan Andrew Ryan da Maslahatgüzar Henderson'a gönderdiği telgrafta Türklerin Misak-ı Milli temelinde bir barış istediğini yazmış, Boğazlar konusunda varılan nispeten kolay olan anlaşmaya Musul, kapitülasyonlar ve azınlıklar konularında varılamayacağını bildirmişti¹⁴⁴. 30 Ocak 1923 tarihli *The Daily Journal Herald*'a göre Fransız ve İtalyanlar, heyetlerini Lozan'da bırakma kararı almış ama Lord Curzon daha fazla ilerleme kaydedilemezse

¹³⁶ "A Decision Favorable to Britain," *The Daily Journal Herald*, 15 Aralık 1925, s. 1.

¹³⁷ Armaoğlu, agm., s. 500.

¹³⁸ "Our Observers," *The Alliance Review*, 28 Kasım 1922, s. 4, "Turkey Breaks Pact with Russ at Peace Meet," 9 Aralık 1922, s. 1; Karacan, age., s. 187.

¹³⁹ "British Air Forces May Bomb Angora," *The Daily Journal Herald*, 5 Şubat 1923, s. 1.

¹⁴⁰ Grew, age., s. 77. Görüşmelerde daha çok arabulucu rolünü benimseyen Amerikan heyeti 29 Ocak 1923'te Türk heyetine resmi bir yemek vermişti. Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey ve eşi, Hasan (Saka) Bey, Mustafa Şerif Bey ve İnönü yemeğe katılanlar arasındaydı. Grew, age., s. 85.

¹⁴¹ Şimşir, age., s. 371.

¹⁴² Karacan, age., s. 190. İnönü anılarında Lozan görüşmeleri esnasında uzun bir belirsizlik nedeniyle en sıkıntı çektiği günün 4 Şubat olduğunu söyler. İnönü, age., s. 412.

¹⁴³ "Would Avoid Parley Break at Lausanne," *The Daily Journal Herald*, 30 Ocak 1923, s. 1.

¹⁴⁴ Foreign Office800/240, Ryan Evrakı, 9 Aralık 1922, Ryan'dan Henderson'a Demirci, age., s. 99.

ülkesine döneceğini belirtmişti¹⁴⁵. Fransız Dışişleri Bakanı ise Türklerle anlaşmak istediğini belirtmiştir¹⁴⁶. Aynı gün diğer gazetede Lord Curzon'un herkes için onurlu bir barış için çalışıldığı sözleri yer almış, bu antlaşmanın sadece Türkiye'ye değil, dünyaya da bir katkı olacağı ifade edilmiştir¹⁴⁷. 31 Ocak'ta Lord Curzon'un Esas Sekreter Yardımcısı Lindsay'a gönderdiği telgrafta da Türklerin savaşmayı düşünmedikleri ve sonunda anlaşmak zorunda kalacakları yazılmıştı¹⁴⁸. Başta İngiltere olmak üzere Müttefik Devletler hala Türkiye'nin egemenliğini (*sovereignty*) ve eşitliğini kabul etmemekte, Türk heyetinin önüne imzalayamayacakları bir metin koyarak bir krize neden olmuşlardı.

Bu krizin arabuluculuğunu Amerikan heyeti yapmıştır¹⁴⁹. Sonunda Lord Curzon, 161 maddelik antlaşma taslağıyla 7 ekini konferans temsilcilerine sunmuş, Türk heyetinin antlaşmayı kabul etmesini umduğunu belirtmiştir¹⁵⁰. Bu tasarı ultimatov havası taşımaktaydı. Türk heyeti bu tasarıyı dört gün içinde inceleyip cevaplandırmalıydı¹⁵¹. 3 Şubat Cumartesi günü antlaşmaya doğru gidildiği haberlerinin yayılması üzerine basın ilgisini daha da artmış, Musul meselesi ve adli kapitülasyonların sorun teşkil ettiği söylenmişti. 4 Şubat Pazar günü, Türk heyeti, günlerdir üzerinde çalıştığı antlaşma metnini Müttefik Devletlere sunmuş, Müttefik Devletler adli kapitülasyonların kaldırılmasını, Türk borçlarının yapılandırılmasını ve Trakya'da 20.000 asker bulundurabilme maddelerini kabul etmemişlerdi¹⁵². Amerikan temsilcisi Joseph Grew, antlaşmanın imzalanmayacağını anlaşıldığı üzerine sırasında Türk heyetinin tavrını şöyle anlatır:

Birdenbire üst kattaki kapının açılma sesi geldi. Herkes ayağa kalkarak merdivenlere doğru yöneldi. Bir anda İsmet görüldü, merdivenlerden aşağıya iniyor, delegasyonu da kendisini izliyordu. Silindir şapkasını çıkardı ve sağa sola doğru hafifçe eğilerek lobideki kalabalığı selamladı ve alabildiğince gülümseyerek oteli terk etti. Konferans başarısızlığa uğramış, imzalama olmayacaktı¹⁵³.

İsmet Paşa'nın otelden ayrılmasından sonra Lord Curzon'un odasına giden gözlemciler ve muhabirler, İngiliz Dışişleri Bakanı'nı oldukça sinirli bulmuşlar, onun Lozan'dan ayrılmak üzere trene binmek için hazırlandığını görmüşlerdi. Grew ve yanındakiler bir saat kadar İsmet Paşa ile hangi konularda anlaşmazlık yaşandığını konuşmuşlar, İsmet Paşa adli kapitülasyonlar deyince onu ikna etmeye çalışmışlardır. Sonunda bazı noktalarda ikna olan İsmet Paşa'nın yanından ayrılıp

¹⁴⁵ "Would Avoid Parley Break at Lausanne," *The Daily Journal Herald*, 30 Ocak 1923, s. 4.

¹⁴⁶ "Britain and France Now Split Apart," *The Daily Journal Herald*, 31 Ocak 1923, s. 1.

¹⁴⁷ "French Policy at Peace Meet Draws Turk Ire," *The Alliance Review*, 31 Ocak 1923, s. 1.

¹⁴⁸ Foreign Office 371/9063/E1301/I/44, Curzon'dan Lindsay'e Demirci, *age.*, s. 115.

¹⁴⁹ Babaoğlu, "Muhabereden Diplomasie: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar," s. 117, Grew, *age.*, s. 93-97.

¹⁵⁰ Karacan, *age.*, s. 192.

¹⁵¹ Aydemir, *age.*, s. 239.

¹⁵² Karacan, *age.*, s. 196.

¹⁵³ Grew, *age.*, s. 94.

Lord Curzon'un trenini yakalamak için yola çıkmışlar ama trenin hareket ettiğini görmüşlerdi. Grew'a göre Lord Curzon, sabırsızlığının kurbanı olmuştu¹⁵⁴.

The Alliance Review'ün 6 Şubat 1923'te İstanbul'dan bildirdiğine göre, İstanbul'dan adı verilmeyen bir siyasetçi barış kapısının kapalı olduğunu ama kilitli olmadığını söylemiştir¹⁵⁵. Ayrıca İzmir'de görev yapan bir Türk komutan, Müttefik kuvvetlerin İzmir'den çekilmelerini talep etmiştir¹⁵⁶. Sonunda Türk heyeti 7 Şubat 1923'te konferansı terk etmiştir¹⁵⁷.

Bükreş-Köstence yolu üzerinden ve Gülcemal vapuruyla 16 Şubat gece yarısı İstanbul'a ulaşan İsmet Paşa, Bükreş'te basına verdiği demeçte Lozan'da Türklerin prestijine karşı maddelerle dolu bir barış taslağının sunulduğunu söylemiş, kesintinin kendilerinden kaynaklanmadığını, bunun sorumlusunun Müttefik Devletler olduğunu belirtmiştir¹⁵⁸. Ayrıca Türkiye'ye gelmesinden birkaç gün sonra İsmet Paşa'nın Türk makamlarına konferansla ilgili raporunu sunacağı yazılmıştır. İstanbul'dan bildirilen imzasız habere göre, Ankara ve Moskova'nın Lozan'da bir dostluk anlaşması imzalamış olması kuvvetle muhtemeldir¹⁵⁹.

Lozan Antlaşması'nın İmza Süreci

Yaklaşık iki buçuk ay verilen aradan sonra Nisan ayında görüşmeler yeniden başlamış, Müttefik Devletler temsilcilerini değiştirerek daha yumuşak bir yaklaşım benimseyeceklerinin işaretini vermişlerdi¹⁶⁰. Buna göre İngiltere Lord Curzon'un yerine Türkiye Büyükelçisi Horace Rumbold'u, Fransa Bompard'la Barere'in yerine İstanbul komiseri General Pelle'yi ve İtalya Marki Garroni'nin yerine Montagna'yi göndermişti¹⁶¹. İkinci Lozan görüşmeleri 23 Nisan 1923'de saat 5'te Uşi'de Şato Otel'i'nde açılmıştır. Bu konferansta üç komisyon kuruldu. Birinci komisyon, Horace Rumbold'un başkanlığında siyasal konular ve toprak konularıyla, ikinci komisyon Pelle'nin başkanlığında mali konularla, üçüncü komisyon de Montagna'nın başkanlığında diğer konularla ilgilenecekti¹⁶². Konferansa katılanların yaptıkları konuşmalarda en kısa sürede uzlaşarak barışın tesis edilmesinin hedeflendiği belirtilmişti.

Açılış konuşması yapanlardan biri de Amerikan delegesi Grew idi. Grew, Amerika'nın tarafsızlığına değinmiş, kendi çıkarlarını korumak üzere "Şark'ta açık

---

¹⁵⁴ Grew, *age.*, s. 97.

¹⁵⁵ "Assembly Meets," *The Alliance Review*, 6 Şubat 1923, s. 11.

¹⁵⁶ "Turks Demand Withdrawal of Allied Ships," *The Alliance Review*, 7 Şubat 1923, s. 13.

¹⁵⁷ "Ankara Envoys Leave Lausanne," *The Alliance Review*, 7 Şubat 1923, s. 13.

¹⁵⁸ Babaoğlu, "Muhabereden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar," s. 122.

¹⁵⁹ "Turkish Envoy to Lausanne Parley to Submit Report," *The Alliance Review*, 13 Şubat 1923, s. 1.

¹⁶⁰ Karacan, *age.*, s. 217. Bu iki buçuk ayda İnönü'nün TBMM'ye sunduğu görüşler için bkz. Zeki Arıkan, "Lozan Görüşmeleri ve TBMM," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara 2005, s. 61-82.

¹⁶¹ Karacan, *age.*, s. 218; Öymen, *age.*, s. 321, Grew, *age.*, s. 101, Demirci, *age.*, s. 162.

¹⁶² Karacan, *age.*, s. 218.

kapı” politikası izleyeceklerini söylemişti¹⁶³. Bu politikada yer alan önemli bir konu Chester Projesi idi. Amerikalı Tuğamiral Chester’ın ismini alan proje, 1908-1909 yıllarına dayanıyor ve kuzey ve güney Anadolu’yu demiryoluyla birbirine bağlamayı ve Ortadoğu’da maden ve petrol çıkarmayı hedefliyordu¹⁶⁴. Proje kapsamında ilk antlaşma 1914’te Fransızlarla yapılmış, Samsun-Sivas demiryolu ayrıcalığı verilmiş, yaklaşık 30 kilometre demiryolu inşa edilmişti. Ne var ki, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bu inşa sona ermişti¹⁶⁵.

The Alliance Review gazetesinde projenin Ortadoğu çıkarlarını tehdit edebileceğini düşünerek İngiltere ve Fransa tarafından onaylanmadığı yazılmıştır¹⁶⁶. Gazete, yaklaşık bir ay sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin geliştiğini belirtmiş, bir ticaret antlaşmasının imzalanacağını söylemiştir¹⁶⁷. Bahsedilen dostluk ve ticaret antlaşmasının görüşmeleri Büyükelçi Grew’ün temsilciliğinde başlamış, görüşmeler kapitülasyonlar konusunda tıkanmıştır. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra 6 Ağustos 1923’e kadar Lozan’da kalan İsmet Paşa kapitülasyonların hiçbir koşulda devam etmeyeceğini, Amerikan hükümetinin de Müttefik Devletlere sunulan koşulları kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. Sonunda antlaşmanın Ermenistan’ın kurulmasını sağlamadığı ve ABD için çok faydalı olmadığı düşüncesinde olan Amerikan Senatosu, antlaşmayı onaylamamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler birkaç yıl sonra başlamıştır¹⁶⁸.

Sonunda kapitülasyonlar ve borçlar konusunda anlaşmaya varan Müttefik Devletler ve Türkiye, 17 Temmuz’da işlerini bitirmiş ve komisyonlar son defa toplanmış, konferansın sonucu ve gelecek hakkında görüş bildirmişlerdir¹⁶⁹. 9 ay süren görüşmelerin ardından antlaşma 23 Temmuz 1923’te imzalanmıştır. Antlaşma ile *The Daily Journal Herald* gazetesi Türkiye’nin doğuda yeni bir güç olarak doğduğunu söylüyor ve Türkiye’nin Müttefik Devletlerle ilişkisine yeni bir boyut getirdiğini yazıyordu¹⁷⁰. İsmet Paşa de hatıralarında Mudanya Mütarekesi’nden itibaren Türkiye’nin siyasi bir imtihan verdiğini söyler ve barışın “bir damla kan akıtmaksızın ve bir taşı yerinden oynatmaksızın elde edildiğini” belirtir¹⁷¹. Atatürk de *Nutuk*’ta Lozan Antlaşması’nın Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış

¹⁶³ Grew, *age.*, s. 113.

¹⁶⁴ Grew, *age.*, s. 103.

¹⁶⁵ “Chester Projesi (1923),” Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/chester-projesi-imtiyazi-1923> (25 Aralık 2022).

¹⁶⁶ “Chester Grant is Stumbling Block,” *The Alliance Review*, 23 Nisan 1923, s. 1.

¹⁶⁷ “Brief News Features,” *The Alliance Review*, 29 Mayıs 1923, s. 5.

¹⁶⁸ İnönü, *age.*, s. 417 ve “In Washington Today,” *The Daily Journal Herald*, 14 Mart 1925, s. 1. Bu görüşmeler için bkz. Grew, *age.*, s. 139-155. İki ülke arasındaki 6 Ağustos 1923’teki antlaşma için bkz. İsmail Köse, “ABD’de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması’nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık,” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 44, Kayseri Temmuz-Aralık 2014, ss. 131-155.

¹⁶⁹ İnönü, *age.*, s. 410.

¹⁷⁰ “Signing of Lausanne Peace Treaty Gives Turkey a New Lease on Life as an Oriental Power and Clears up Turkey’s Relations with Allied Powers,” *Daily Journal Herald*, 24 Temmuz 1923, s. 1.

¹⁷¹ İnönü, *age.*, s. 413.

ve Sèvres Antlaşması'yla tamamlandığı sanılan, büyük bir suikastın yıkılışını ifade eden bir belge olduğunu ve Osmanlı dönemine ait, tarihte benzeri görülmemiş bir siyasi zaferin eseri olduğunu söyler¹⁷².

Sonuç

Lozan Antlaşması, Türkiye'nin siyasal ve iktisadi bağımsızlığını garanti altına almış, yeni rejim bu belgeyle kurulmuştur. Lozan Konferansı sırasında ABD, kamuoyunu "açık kapı" politikası hakkında bilgilendirmiş, Müttefik Devletlerin devam edeceğini öngördüğü kapitülasyonları kendisi için de istemiştir. Boğazlar konusunda ticaret gemilerinin serbestçe geçişini savunan ABD, azınlıklar konusunda da kendisini sorumlu hissetmiş, azınlıkların haklarının güvence altında olması gerektiğini savunmuştur.

Konferans, Ohio basınında da Türkiye'nin Batı dünyası karşısındaki başarısı olarak yorumlanmıştır. Konferansa gözlemci olarak katılan ABD, Boğazlar, azınlıklar, kapitülasyonlar ve Musul konularının üzerinde durmuş, Amerikan kamuoyuna ABD'nin değerlerini hatırlatmıştır. Lozan Antlaşması'nı onaylamayan ABD, yeni rejimle ilişkisini Müttefik Devletlerden daha sonra başlatmıştır. 6 Ağustos 1923'te imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması da Senato tarafından onaylanmayacaktır. Bu anlaşmayı takiben 17 Şubat 1927'de diplomatik ilişkiler başlayacak, 24 Mayıs 1927'de Lozan'a gözlemci olarak katılan Joseph C. Grew, ABD'nin ilk Ankara Büyükelçisi olarak atanacaktır.

Kaynakça

Resmi Yayın ve Tutanaklar:

Harvey'den Dışişleri Bakanlığı'na, 12 Ekim 1922,
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d726>.

Amerikan heyetinden Dışişleri Bakanlığı'na, 25 Kasım 1922,
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d751>.

Fransa'daki Amerikan Büyükelçisi Herrick'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 26 Ekim 1922,
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d728>.

Amerikan heyetinden Dışişleri Bakanlığı'na, 9 Aralık 1922,
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d768>.

Amerikan heyetinden Dışişleri Bakanlığı'na, 27 Kasım 1922,
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1923v02/d752>.

Sürelî Yayınlar:

The Alliance Review

The Daily Journal Herald

---

¹⁷² *Gençler için Fotoğraflarla Nutuk*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 513.

Kitaplar:

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt 1, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih, İstanbul 2011.

Eyüboğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Gençler için Fotoğraflarla Nutuk, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 2010.

Gönlübol, Mehmet; Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Grew, Joseph C., *Lozan Günlüğü*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002.

Hale, William, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

Meray, Seha L. (Çev.): *Lozan Barış Konferansı: Tutanak-Belgeler*, Takım I, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Nur, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2019.

Öymen, Onur, *Çöküşten Zafere Lozan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2022.

Özkan, Kenan, *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Sonyel, Salahi, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Şimşir, Bilal, *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Makaleler:

Arıkan, Zeki, "Lozan Görüşmeleri ve TBMM," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara 2005, ss. 61-82.

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika," *Belleten*, C. 55/ S. 213, Ankara 1991, ss. 483-528.

Arsava, Ayşe Füsün, *Azınlık Kavramı ve Azınlıklık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1993.

Babaoğlu, Resul, "Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları," *Toplumsal Tarih*, S. 307, Temmuz 2019, ss. 44-50.

Babaoğlu, Resul, “Muhabereden Diplomasiye: Lozan Konferansı’nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 35/S. 99, 2019, ss. 95-140.

Çiçek, Kemal, “Amerikan Ermeni Derneklerinin Faaliyetleri,” *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara 2005, ss. 119-142.

Erdem, Nilüfer, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios’un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, S. 33, Güz 2016, ss. 105-134.

Erhan, Çağrı: “Lozan’ın Genel Çerçevesi,” *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2005, ss.11-16.

Ertan, Temuçin Faik: “Lozan Konferansı’nda Ermeni Sorunu,” *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 2/S. 2, Güz 2000, ss. 209-225.

Kara, Nilgün Nurhan, “Türk-Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen,” *Tarih Okulu Dergisi*, S. 38, Şubat 2019, ss.491-511.

Cemal Kemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007, ss. 643-691.

Köse, İsmail, “ABD’de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması’nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık,” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 44, Temmuz-Aralık 2014, ss. 131-155.

Malkoç, Eminalp, “100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler,” *Toplumsal Tarih*, S. 307, Temmuz 2019, ss. 36-43.

Oran, Baskın, “Lozan Barış Konferansı,” *Türk Dış Politikası*, C. 1, Haz. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 215-238.

Sofuoğlu, Adnan; Yıldırım, Seyfi “Lozan Antlaşması ve Sonrasında Dış Politika Ekseninde İstanbul Rum Ortadoks Patrikhanesi,” *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, Cilt II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 13-15 Kasım 2013, ss. 1073-1088.

Uzun, Hakan, “Türk Heyeti’nin Lozan’a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa’daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922),” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2012, ss. 329-350.

Celal Bayar Arşivi Belgelerinde İbo Osman (Bekir Ağa)'ın Millî Mücadele Hatıraları*

In The Documents of The Celal Bayar Archive Ibo Osman (Bekir Ağa)'s Memories of The War of Independence

Kaan Cem GENİŞ**

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
01.05.2023	08.05.2023	30.06.2023	Araştırma
Atf/Citation: Geniş, Kaan Cem, "Celal Bayar Arşivi Belgelerinde İbo Osman (Bekir Ağa)'ın Millî Mücadele Hatıraları", <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 2 (1), 2023, s. 90-110.			

ÖZET

Celal Bayar, Türk siyasi tarihinde önemli bir figürdür. Gerek Millî Mücadele döneminde üstlendiği rol, gerekse cumhuriyet döneminde hem başbakan hem de cumhurbaşkanı olarak ifa ettiği görevler göz önüne alındığı vakit yakın dönem cumhuriyet tarihimizi aydınlatmada çok önemli bir vazife üstlenmiştir. Bu çalışmada Celal Bayar'ın kişisel arşivi kullanılarak, Millî Mücadele'nin güney cephesinde Fransızlarla olan mücadelede İbo Osman lakaplı Bekir Ağa'nın bölgedeki gözlemlerine yer verilecektir. Bu gözlemler verilirken güney cephesinde gerçekleşen olaylarla karşılaştırılarak aktarılacaktır. Bu çalışma ile amaç, Fransızlarla birebir müsademe eden bir Kuvay-ı Milliye neferinin gözünden dönemin küçük bir panoramasını ortaya koymaktır. Bunu yapmaya çalışırken Celal Bayar'ın kişisel arşivinin yanı sıra o dönemi yansıtan çeşitli araştırma eserlere de müracaat edilecektir. Karşılaştırmalı bir tarih bakış açısıyla, Millî Mücadele'de güney cephesindeki Türk askerlerinin durumu, Fransızlarla olan mücadelesi ve bunun yeni Türk Devleti'nin kuruluşuna olan etkileri tarafsız bir gözle aktarılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın erken dönem Cumhuriyet dönemine ve yakın dönem Türk Siyasi Tarihi'ne katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasi Tarihi, Türk-Fransız İlişkileri, Millî Mücadele'de Güney Cephesi, Celal Bayar, İbo Osman (Bekir Ağa).

---

* Bu makalenin ortaya çıkmasına büyük katkı sağlayan Celal Bayar Vakfı Başkanı Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'ye teşekkür ederim.

** MEB Tarih Öğr.- Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Türkiye, kcgemis@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7608-1220.

ABSTRACT

Celal Bayar is an important figure in Turkish political history. Considering both the role he assumed during the War of The Independence and the duties he performed as both prime minister and president during the republican period, he has assumed a very important task in illuminating our recent republican history. In this study, using the personal archive of Celal Bayar, the observations of Bekir Ağa, nicknamed İbo Osman, in the struggle against the French on the southern front of the National Struggle in the region will be included. While these observations are being given, they will be compared with the events that took place on the southern front. With this study, the aim is to present a small panorama of the period through the eyes of a Kuvay-ı Milliye neferin who tolerated the French one-on-one. While trying to do this, in addition to Celal Bayar's personal archive, various research works reflecting that period will also be applied for. From a comparative historical point of view, the situation of the Turkish soldiers on the southern front in the War of The Independence, their struggle with the French and its effects on the establishment of the new Turkish State will be tried to be conveyed with an impartial eye. It is hoped that this study will contribute to the early Republican period and recent Turkish Political History.

Keywords: Turkish Political History, Turkish-French Relations, The Southern Front in the War of The Independence, Celal Bayar, Ibo Osman (Bekir Aga).

Giriş

Bekir Ağa'nın gözlemlerini aktarmadan evvel öncelikli olarak Millî Mücadele'nin güney cephesinden ve özellikle Adana'dan söz etmek gerekir. Bölgenin durumunu tahlil ettikten sonra Bekir Ağa'nın hatıralarını yansıtmak konu bütünlüğü açısından daha sağlıklı olacaktır. Millî Mücadele'de güney cephesi olarak adlandırılan bölge yaklaşık 1000 km'lik oldukça uzun bir mesafedir. İran sınırından Toroslara kadar uzanan bir mesafeden söz ediyoruz. Cephe bir müddet sonra daha kolay idare edilebilmek için “El Cezire Cephesi” ve “Adana Cephesi”¹ olmak üzere 2'ye ayrıldı. Bu cephede Milli kuvvetler İngiliz-Fransız ortaklığı ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bu iki güçlü devletin gücünden yararlanmak isteyen Ermeniler de Antep, Adana ve Maraş civarında gerçekleşen müsademelere İtilaf Devletleri yanında saf tutarak katıldılar ve Türkleri büyük zarara uğrattılar.²

---

¹ Adana Cephesi tabiri çok geniş bir coğrafyayı tanımladığından bazı kaynaklarda “Adana Doğu Cephesi”, “Adana Kuzey Cephesi” ve “Adana Batı (Mersin) Cephesi” olmak üzere 3'e ayrılarak ifade edilmiştir. Bkz. Kemal Çelik, “Çukurova'nın İşgal Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Milli Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. II/S. 3, Ankara 2008, s. 106-107.

² “Ermeni Öç Alayı” adı altında örgütlenen bazı Ermeni şebekeleri Adana'da açıkça Türk vatandaşlarını ortadan kaldırma faaliyetlerine girişmişlerdi. Bkz. Ali Saip Ursavaş, *Çukurova Açıklı Olayları ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, (Çev. Selim Ak), Kurtuluş Matbaası, Şanlıurfa 1984, s. 11; 1891'de tutulan bir istatistikî bilgiye göre Kilikya bölgesinde 403.439 kişi ikamet etmekteydi. Bunların 346.308'ini Türkler, 51.982'sini ise Ermeniler ve Rumlar oluşturuyordu. 1918'de Fransızlar tarafından yapılan sayımda Adana'da 79.099 Müslüman, 23.393 Gayrimüslim yaşamaktaydı. Ermeniler ve diğer azınlıklar bölgede az da olsa bir güç odağı haline gelebilmişlerdi. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Adana”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: I, İstanbul 1988, s. 351; *Türk İstiklal Harbi IV. Cilt, Güney Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. I;

Mondros Mütarekesi'nin ardından Fransızlar gözle görülür şekilde Çukurova bölgesine yerleşmeye başladılar.³ Adana'da başlayan Fransız işgaline karşı bölgenin ileri gelenleri "Gizli Milli Teşkilat" adı altında örgütlendiler. "Feryadname" adını verdikleri bir metin hazırlayıp, telgraf vasıtasıyla payitahta gönderdiler. Bu metinde Adana'nın Türk yurdu olduğu ve düşman eline terk edilemeyeceği vurgulandı. Fakat bu telgrafın herhangi bir karşılığı olmadığı kısa sürede anlaşıldı. İstanbul'da ikamet eden Adanalıların başını çektiği zümre 1918'in sonunda Kilikyalılar Cemiyeti'ni kurdular.⁴ Buna karşılık henüz düşmanı bölgeden söküp atabilecek kuvvetli bir Türk mukavemeti vücuda getirilememişti. Askeri nizamın oturması Sivas Kongresi ile birlikte başlamış olsa gerektir. Çünkü kongrenin ardından hükümet gibi davranmaya başlayan Heyet-i Temsiliye, elde kalan birliklerden güney cephesine sevkiyat yapmaya başlamıştır.⁵

Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 55; Adana Cephesi'ndeki detaylı faaliyetler için bkz. Erkan Çatalbaş, "Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 148-200; Osmanlı Hükümeti, Adana'daki askerleri kuvvetlerin pek çoğunu Pozantı bölgesine çektiği için Fransızların ve Ermenilerin ilk saldırı dönemlerinde Adana bölgesi işgale açık hale gelmiştir. Bkz. Ahmet Karataş, "Adana'nın Millî Mücadele Dönemi Destanına Tanıklık Eden Üç Kardeş", <https://www.altinrota.org/yazilar/adananin-mill-i-mucadele-destanina-taniklik-eden-uc-kardes/103> (E.T. 29.03.2023); Manda tartışmalarının yapıldığı dönemde ABD başkanı Wilson tarafından vücuda getirilen King-Crane Heyeti, Suriye ve Arap vilayetleri hakkında bir rapor hazırlama görevi üstlendiler. İstanbul'a gelen heyet burada yaptığı görüşmeler neticesinde, güney bölgesi haricinde Anadolu'da kurulması planlanan bir Ermeni devleti için de şartların uygun olup olmadığı hakkında rapor hazırlamaya karar verdi. Yapılan incelemelerin neticesinde sınırı Trabzon limanına dayanan ve Kilikya bölgesini içermeyen bir Ermeni devletinin kurulmasının uygun olduğu açıklandı. Detaylı bilgi için bkz. Dilşen İnce Erdoğan, "King-Crane Heyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/king-crane-heyeti/> (E.T. 10.06.2023)

³ Bölgede önceleri İngiliz hakimiyeti mevcut iken yapılan tebdil ile İngilizlerin bulunduğu bölgeye Fransızlar yerleşmiştir. Bkz. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 64; bu yerleşme sadece siyasi ve askeri manada gerçekleşmedi. Fransızlar Çukurova bölgesini ekonomik olarak da kontrol altına aldılar. İşgal yönetimi, Çukurova'dan diğer Orta Anadolu bölgelerine pirinç gönderilmesini yasakladığı gibi bölgenin doğal kaynaklarına ve pamuk üretimine de el atmışlardır. Bkz. İbrahim İslam, "Kurtuluş Yıllarında Çukurova "Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XX/S: 58, Ankara 2004, s. 52-53.

⁴ Süleyman Hatipoğlu, *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 21; Kilikyalılar Cemiyeti'nin merkezi ilk başta Karaisalı bölgesi olmuştur. Karaisalı Kaymakamı Şeyh Saadetin Efendi, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet Efendi, Karaisalı Belediye Reisi Mustafa Bey (Akdağ) ve Karaisalı Jandarma Komutanı Hasan Akıncı cemiyetin içinde aktif rol oynamışlardır. Bkz. İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VIII/S: 22, Ankara 1991, s. 132; Cengiz Şavkılı, "Adana'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Bayramı Kutlamalarının Basına Yansımaları (1922-1938)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV/S.1, Afyon 2022, s. 352; Kilikyalılar Cemiyeti'nin kuruluşundan yaklaşık 1 sene sonra 2 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın da onayıyla Kayseri ve Niğde merkezli Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Ahmet Remzi Yüreğir aynı zamanda Karaisalı ve Pozantı'da millî kuvvetlere reislik vazifesinde bulunmuştur. Bkz. Filiz Yıldız ve Sevdâ Ünal, "Millî Mücadele'den Günümüze Yerel Bir Gazete: Yeni Adana", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: XXX/S: 3, Adana 2021, s. 225; Tekin İdem, "Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Y: 8/S: 22, 2015, s. 329.

⁵ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, III, XII, XIII, XV ve XX. kolorduları harekete geçirerek Adana, Antep, Urfa ve Maraş vilayetlerinde bölgesel direniş kuvvetlerinin kurulmasına ön

Kısa vadede Mustafa Kemal Paşa'nın olaya müdahil olması emperyalist devletlerin düşüncelerinde çok bir değişikliğe neden olmadı. I. Dünya Savaşı esnasında imza edilmiş olan Sykes-Picot Antlaşması⁶ ile Adana, Mersin, Antep ve Maraş bölgeleri çok daha evvel Fransızlara bırakılmıştı. İngilizler petrol yönünden zengin olan Musul bölgesini işgal alanlarına dahil ettiler. 17 Eylül 1919'da imza edilen Suriye Antlaşması ile İngilizler ve Fransızlar işgal ettikleri bölgeleri kendi aralarında taksim edip, tam bir düzene oturtular.⁷

Güney cephesinde işgal faaliyetleri başladığı vakit Adana'da vali olarak Nazım Bey görev yapmakta idi. Varılan mutabakata göre bölgede Osmanlı mülki denetimi sürdürülecekti. Bu durum bir süre sonra bölgede işgalci olarak bulunan Fransızların hoşuna gitmedi. Bölgeye tayin edilen mülki amirleri kendi istekleri doğrultusunda değiştirip, yerlerine işgal faaliyetlerine müsamahakâr davranacak amirleri tayin ettirmeye gayret ettiler.⁸ Bu sebepten ötürü Adana uzun bir süre

---

ayak olmuştur. Bkz. Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 140; Heyet-i Temsiliye toplantılarında Fransızların ve İngilizlerin, Kilikya bölgesini Arabistan ile Türkiye arasında tampon bölge olarak kullanmak ve Kilikya'yı anavatanından koparmak için girişimlerinin olduğu ortaya konulmuş ve kati suretle buna müsaade edilemeyeceği dile getirilmiştir. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 30; Özellikle Adana Kuva-yı Milliyecileri, bizzat Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal Paşa'dan emir alarak teşkilatlanma faaliyetlerine başlamışlar, Kayseri ve Niğde teşkilatlanmasından sonra Çukurova'daki asil birlikleri Karaisalı'ya kaydırıp, mücadeleyi bu bölgeden idare etmişlerdir. Bkz. Süleyman Hatipoğlu, "Adana Kuva-yı Milliyesi'nin Karaisalı'da Teşkilatlanması", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 877; Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'nin Kasım ayında gerçekleşen toplantılarında Kilikya üzerinde dikkatle durulmuştur. Heyet-i Temsiliye'nin o dönemlerde merkezi Seyitgazi'dir ve merkezi Eskişehir'e taşıma mevzuu vardır. Rauf Bey (Orbay), Heyet-i Temsiliye'nin Eskişehir'e gideceği vakitte geçecek olan yaklaşık 10 günlük bir sürede, civar bölgelerle muhabere işlerinin aksamasından korkar ve örnek olarak Kilikya bölgesini gösterir. Mustafa Kemal Paşa, Adana ve civar bölgelerle Ali Fuat Paşa'nın ilgileceğini söyler. O dönemde Kilikya bölgesinde Fransızların saldırıları aralıksız sürdüğü için Rauf Bey endişesinde haksız değildir. Bkz. Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 83-84.

⁶ Antlaşmayı detaylı tetkik etmek için bkz. Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 204-206.

⁷ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1993, s. 91.

⁸ O dönem Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Adana'ya giden Osman Tufan Paşa, bölgede faaliyet gösteren Ali Saip Bey'i (Ursavaş) oldukça sert eleştirmiştir. Ali Saip Bey'in Türklerden yana değil Fransızlardan yana bir tutum içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Kaleme almış olduğu hatıratında Ali Saip Bey'i "Fransızların Kozan Jandarma Kumandanı" olarak lanse eder. Muhtelif zamanlarda görüşmüş olsalar dahi birbirlerine itimat etmezler. Osman Tufan Paşa, Ali Saip Bey'in Millî Mücadele hareketine katılmasını gönülsüz de olsa destekler. Çünkü Ali Saip Bey'in bölgede hatırı sayılır bir gücü vardır. Sonraları Ali Saip Bey, Millî Mücadele hareketine dahil olunca Tufan Paşa ona hakkını verir ve bütün günahlarını tamamen temizleyecek şekilde bu harekete yardımcı oldu der. Bkz. Osman Tufan, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998, s. 23-29; ayrıca Celal Bayar'ın kişisel arşivinde de yaklaşık 13 sayfadan müteşekkil "Ali Saip veya Hainlik" adında arşiv vesikalari da mevcuttur. Bkz. Celal Bayar Arşivi (CBA), 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2166; Mustafa Onar kaleme aldığı eserinde Parksoylardan Abdurrahman, Belediye Reisi Hafız Mahmut, Saimbeyli Kazak Hasan, Kozanlı Cezmi, Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey ve Ceyhanlı Ahmet Muhtar Bey'in de önceleri Fransızlarla iş birliği yaptıklarını, daha sonraları ulusal mücadeleye dahil olduklarını anlatır. Bkz. Mustafa Onar, *Kurtuluş Savaşı'nda Haçın Gavuru*, Doğu Matbaası, İstanbul 1975, s. 48-49.

vekaleten idare edilmek zorunda kaldı. Daha sonraları TBMM'nin açılmasıyla Ağustos 1920'de yapılan gizli celse oturumunda Mustafa Kemal Paşa olaya el atmış ve İsmail Safa Bey⁹'in vekaleten Adana Valiliği'ne atanmasıyla Adana'da bir idari heyet vücuda getirilebildi.¹⁰ Düşmanın işini kolaylaştıran en önemli etmenlerden biri de şüphesiz mevcut düzensizliktir. Milli Mücadele hareketini başarıya ulaştıran belki de en büyük adım düzenli ordunun vücuda getirilmesi olmuştur. Düzen içerisinde idare edilmeye başlayan ordunun getirdiği başarılar neticesinde Türk halkı kendine bir yaşam sahası oluşturmuştur. Adana Cephesindeki kesin hakimiyet Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından imzalanan Ankara Antlaşması ile sağlanabilmiştir.¹¹

Bu çalışmanın ana içeriğini oluşturan Bekir Ağa'nın hatıraları sadece Adana özelini kapsayacak mahiyettedir. Bu çalışmanın yazarı bu hatıralar ile birlikte tüm güney cephesini hakkında bilgi vermek gibi bir amaç gütmemektedir. Hatıralardan bahsedilmek istenmesindeki temel gaye o dönemi yaşamış bir Kuva-yı Milliye neferinin ağzından, birinci elden olayların nasıl cereyan ettiğini tarih huzuruna sunmaktır.

İbo Osman (Bekir Ağa) Kimdir?

Bekir Ağa, 1877'de Adana Karaisalı¹²'nin Kaşoba köyünde doğdu. İbo Osman babasının ismiydi fakat zamanla kendisine de bu isim uygun görüldü.¹³ Bekir ismini çoğu kişi bilmezdi. Gençliğinde ve sonralarında güreş yapmaktan büyük zevk aldığı biliniyordu. Çocukları bölgede bulunan Lahanalık Meydanı'nda güreştirirdi. Bekir Ağa güreş yarışlarına bizzat katılır, yarışları kazananları da ödüllendirirdi.

⁹ I. TBMM'ye Mersin Milletvekili olarak katılan İsmail Safa Bey, hem Pozantı Kongresi'nin toplanmasına ön ayak olmuş hem de geçici olarak Adana Valiliği görevini ifa ederken Adana'nın idari düzenin sağlanmasında gayretli çalışmalar yürütmüştür. Detaylı bilgi için bkz. *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, Ankara 2010, s. 52; İbrahim İslam, "Kurtuluş Savaşı'nda Milletvekili, Vali, Milli Eğitim Bakanı Bir İttihatçı İsmail Safa (Özler) Bey (1885-1940)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. V/S: 6, Elâzığ 2012, s. 263-285.

¹⁰ Hale Şıvgın, "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", *Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheler (16 Mayıs 2014)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 16-17.

¹¹ Necdet Aysal, "Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Timuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara 2017, s. 120.

¹² Karaisalı'nın Milli Mücadele'nin güney cephesinde önemli bir yeri vardır. Mustafa Kemal Paşa'dan "Batı Kilikya Cephesi" unvanını aldıktan sonra harekete geçen Tekelioğlu Sinan Bey, Karaisalı'yı düşmandan kurtarmak için bazı faaliyetlere girişmiştir. Önce şehrin idaresini Fransız garnizonundan devralıp düşmana bilgi akışını kesmiştir. Sonra telgraf ve telefon hatları kesilmiştir. Sinan Bey bu faaliyetleri Karaisalı Barakdağı köyünden idare etmiştir. 1 Nisan 1920'de Kuva-yı Milliye'nin Karaisalı'ya girişi Çukurova bölgesinin kurtuluşu için atılan ilk adım olmuştur. Bkz. Tülay Öcal, "Karaisalı Şehir Coğrafyası", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 19.

¹³ Cezmi Yurtsever, "İbo Osman ve Karaisalı Cephesinin Destanlaşan Mücadelesi", <http://cezmyurtsever-karaisaltarihi.blogspot.com/2010/12/ibo-osman-ve-karaisali-cetesinin.html> (E.T. 17.02.2023)

Bekir Ağa'nın asıl namı Adana Çukurova'da göstermiş olduğu başarılı silahlı mücadelelerden gelir. Öncelikli olarak Kurttepe grubuna bağlı olarak çetebaşı vazifesini gördü. Yiğitliğiyle nam salmaya başladığı vakit zamanla Kurttepe Grup Komutanlığı'na yükseldi. Özellikle Fadıl Savaşları'nda gösterdiği gayret ve başarı ile adını daha da tanınır hale getirdi. Öyle ki Akıncılar Alayı ile birlikte 9 Eylül 1922'de İzmir'de düşmanı denize dökken birlikte yer aldı.

Savaşın sona ermesinin ardından İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Mustafa Kemal Paşa'nın savaştaki üstün gayretlerinden ötürü ödül mahiyetinde verdiği araziye işleyerek geçimini sağladı. Bekir Ağa, soyadı kanunu çıktıktan sonra "Özçete" soyadını aldı. Yaz aylarında Kızıldağ yaylasında vakit geçirirdi. Kızıldağ'da ikamet ettiği semte kendi adı verilmiştir. Sonraları Adana'daki bir caddeye de "İbo Osman Caddesi" denilmiştir. Uzun yıllar Adana'nın kurtuluş bayramlarına katılmış ve törenlerde konuşmalar yapmıştır.¹⁴ Karaisalı olan bu büyük Kuva-yı Milliyeci 1966 yılında vefat etmiştir.¹⁵ Mezarı Kızıldağ Yaylası'ndadır.

İbo Osman (Bekir Ağa)'nın Millî Mücadele Hatıraları

Bekir Ağa'nın, Arızkade Hanı'nda Hacı Manok adında bir Ermeni ile ortaklığı vardı ve geçimini bu ortaklıktan sağlardı. Fransızlar, Adana'da işgal faaliyetlerine başladığı zaman Bekir Ağa'nın köyü Kaşobası'da bundan nasibini aldı. Kaşobası köyünü basan Ermeni çeteciler köylülere eziyet edip, soygun faaliyetlerine giriştiler.¹⁶ Bu soygundan Bekir Ağa da nasibini aldı. Ağa, köyüne girmek isterken Ermeni çeteciler tarafından çevrildi, hakarete uğrayıp, soyuldu. Fakat daha sonra Hacı Manok ile ortaklığını söyleyince canını ve malını kurtarabildi. Hacı Manok o dönemde Türk dostu olarak bilinen bir kimseydi. Hatta o dönem için Türk'ü seven sayılı Ermenilerdendi. Bekir Ağa daha sonra Ermenilerin yaptığı bu soygunculuk faaliyetlerini Ermeni Milletvekili Mihran Damadyan¹⁷'a aktardı. Karaisalı köylüsünün Adana'ya mal getiremediğini, mecburiyetten Tarsus'a ve Mersin dolaylarına gitmek zorunda kaldıklarını söyledi. Kanıt olarak da köylülerden almış olduğu mazbataları sundu. Damadyan 'da Bekir Ağa'ya: "*Bunu Ermeni hükümetinin önünde anlat ve yanına zorbalığa uğrayan köylüleri de al.*" minvalinde onu destekleyen sözler söyledi.¹⁸

¹⁴ Yusuf Delikoca, *Yiğit Bir Memleket Karaisalı*, Karaisalı Belediyesi Yayınları, Adana 2021, s. 278.

¹⁵ Ziya Polat, "Karaisalı'nın Köşe Taşları İbo Osman, O Bir Karaisalı Kahramanı", <https://www.karaisalihaber.net/?Syf=22&Mkl=1191407> (E.T. 17.02.2023)

¹⁶ Çukurova Ermenilerinin bölgedeki faaliyetlerini incelemek için bkz. İbrahim İslam, "Millî Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 118-126.

¹⁷ 1863'te doğan Mihran Damadyan, ilk defa 1891 senesinde Atina'da ihtilalci gruplarla bir araya gelip Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma faaliyetlerine girişmiştir. 1896'da I. Hınçak Genel Kongresi'ne katıldı. 1913'te Çukurova bölgesinde silahlı bir mücadeleye girmek istediysede başarılı olamadı. 1919-1920 yılları arasında Ermeni Milli Delegasyonu Adana Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Bkz. Mihran Damadyan, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı*, (Haz. Haluk Selvi), Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

¹⁸ Hatıralar göz önüne alındığı vakit Bekir Ağa ile Damadyan'ın münasebetlerinin kötü bir düzeyde olmadığı görülür. Bekir Ağa'nın iş yaptığı ortağının da Ermeni olduğu düşünüldüğünde bu duruma çok

5 Ağustos 1920'de Adana'da bir Ermeni hükümeti kuruldu.¹⁹ Bu sözde hükümetin başına da Manok Şişmanyen²⁰ adında bir çeteci getirildi.²¹ Bu arada Bekir Ağa Arıkzade Hanı'na geri döndüğü vakit, kendisini soymaya kalkan Ermeni ile dükkanının önünde karşılaştı. Ağa dükkânda bulunan kazma sapı ile kendini müdafaa etmeye çalışırken o sırada dükkânda bulunan ve Türk dostu olan bir Ermeni, diğer Ermeni soyguncuları defedip gönderdi. Bu olayın ardından Ermeni hükümeti adına Damadyan, soyguncu Ermenileri yakalatıp, hapse attırdı. Bu olayın akabinde Ermeni isyancılarının hanımları Bekir Ağa'nın kapısına dayanmış ve şikayetini geri alması için ondan af dilemişlerdi. Ağa'da şikayetini geri çektiği bir kâğıdı yazıp imzaladı ve soyguncuları affetti.²²

Bekir Ağa'nın Adana'da Silahlı Mücadeleye Dahil Olması

Mart 1920'de Tekelioğlu Sinan Bey²³ Karaisalı'ya gelip, Fransız ve Ermeni kuvvetleriyle mücadeleye başlamıştı. Bekir Ağa, Sinan Bey'in Adana bölgesine geldiğini haber aldığı vakit dükkandaki işlerini hanımına devrederek köyüne geri döndü. Köyde toprağına gömdüğü iki Alman, bir Osmanlı mavzerini çıkarttı. Bunun yanında köylülerden yaklaşık olarak 18 adet mavzer ve altı adet tüfek temin etti.

şaşırmamak gerekir. Lakin buradan Damadyan'ın Türk sever bir kimse olduğu sonucu da çıkarılamaz. Kendilerinin Türk vatanında bir Ermeni hükümeti tesis etmeye çalışmış olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca o dönemde Türk devleti için söylediği sert sözler de bulunmaktadır. Bkz. <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19869/102034/mihran-damadyan-ve-itiraflari> (E.T. 19.02.2022)

¹⁹ Kilikya Ermeni Cumhuriyeti adı verilen bu oluşum, Fransa'nın güdümünde iş göreceğini General Dufieux ve Albay Bremond'a iletmışlerdir. Bkz. Rehşan Ünlü, "Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi (1918-1922)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2019, s. 99; bu hükümetin ömrü çok kısa olmuştur. 5 Ağustos 1920 günü Adana Vilayet Konağı önünde toplanan 60 kişilik bir grup Kilikya Ermeni Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Damadyan, Salıpyan ve Şişmanyen'dan oluşan yönetici kadro da Vali Vekili Abdurrahman Efendi'nin odasını ele geçirip kendilerini vali ilan ettiler. Fransız istihbarat subayları bu durumu hemen Adana'da görev yapan Fransız Valisi Albay Bremond'a bildirdiler. Bremond bir manga askerle vilayet konağını ele geçirmiş ve bu Ermeni hükümetine son vermiştir. Bkz. Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 199.

²⁰ Manok Şişmanyen, 1920 Haziran'ında Osmaniye'nin Hasanbeyli nahiyesinde sözde bir Ermeni cumhuriyeti kurduklarını ilan etmişti. Halihazırda bu zatın Abidinpaşa Caddesi'ndeki Ermeni kilisesini de kendi çıkarları doğrultusunda bir propaganda merkezi yaptığı bilinmekteydi. Bkz. <https://www.altayli.net/ermeni-soykirimi-aldatmacasi-ve-1919-1920-adana-katliamlari.html> (E.T. 20.02.2022)

²¹ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 1.

²² CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 2.

²³ Bölge halkı arasında Sinan Paşa olarak bilinir. Sinan Tekelioğlu, 1899 Uzunköprü doğumludur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Tekelioğlu, Millî Mücadele döneminde 4. Kolordu Batı Kilikya Cephesi Kumandanı ve Garp Cephesinde 4. Alay Subayı olarak vazife almıştır. VI, VII ve VIII. Dönem Seyhan (Adana) Milletvekilidir. Detaylı bilgi için bkz. *TBMM Albümü (1920-2010)*, C: I, s. 353, 499; Ayrıca Sinan Tekelioğlu isminin cephe için özel olarak verildiği, Sinan Bey'in asıl isminin Ali Ratip olduğu bilinmektedir. Bkz. *Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. VII; Neslihan Bolat Bozaslan, "Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Millî Mücadele Karşı Çıkan Yerel Unsurlar", *Journal of History and Future*, C: I/S: 1, 2015, s. 41; Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de Adana (Güney) Havalisi Komutanları", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 643-649.

Adana'daki mücadeleye katılmak isteyen sekiz atlı milis ile Karaisalı'ya Sinan Bey'in yanına gitti. Sinan Bey ağayı karşıladıktan sonra neye ihtiyaç olup olmadığını sordu. Ağa'da insan sayısı olarak yeterli mevcudu sağladıklarını fakat silahları olmadığını söyledi. Sinan Bey'de cephede yeterli miktarda silah olduğunu, fakat hayvan ihtiyacının çok fazla olduğunu belirtti. Durum tetkik edildikten sonra Bekir Ağa köyden yaklaşık 400 hayvan getirterek hayvan sıkıntısını çözdü. Sinan Bey'de kendisine dahil olan bu Kuva-yı Milliye neferlerine gerekli mavzerleri senet karşılığında teslim etti. Silahlanan Bekir Ağa ve adamları Kurttepe mevkiindeki Çakıt değirmeni bölgesine gönderildiler.²⁴

Fransızlar, Adana'nın 15 km kuzeyinde kalan Kurttepe ve Çakıt Vadisi istikametinde pek çok taarruz girişiminde bulunmuştur. Bu taarruzların yapılmasında 2 temel gaye vardır. Birincisi Adana ve Tarsus gibi önemli garnizonların güvenliğini sağlamak ve bu bölgelerin Türk askerinin eline düşmesini engellemektir. İkincisi ise Pozantı ve Karaisalı yolunu güvende tutarak Adana'nın işgalini gerçekleştirmektir.²⁵

1920 Nisan'ında Bekir Ağa ve silah arkadaşlarının sayısı civar köylerden gelenlerle birlikte 40'ı bulmuştu. 40 kişilik bir gruptan doğal olarak bir disiplinli ordu düzeni beklenemezdi. Bu küçük grup çetecilik yaparak buldukları bölgeyi savunmaya başladılar. Geceleri Kurttepe bölgesine gidip yolları kapattılar. Ayrıca casusluk teşkilatı da vücuda getirdiler. Casusluk teşkilatı sayesinde Bekir Ağa ve adamları sık sık civardan haber alıyorlardı. Ayrıca kendi içlerinden seçtikleri Topal Arnavut'u da Adana'ya bilgi alması için gönderiyorlardı. Kurttepe bölgesinde o günlerde 18 süvari birliğinden oluşan bir Fransız kuvveti saldırıya geçti. Bekir Ağa ve adamları Fransızları iki ateş arasına alarak büyük kayıplar vermelerine neden oldular. Fransızların başında bulunan subay kulağından vurulunca Fransız birlikleri bozulup, dağıldılar. İki yaralı at, bir kılıç ve cephanesi dolu olan iki Fransız tüfeği Ağa'nın eline geçti.²⁶

1920'nin Nisan ayında Sinan Bey, Bekir Ağa'ya telefon ederek Hacıkırı'nda²⁷ bulunan 82 Ermeni'nin Çakıt üzerinden kaçmaya başladıklarını söyleyip, önlerinin

---

²⁴ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 2; Sinan Bey'in Adana bölgesinde idare ettiği 4 grubu mevcuttu. I. Grup Kavaklıhan Grubu olarak adlandırılırdı ve mevcudu yaklaşık olarak 415 idi. II. Grup Kumdere Grubu'ydü ve mevcudu 190 idi. III. Grup Çakıt Grubu'ydü ve mevcudu 405 erden müteşekkildi. IV. Grup ise Seyhan Grubu'ydü. Bu grubun mevcudu da 500'e yakındı. Sinan Bey yaklaşık olarak 1.500 silahlı askere hükmediyordu. Bkz. Mevhibe Savaş, "Millî Mücadele'de Adana Cephesi", *Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Merkezi*, 2008, s. 10-11.

²⁵ *Türk İstiklal Harbi, IV. Güney Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 199-200.

²⁶ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 2.

²⁷ Hacıkırı Muharebeleri Adana Cephesi'ndeki en mühim muharebelerden biridir. 2-3 Nisan 1920'de işgalci Fransız birliklerinin bulunduğu Hacıkırı mevki kuşatıldı. Yaklaşık 1000 silahlı düşman askerine karşı Türk karargâhı 300 silahlı ve 2000 kadar silahsız neferiyle müsademeye katıldı. 3 gün süren çarpışmaların ardından Fransız, Ermeni ve Rumlardan oluşmuş olan düşman askerleri bölgeden çıkarıldı. Ekserisi Ermeni olan yaklaşık 200 kişilik Fransız birliği esir alındı. Bu hareket millî kuvvetlerin Toros bölgesindeki ilk önemli mücadelesi olmuştur. Hacıkırı Muharebeleri hakkında

kesilmesi talimatını verdi. Bekir Ağa ve silah arkadaşları Abacılar mevkiinde Ermeni eşkıyaların yolunu kesti ve 18'ini öldürdü. Ertesi gün karşılarına çıkan 12 Ermeni de aynı akıbete maruz kaldı. Daha sonra yaşanan müsademeler de dahil edildiği vakit bu 82 Ermeni'den yalnızca ikisinin Adana'ya kaçabildiği diğerlerinin ortadan kaldırıldığı ortaya çıktı. Bu olayın üzerinden az vakit geçtikten sonra Mücteba Efendi'nin çiftliğinden Bekir Ağa'ya gelen bir notta, Fransızların 1000-2000 kişilik bir kuvvetle Çatalan bölgesine ilerlediği haberi geldi. Ağa durumu telefonla Sinan Bey'e sorduktan sonra düşmanın üzerine yürüdü. Bekir Ağa'nın 60 kişilik kuvvetinin yanında Süleyman Bey'in topladığı Deli Ali kolu, Karsantı kolu ve civar köylerden katılanlarla milli kuvvetlerin toplamı 600'ü buldu. Çatalan müsademesinde Fransızlar büyük kayıplara uğradı. Arap suyu mevkiinde bekleyen Bekir Ağa, müsademenin cereyan ettiği bölgeden kaçan Fransızları pusuya düşürdü ve ağır kayıplar verdirdi. Müsademenin sonunda pek çok silah ve cephane milli kuvvetlerin eline geçti. Müsademeden sağ çıkmayı başaran Fransız birlikleri ise Adana istikametine doğru kaçtılar.²⁸

Çatalan bölgesinde gerçekleşen müsademenin ardından Bekir Ağa ve neferleri başka bir bölgede muharebe etmek için emir aldılar. Gelen emire göre Fransız birlikleri hem tren hem de kara yolu vasıtasıyla Kavaklıhan-Pozantı bölgesindeki askerlerini kurtarmaya gidiyorlardı.²⁹ Ağa'dan istenen bu birliği bölgeye ulaşmadan engellemesiydi. Ağa yaklaşık 300 kişilik süvari ve piyade kuvvetiyle Fransızların üzerine yürüdü. Kavaklıhan'a ilerlemeye çalışan Fransız trenini Tepeçaylak mevkiinde durdurmaya çalışan Derviş Ağa ve Emin Ağa kuvvetlerine³⁰ katılan Bekir Ağa, düşmanı yan ateşine alarak müsademeye katıldı. 11 Nisan 1920 günü iki saat

---

detaylı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi, IV. Güney Cephesi*, s. 150; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2017, s. 353; Birgül Bozkurt, "Karboğazı Baskını", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karbogazi-baskini/> (E.T. 01.03.2023)

²⁸ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 3.

²⁹ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 79; bölgede cereyan eden en önemli muharebelerden biri kuşkusuz I. Kavaklıhan Muharebeleridir. Bu muharebe cereyan etmeden önce Fransızların asıl isteği Toros geçitlerine hâkim olmak ve Pozantı'da kuşatma altında bulunan taburlarını kurtarmaktır. Hatta yapılacak olan taarruzlarda tank ve zırhlı otomobil kullanımı olacağı da ortaya çıkmıştır. Türk milis güçlerinin kurmuş olduğu engellerle tanklar bu muharebede kullanılmadı ve Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kaldılar. Bkz. Hüsnü Özlü, "Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Millî Mücadele'de Adana ve Pozantı Yöresinde Yapılan Muharebeler", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 322; Fransızlar Pozantı'dan tamamen çekilmek zorunda kaldıkları vakit, geride bıraktıkları erzakların üzerine gaz dökerek yakmışlardır. Fakat bazı erzak depolarına da hiç müdahale edemeden bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Sağlam ele geçirilen erzaklar cephede bulunan milli kuvvetlere dağıtılmış ve bölgedeki eksikliklerin bir kısmı bu şekilde giderilmiştir. Bkz. Tekin İdem, "Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey", *M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004, s. 89.

³⁰ Emin ve Derviş Ağaların bölgedeki faaliyetleri için bkz. Hasan Şafak, "Kuvayi Milliye'de Bolahat Köyü", <https://www.karaisalihaber.net/?Syf=22&Mkl=807877> (E.T. 08.03.2023)

süren mücadelenin ardından Fransız treni Kavaklıhan'a varamadan geri kaçmak mecburiyetinde kaldı.³¹

Bekir Ağa ve adamlarının görev bekledikleri merkez yerleri Çakıt bölgesiydi. Fransız müsademesinden kısa bir süre sonra bir kurmay subay ağa ve adamlarını Kurttepesi mevkiine götürdü. Bu bölgede yoğun bir Ermeni çete nüfusu mevcuttu. Ağa ve adamları bu bölgede Ermeni çetecileri ortadan kaldırmakla görevlendirildiler. Bekir Ağa yanına aldığı 15 kişilik küçük bir grup ile dört Ermeni'yi ortadan kaldırdı ve diğerleri kaçarak dağıldılar. Ağa, Ermenilerin elinden bir yük arabası ele geçirdi ve bunu 250 liraya sattı. Eline geçen parayı da halka dağıttı. Ağa böylelikle halkın yanında olduğunu ve onlara destek olmaya çalıştıklarını da gösteriyordu. Bölgede ayrıca Pöçik Mehmet ve Ali Ağa'nın adamları da Ermenilerle mücadele halindeydi.³² Kurttepe ve Çakıt bölgesinde yapılan muharebeler 1920 Kasım'ına kadar devam etti.

Ermenilerin bölgeden uzaklaşmasıyla 1920'nin Mayıs ve haziran aylarında Kurttepe ve civardaki bağlar Adana Kuva-yı Milliyesi'nin elinde kaldı. Bekir Ağa ve adamları zaman zaman bölgedeki tren yollarını tahrip ettiler ve treni işlemez hale getirdiler. Tren hatlarının bozulması Fransızların bölgeye sevkiyat yapmalarını güçleştirdi. Fransızlar bir ara Seyhan'dan Berber Salih'in başına kadar uzayan büyük bir cephede tank, süvari, piyade, topçu ve uçak kuvvetiyle topyekûn bir taarruza geçtiler. Çakıt bölgesi bir süreliğine Fransızların eline geçse de Adana milis kuvvetleri kaybettikleri toprakları tekrar geri alıp, düşmanı Adana'ya kadar geri çekilmeye mecbur bıraktı.³³

Milis Kuvvetlerle Fransızlar Arasındaki Bitmeyen Müsademeler

Bekir Ağa, Millî Mücadele'ye atıldıktan sonra gün geçtikçe Adana'da kuvvetlenmeye başlamıştı. Ağanın kendisine yeni katılanlarla birlikte çetesinin mevcudu 300'e dayandı. Ağa fırsat buldukça çete üyelerini dinlendirirdi. O günlerde çetenin yarısı 14 günlük izne çıktı. Ağa daima yanında 140 kişilik bir kuvveti düzenli olarak yanında hazır tutardı. Tam da bu dönemde Fransızlar büyük bir huruç harekâtına giriştiler.³⁴ Devamlı bir topçu ateşiyle Şakir Ağa bölgesine kadar ilerlediler. Bekir Ağa'nın çetesinde ise sadece bir top ve birkaç adet mitralyöz bulunmaktaydı. Müsademelerin başlarında Emin Ağa kolu geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Fransız kuvvetleri Yenice istikametine doğru ilerlemeyi başardılar. Bekir Ağa'da yanındaki 150 kadar neferi ile Karahan mevkiine geldi. Düşmana taarruz etme niyetinde olan Bekir Ağa'yı Sinan Bey ve Deli Ali Ağa

³¹ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 3.

³² CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 4.

³³ Gös.yer.

³⁴ Huruç Harekâtı: Kuşatma altında bulunan kalenin içerisinden çıkarak, düşmana beklemediği bir vakitte ani ve hızlı bir saldırı düzenlemek manasına gelir. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011, s. 519.

durdurdu. Sinan Bey taarruzun Karahan mevkiine yapılacağını düşünüyordu ve bu sebeple Bekir Ağa'yı bulunduğu mevzide kalması yönünde ikna etti.³⁵

27 Temmuz 1920 günü Bekir Ağa ve çetesi sabahın ilk saatlerinde Karakuyu mevkiine geldiler. Sinan Bey verdiği emirde ağanın daha ileriye gitmesine müsaade etmedi. Yenice bölgesinde ise durumlar daha kötü bir hal aldı. Bölgeyi koruyan Molla Kerim³⁶ kolu ilk başlarda başarılı olsa da geçmiş oldukları köprüleri imha etmedikleri için büyük bir kayıp ile karşı karşıya kaldılar. Köprüden geçen Fransız tankları bu koldan yaklaşık 140 neferi şehit etmiştir. Bekir Ağa, Molla Kerim faciasına her zaman hayıflanmıştır. Eğer müsademedeki önceki gece elimizdeki topu Çaylak mevkiine yerleştirseydik bu facia yaşanmazdı der. Hakikatte de o bölgede yaklaşık 1000 kişilik bir çete mevcudu olduğu bilindiği için bu çetenin Fransızları mağlup edebileceği aşıkardı.³⁷

Molla Kerim olayından sonra Mersin dolaylarına giden Fransızlar, Ağustos 1920'de tekrar Kurttepe mevkiine geri döndüler. Kurttepe 'de milis kuvvetlerine karşı yapmış oldukları saldırıda başarılı oldular ve bu kuvvetleri Çakıt bölgesine kadar sürdüler. Daha sonra Bekir Ağa ve çetesinin de bulunduğu grup karşı taarruza geçerek düşmanı Kurttepe' den attı ve Adana'ya kadar sürdü. Bu karşı taarruz esnasında Bekir Ağa'nın çetesinde bulunan Asmalı köyünden Ayta?³⁸ düşman tarafından esir edildi. Üçüncü kez düşman Kurttepe 'ye taarruz etmeden hemen önce Tekelioğlu Sinan Bey'den emir aldığını söyleyen bir süvari bölgeye geldi. Topçu Rauf Bey ile görüşmek istediğini söyledi ve topların tabiye edildikleri yerleri inceledi. Daha sonra bu kişinin Fransız casusu olduğu ortaya çıktı. Bekir Ağa ertesi gün telefonla Sinan Bey'e ulaşıp bu süvari hakkında bilgi almaya çalışırken bu casusluk olayı ortaya çıktı. Bekir Ağa tüm gece bu casusu arattıysa da bulamadı. Ertesi akşam ise Karahan mevkiinde telefon telini kesmeye uğraşan bir casus ele geçirildi ve telefon teliyle asılarak idam edildi.³⁹

³⁵ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 4.

³⁶ Molla Kerim Bey'in kökeni Antalya yöresinden Tarsus bölgesinde gelen "Bozalioğulları" sülalesinden gelmektedir. Sinan Tekelioğlu ile akrabalık ilişkisi bulunduğu bilinmektedir. Milli Mücadele sırasında bir süre "Fettah" kod adıyla hareket etmiştir. Sivas Kongresi'nde sonra Heyet-i Temsiliye tarafından oluşturulan Çelikaş Müfrezesinin komutanlığını yapmıştır. Sinan Bey tarafından daha sonra Tarsus Grup Komutanı olarak görevlendirildi. Kavaklıhan, Çamalan ve Belemelik baskınlarında büyük yararlılıkları görüldü. 27 Temmuz 1920'de Fransızlarla yaşanan müsademede esir düştü ve 28 Temmuz 1920'de Baç Köprüsü bölgesinde müfrezesiyle birlikte şehit edildi. Bkz. <https://www.tarsus.bel.tr/tr/haberler/haberler/haber.aspx?id=51462> (E.T. 08.03.2023); Molla Kerim olayı hakkında detaylı malumat için bkz. İsmail Ferahim Şalvuz, *Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)*, (Çev. Halil Atılğan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 52-57.

³⁷ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 5.

³⁸ Arşiv belgesinde tam olarak okunamamaktadır. Kelimenin önünde belli belirsiz bir işaret vardır fakat bu işaretten bir mana çıkmamaktadır.

³⁹ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 6; Adana bölgesinde yaşanan casusluk olayları hakkında bilgiler için bkz. Yusuf Ziya Bildirici, "İstiklal Harbinde Çukurova'da Yıkıcı Faaliyetler", *Belgi*, C: II/S: 20, Denizli 2020, s. 2414-2415.

Bu olayın üzerinden az bir vakit geçtikten sonra Fransızlar ağustos ayında bir kez daha huruç hareketine giriştiler. Karahan ve Söğütlü bölgelerini yakarak ele geçirdiler. Bekir Ağa ve çetesi bağlar mevkiinde bu hareketi görünce Çakıt bölgesine doğru ilerlemeye başladılar. Fransızların bu huruç hareketine girme sebebinin Pozantı bölgesini kurtarmak olduğu anlaşıldı. Bekir Ağa adamlarıyla birlikte Kavaklıhan mevkiinde düşmanın önünü kesti ve düşmanın Muhat köprüsü tarafına ricat etmesini sağladı. Muhatta gerçekleşen müsademede Fransız kuvvetleri direnemedi ve 37 top mermisi bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ziyaret dağına kadar süren takip hareketi Karadiken bölgesinde sona erdi.⁴⁰

Karadiken bölgesinde ise milli neferlerin cesaretini kıran bir olay yaşandı. Bu bölgenin çete reisi bir Ermeni idi ve seferberlik ilan edildiği vakit Müslüman olmuştu. Bu Ermeni kumandan 15 gün boyunca neferlere soğandan başka yiyecek vermemiş ve gece yarısı Tarsus'a gidiyoruz diyerek neferleri yola dökmüştü. Bir müddet sonra Tarsus'a yakın bir bölgede yanında bulunan 20 kişilik çete grubunu hendeğe yatırmış ve kendisi keşif bahanesiyle Tarsus'a gidip askeri o bölgede bir başına bırakmıştı. Ertesi gün Fransızlar hem Adana hem de Tarsus bölgesine üzerine saldırıya geçtiler ve milli neferler bu çatışmanın ortasında kaldı. Muhat bölgesinde birleşen düşman kuvvetleri Muhat köprüsü ve Hacıbeyli arasında bulunan Tarsus cephanesine ait 2 adet 7.5'luk topu dinamitle patlattılar. Düşman Tarsus bölgesinde tekrardan kuvvetlendi.⁴¹

Bekir Ağa ve çetesi Kurttepe mevkiine geri döndüğünde Sinan Bey tarafından bölgeye 2 adet 15.5'luk top getirildi. Bu toplar bağlar bölgesinde tabii edildi. Kurttepe mevkiinde grup kumandanı Naci Bey idi. Sinan Bey, Topçu Kumandanı Rauf Bey, Ali Ağa ve Bekir Ağa bir tepenin üstüne çıkıp dürbün ile Adana'yı gözlemlədiler. Rauf Bey telefon ile ateş emri verdi ve 15.5'luk toplar düşman üzerine atılmaya başladı. Top mermileri hedefe ulaşmasa da Adana'da panik havası yaratmaya yeterli oldu ve bölgedeki Ermeniler kaçmaya başladı. 16 mermi atıldıktan sonra atış kesildi. Manisalı Ali Bey, Ankara'dan kendisi adına 15 adet merminin geldiğini ve atışın devam etmesini istedi.

Casusluk olayları hız kesmeden devam ediyordu ve mütemadiyen milis kuvvetler hakkında Fransız güçlerine bilgi aktarılıyordu. 16 Ağustos 1920 günü bu saldırıya misilleme olarak Fransız kuvvetleri saldırıya geçtiler. 15.5'luk topların biri bölgeden kaçırıldıysa da diğeri düşmanın elinde kaldı. Fransız saldırısı bittikten sonra Bekir Ağa'ya ortağı Hacı Manok'tan bir mektup ulaştı. Mektupta evvelsi günkü Türk bombardımanında topu ateşleyen topçu neferinin Ermeni olduğu yazıyordu. Atılan onlarca top mermisinin de neden hedefi bulmadığı anlaşılmiş oluyordu. Fransızların karşı saldırısında Bekir Ağa'nın çetesinden iki ve Türkistanlı kolundan da sekiz şehit verildi. Mitralyöz bölüğünden kumandan Selahattin Bey ise

⁴⁰ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 6.

⁴¹ Gös.yer.

düşmana esir düştü.⁴² Bundan sonraki dönemde Adana Kuva-yı Milliyesi bir daha Kurttepe, Bağlar ve Karalar Bucağına hâkim olamadı. Bölge tamamen Fransız kuvvetlerinin hakimiyeti altına girdi.⁴³

Ekim 1920'de Sinan Bey, Adana Cephesi'nden ayrıldı ve Niğde'de görevlendirildi. Cephenin başına ise Karaisalı Nazım Bey getirildi. Bekir Ağa ve çetesi Çoban Kuyusu, Evliya Kayası, Topalak ve Örcün mıntıklarına dağılmışlardı. Yaklaşık bir ay boyunca herhangi bir saldırı gerçekleşmese de sonraları Fransız birlikleri bir kez daha harekete geçtiler. Özellikle Kurttepesi bölgesinden kuvvetli bir top ateşi başladı ve akabinde bu saldırı süvari hücumu ile desteklendi. Bu saldırıya ilk karşılık Ali Ağa kolu tarafından verildiyse de düşman ilerlemesi durdurulamadı ve neferler Kırıklı bölgesine kadar çekilmek zorunda kaldı. İlerleyen Fransız birlikleri Dörtler bölgesine kadar gelip, burayı ateşe verdiler. Bekir Ağa ve Karaisalı'nın Musağan köyünden arkadaşı Ahmet Çavuş, düşman birliklerinin arasında kaldılar. Vaziyet ağırlaşp cephane tükenmeye başlayınca düşmana karşı koymak zor bir hal aldı.

Susuzlukta tıpkı düşman gibi Türk birliklerini zorlamaktaydı. O esnada Bekir Ağa susuzluğu gidermek amacıyla içinden belki karpuz çıkar umuduyla yanında bulunan susam gümülünü devirdi. Gümülün içinden bir sandık dolusu Alman mavzeri çıktı. Mavzerler hızlı bir şekilde tüfeklere yerleştirildi ve bu tüfekler ile yapılan müsademe sonucunda Türk neferleri Fransızların baskısından kurtulabildi. Fransızlar tekrardan Kurttepesi mevkiine geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁴

Bekir Ağa ve çetesinin yaşanan müsademede bir kaybı yoktu. Fakat Süleyman Bey'in kolundan yaklaşık sekiz şehit verilmişti. Yaşanan müsademenin üzerinden yaklaşık 20 gün geçtikten sonra Fransız taarruzları bir kez daha başladı. 1920'nin Kasım ayı içerisinde düşman altı topuyla birlikte Kurttepe bölgesinden saldırıya başladı. Fransızlar bu sefer daha dağınık bir görüntü çizerek kuvvetlerini bölmeyi tercih etti. Bir kısım Bayram Osman Çeşmesi'nden Çoban Tepesi'ne, bir kısım Mafa çıkmazından Dörtlere, bir diğer kısım da Akmezar'dan Çakıt'a doğru hareket etti. Bekir Ağa ve çetesi Dörtler bölgesindeki Evliya kayası istihkamlarında bulunmaktaydı. Ağa ve çetesi yapmış oldukları başarılı karşı saldırılar ile düşmanı Akmezar deresine döktüler. Fransızlar kuvvetleri bölmenin iyi sonuç getirmediğini anlayınca bu sefer topyekûn bir saldırıya geçtiler. Ali Ağa ve Karsandı kolları bu

---

⁴² Mülazım Selahaddin Bey, 16 Ağustos 1920 günü Kurttepe 'de esir düştükten sonra Fransız işgalcileri tarafından başı kesilerek öldürülmüş ve Adana'da teşhir edilmiştir. Aynı zamanda Yenice bölgesinde esir olan Türk neferleri de susuzluktan bitap düştükleri için kurşuna dizilmişlerdir. TBMM Hükümeti bu olayı, Adana'da I. Şark Ordusu Kumandanı General Dufieux nezdinde protesto etmiştir. General ise ele geçirilen Türk esirlerine insani şartlarda davrandıklarını, eğer ki Fransız esirlerine zulmedilirse, 1 Fransız esirine karşı 10 Türk esirini idam edeceğini ifade etmiştir. Bu olaylar TBMM'nin gizli oturumlarında Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları (24 Nisan 1920- 21 Şubat 1921)*, C: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 343.

⁴³ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 7.

⁴⁴ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 8.

saldırıya direnemeyip geri çekilmişse de Bekir Ağa kolu buldukları mevziyi korumayı başardı. Fransız birlikleri Kırıklı mevkiine doğru ilerlemeye başladı. Kırıklı da düşman birlikleri ile Bekir Ağa ve çetesi arasında iki gün iki gece muharebe cereyan etti. Ağa ve adamları zor duruma düşse de Sinan Bey'in yardımlarıyla bölgeye cephaneye ve yiyecek tedariki sağlanıyordu. Daha önce geri çekilmiş olan Ali Ağa ve Karsandı kolları da tekrardan müsademeye katıldılar.

Kuvvetli düşman birlikleri milli neferleri yavaş yavaş geri çekilmeye mecbur bıraktı. Memişli mevkiini ele geçiren Fransızlar birkaç evi ateşe verdiler. Bu sırada Emin Ağa ve çetesi 80 kişilik mevcuduyla yardıma geldiler. Bekir Ağa'nın ise elinde yaklaşık 50 kişilik bir kuvvet kalmıştı. Fransızların bu denli ilerlemesi Ağa'nın çetesinde ailesi ve çocuğu olan neferleri endişelendirmişti. Neferlerden birçoğu Ağa'nın yanından ayrılarak çocuklarını köyden kaçırma telaşına düşmüşlerdi.⁴⁵ Müsademenin yaşandığı dönemlerde Adana Kuva-yı Milliyesi arasında da bazı problemler yaşanıyor. Bunlardan bilineni Bekir Ağa ile Kürt Nasrullah arasında cereyan eden sıkıntıydı. Fransızlar saldırıya geçtiği vakit Kürt Nasrullah çetesi müsademeye katılmayıp, ihtiyatta beklemişlerdi. Bekir Ağa ile Kürt Nasrullah arasında müsademeye girmeme atışması yaşandı.⁴⁶

Nasrullah, Sinan Bey'den emir almadığı için müsademeye katılmadığını söyledi. Bunun üzerine Bekir Ağa ile Sinan Bey arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde Ağa serzenişte bulunarak: "*Cephane ve yemek sıkıntısının had safhada olduğu bir dönemde Kürt Nasrullah harbe iştirak etmedi. Tayyar Bey, Ali Ağa ve Süleyman Bey birlikleri ile geri çekildiler. Mevkiimiz tehlike altındadır*" diyerek feryat etti. Bu telefon görüşmelerini Hacıkırı mevkiinde dönemin Kütahya Milletvekili Nuri Bey⁴⁷'inde dinlediği anlaşıldı. Görüşmenin ardından Nuri Bey, Sinan Bey ve Bekir Ağa arasında şöyle bir görüşme vuku buldu:⁴⁸

---

⁴⁵ Milli Mücadele döneminde firar olayları oldukça fazladır. Adana bölgesinden örnek vermek gerekirse, 16. Alaya mensup Karaisalı Ahmedoğlu Kemal de firar eden askerler arasındadır. Daha sonra ele geçirilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırılmıştır. Daha sonraları TBMM'de yapılan görüşmelerde cezanın affi için çalışmalar yapılmıştır. Mecliste Karaisalı Ahmed'in affedilmesi için bir layiha verilmiştir. Bkz. *TBMM Zabut Ceridesi*, C: XIX, Devre: 1, Birleşim: 40, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 527; Layihanın verilmesinden yaklaşık 10 gün sonra yapılan içtimada Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Karaisalı Ahmed'in memleketine harçlık almaya gittiğini ve 2 gün sonra tekrar bağlı bulunduğu şubeye silahıyla beraber teslim olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamaların ardından Karaisalı Ahmed hakkında verilen idam cezası bozulmuştur. Bkz. *TBMM Zabut Ceridesi*, C: XX, Devre: 1, Birleşim: 43, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 44.

⁴⁶ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 8.

⁴⁷ 1881 Selanik doğumlu olan Mehmet Nuri Conker, 16 Eylül 1920'de Ankara valiliği görevinden ayrıldıktan sonra 41. Tümen Komutanlığı'na ve Adana Vali Vekilliği'ne tayin edildi. Güney Cephesi'nde Fransızlarla mücadele etti. Bkz. Murat Burgaç, "Mustafa Nuri Conker", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-nuri-conker-1881-1937/> (E.T. 22.03.2023); Nuri Conker'in siyasi faaliyetlerini incelemek için bkz. *TBMM Albümü (1920-2010)*, C: I, s. 110.

⁴⁸ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 9; Nuri Bey 41. Tümen komutanı olarak atandıktan sonra Sinan Bey ile bazı konularda anlaşmazlığa düşmüş ve Sinan Bey'in yetkilerinin bir kısmını elinden almıştır. Bu anlaşmazlık kısa bir süre sonra Sinan Bey'in istifasıyla neticelenmiştir. Sinan Bey 6 Ekim 1920

Nuri Bey: “*Bu adam kimdir Sinan Bey?*” (Bekir Ağa kastediliyor.)

Sinan Bey: “*İbo Osman benim nazlı bir kumandanımdır. Gavurun anasını ağlattım diyor, cephane istiyor.*”

Nuri Bey: “*Yarın zabıtlığın geliyor*” (Bekir Ağa’ya hitaben)

Bekir Ağa: “*Efendim ben zabıtlık falan istemem. Bana cephane ve yiyecek gönderin.*”

Nuri Bey: “*Saat 07.00’ye kadar cephane gelmezse, cephaneyi getirenleri idam ederim!*”

Nuri Bey’in bu kararlı ve dirayetli sözlerinin ardından beklenen cephane sabah 6’da geldi ve cephaneyi getirenler idam edilmekten kurtuldu.

Bu görüşmenin ardından Bekir Ağa bulunduğu mevziye geri geldi ve Fransızlarla olan müsademe sabaha kadar devam etti. Ağa’nın daha önce ailelerinin güvenliğini sağlasın diye serbest bıraktığı çete erleri de yavaş yavaş çeteye geri katılıyorlardı. Düşman o sıra Çakıt üzerinden Abacılar istikametine doğru harekete geçti. Bekir Ağa ve çetesi bu düşmanı kovalamak için emir aldı. Fakat Emin Ağa’nın çetesinden gelen 80 kişilik kuvvet de bölgeden ayrılmışlardı. Ağa’nın etrafında 50-60 kişilik bir kuvvet vardı. Fransız kuvvetleri de Abalı’dan Karaisalı’ya doğru yürüyüşe başladı. Ağa yanındaki çeteye uzun bir nutuk çekip, fedai istedi. 25 kişilik bir grup fedai olmak için öne çıktı. Fedailer önden giderek düşmana taciz ateşinde bulunmaya başladılar. Bekir Ağa’da hemen sonra çeteye yetişip, düşmanı Salbaş mevkiinde kısırdı. Düşman birliklerinin bir kısmı buradan kurtularak 23 Kasım 1920’de Fadıl mevkiine vardılar. Bekir Ağa at üstünde Çakıt mevkiinin ilerisinde Emin Ağa’nın babasına rastladı. Emin Ağa yapılan müsademelerde Fransızların eline esir düşmüştü. Babası ağlayarak: “*İbo Osman ne duruyorsun!*” diyerek feryat etmişti.⁴⁹

Bekir Ağa ve çetesi düşmanı derenin içerisinde sıkışık bir vaziyette yakaladı. 41. Alay ve 52. Nizamiye Taburu’nun saldırıya geçmesiyle Fransız kuvvetleri perişan edildi. Bazı Fransız mitralyöz birlikleri mitralyözleri bırakarak kaçmaya başladılar. Türk kuvvetleri hemen bu mitralyözleri ele geçirdi ve düşmanı kendi silahıyla mağlup etti. Fransızlardan geriye kalan bazı askerlerinde kaçmasıyla bölgede Türk hakimiyeti kesinleşti. Türk çeteleri düşmanın kaçan bakiyelerini de ele geçirmek için harekete geçti ve Yenice bölgesine kaçan düşman askerlerini kovaladı. Fakat cephane azalınca geri dönmeye mecbur kaldılar. Bu müsademenin ardından da bölgede ciddi bir karışıklık vuku bulmadı.⁵⁰ 25 Kasım 1920 günü sona eren Fadıl Muharebesi’nin ardından Fransızların taarruz gücü kesildi. Bekir Ağa bu

---

günü yazmış olduğu şifrede görevinden affını istemiştir. Bkz. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 202-203.

⁴⁹ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 9.

⁵⁰ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 10.

mücadelenin ardından Örcün 'de karargâh kurmuş olan Sinan Bey'e şu mesajı göndermiştir: “Yaşasın Mustafa Kemal Paşa ve Sinan Paşa. Kahrolsun Bremond ve Dufieux. Elhamdülillah düşmanı kovduk. Abacılar yönüne gitti. Düşmanın genel kaybını sorarsanız 400 ölüdür. 30 katır öldürülmüştür. İki katır ganimet alınmıştır. Bir de otomatik tüfek. Bizden üç şehit ve üç yaralı vardır.”⁵¹

Bekir Ağa, Adana Cephesi'nde göstermiş olduğu üstün gayret ve başarılar sonucunda Batı Cephesi'nde görevlendirildi. “Akıncılar Alayı” olarak da bilinen 1100 kişilik Çukurovalı bir askeri müfrezenin içinde görev aldı.⁵² İzmir'de Yunan ordusuna karşı da başarılı mücadeleler göstermesi neticesinde kendisine “mülazımlık”⁵³ rütbesi verildi. Resmi olarak askeri personel olmasının ardından 58 lira maaş almaya başladı ve Türk ordusunda hizmet etmeye devam etti.⁵⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Millî Mücadele ve Güney Cephesi üzerine sayısız bilgi ve belge mevcuttur. Bu çalışmada bu bilgi ve belgelerin yanı sıra özel bir arşiv kaynağı kullanılmıştır. Bu arşivin kaynağı Celal Bayar'dır. Celal Bayar, Osmanlı'nın son dönemlerinden 1980'li yılların başına kadar Türk siyasi tarihinin unutulmaz bir figürüdür. Bir asırlık ömründe bir devletin yıkılışını, bir devletin doğuşunu görmüştür. Yeni doğan devletin içinde sorumluluktan kaçmamış Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı gibi devletin en üst otorite merciiini temsil etmiştir. Bu sebepten ötürüdür ki Celal Bayar'ın kişisel arşivi, yakın dönem Türkiye siyasi ve askeri tarihini aydınlatmada rehber vazifesi görmektedir. Bu çalışmanın temelinde de bu özel arşivden faydalanılmıştır.

Celal Bayar Arşivi'nde Millî Mücadele'nin Güney Cephesi hakkında çok orijinal kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de bu çalışmanın ana içeriğini oluşturan İbo Osman (Bekir Ağa)'ın hatıralarıdır. Bekir Ağa, Fransızlar Çukurova bölgesini işgale geçmeden önce Adana Karaisalı'da Ermeni ortağıyla dükkân işleten bir kimseydi. Ne zaman ki düşman kapıya dayandı o da köyünde gizlemiş olduğu silahları ve cephaneyi alarak Kuva-yı Milliye neferleri arasına katılmıştır. Bekir Ağa aynı zamanda iyi bir teşkilatçıdır. Sadece kendisi bu mücadeleye katılmamış, Karaisalı köyünde bulunan ve düşmana karşı mücadele etmek isteyenleri de yanına toplamış, onları silahlandırmış ve çete düzenine sokmuştur.

Adana Cephesi'nde genel komuta Sinan Tekelioğlu'na verilmiştir. Özellikle Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyet-i Temsiliye, güney cephesini düzene sokabilmek için çok uğraşmış ve İstanbul'da kurulan

⁵¹ Yusuf Delikoca, *Çukurova Kahramanları*, Çukurovalı Yayınları, Adana 2006, s. 209.

⁵² Yusuf Ayhan, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, İpek Matbaası, Adana 1963, s. 81.

⁵³ Mülazım kelimesinin günümüz askeri rütbelerindeki karşılığı Teğmen'dir. Bkz. James W. Redhouse, *Müntahabat-ı Lügat-i Osmanîyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 322; Ali Nazima ve Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 327.

⁵⁴ CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, s. 10.

Kilikyalılar Cemiyeti'nin yanı sıra Kayseri merkezli Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vücuda getirilmiştir. Bekir Ağa'da Adana Kuva-yı Milliyesi'nde görev aldığı zamanlarda Sinan Bey'in komutası altında mücadele etmiştir. Bekir Ağa düşmanla pek çok yerde mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kendi köyünden başlayarak Pozantı'da, Çakıt'ta, Kurttepesi'nde, Karakuyu, Karahan ve Söğüt bölgelerinde düşmanla bitmek bilmeyen çarpışmalara girmiştir. Sadece kendisi değil Ali Ağa gibi Emin Ağa gibi vatanseverler de çete düzeni ile çarpışıp, düşmana ağır kayıplar verdirerek ona yardım etmişlerdir.

Adana Cephesi'nde Türk Kuva-yı Milliyesi, Fransızlarla ve Ermenilerle mücadele etmiştir. Fransızlar özellikle Kurttepe ve Kavaklıhan Muharebelerinde Türk milis güçlerini çok zorlamışlar ve oldukça fazla kayıp verdirmişlerdir. O dönemin en önemli meselelerinden biri de casusluk olaylarıdır. Türklerin kontrol altına almış olduğu alanlarda özellikle Fransızların görevlendirdiği Ermeniler tarafından casusluk olayları yaygın olarak görülmekteydi. Türk orduları hem bu eylemlerle hem de elindeki kısıtlı cephaneye düşmana karşı koymayı başardı.

Adana Kuva-yı Milliyesi çok kısıtlı imkanlarla düşmanla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İnsan ve silah eksikliği bölgede düşman kadar hatırı sayılır bir problem teşkil etmiştir. Bazı müsademelerde düşmanın elinden alınan silahlarla düşmana karşı gelinmesi bu durumun en açık örneklerinden biridir. Düzenli ordunun henüz kurulmadığı ve Adana'da bölgesel mücadelelerin daha fazla ağırlıkta olduğu düşünülürse, ortaya konan mücadelenin kıymeti daha fazla ortaya çıkmaktadır.

Bekir Ağa özelinde anlatılmaya çalışılan bu gelişmeler aslında bütün Adana Kuva-yı Milliyesi'nin ne kadar özverili ve yürekten mücadele ettiğini ortaya koymuştur. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmış bir milletin evlatları son bir gayretle Mustafa Kemal Paşa'nın yaktığı meşalenin peşine düşmüş ve vatan topraklarını elde tutmayı başarmışlardır. 1921 Ankara Antlaşması aslında sadece güney cephesinin değil, diğer bölgelerinde düşmana teslim edilmeyeceğinin sinyalini veren en açık delil olmuştur.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

I.I. Celal Bayar Arşivi (CBA)

- CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2166.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 1.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 2.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 3.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 4.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 5.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 6.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 7.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 8.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 9.
CBA, 16 Numaralı Savaş Dosyası, Vesika No: 2169, s. 10.

II. Resmi Yayınlar

Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

TBMM Albümü (1920-2010), C. I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, Ankara 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIX, Devre: 1, Birleşim: 40, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C: XX, Devre: 1, Birleşim: 43, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

Türk İstiklal Harbi IV. Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

III. Sözlükler

Ali Nazima ve Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011.

Redhouse, James W., *Müntahabat-ı Lügat-i Osmaniyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

IV. Müracaat Eserler

Ener, Kasım, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Şalvuz, İsmail Ferahim, *Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)*, (Çev. Halil Atılğan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Tufan, Osman, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998.

Ursavaş, Ali Saip, *Çukurova Acıklı Olayları ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, (Çev. Selim Ak), Kurtuluş Matbaası, Şanlıurfa 1984.

V. Telif Eserler

Akbıyık, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Ayhan, Yusuf, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, İpek Matbaası, Adana 1963.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2017.

Damadyan, Mihran, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı*, (Haz. Haluk Selvi), Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Delikoca, Yusuf, *Çukurova Kahramanları*, Çukurova Yayınları, Adana 2006.

Delikoca, Yusuf, *Yiğit Bir Memleket Karaisalı*, Karaisalı Belediyesi Yayınları, Adana 2021.

Hatipoğlu, Süleyman, *Fransa'nın Çukurova'ya İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Onar, Mustafa, *Kurtuluş Savaşında Haçın Gavuru*, Doğu Matbaası, İstanbul 1975.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (24 Nisan 1920- 21 Şubat 1921), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

Toros, Taha, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

VI. Makaleler

Aysal, Necdet, "Savaş Dönemi ve Cepheleler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Timuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara 2017, s. 117-133.

Bildirici, Yusuf Ziya, "İstiklal Harbinde Çukurova'da Yıkıcı Faaliyetler", *Belgi*, C: II, S: 20, Denizli 2020, s. 2409-2427.

Bolat Bozaslan, Neslihan, “Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüklerinde Millî Mücadele Karşı Çıkan Yerel Unsurlar”, *Journal of History and Future*, C: I, Sayı: 1, 2015, s. 39-50.

Çelik, Kemal, “Çukurova’nın İşgal Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. II, S. 3, Ankara 2008, s. 103-124.

Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de Adana (Güney) Havalisi Komutanları”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 623-670.

Halaçoğlu, Yusuf, “Adana”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: I, İstanbul 1988, s. 349-353.

Hatipoğlu, Süleyman, “Adana Kuva-yı Milliyesi’nin Karaisalı’da Teşkilatlanması”, *Millî Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 873-890.

İdem, Tekin, “Ahmet Remzi Yüreğir’in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y: 8, S: 22, Elâzığ 2015, s. 323-351.

İslam, İbrahim, “Kurtuluş Savaşı’nda Milletvekili, Vali, Millî Eğitim Bakanı Bir İttihatçı İsmail Safa (Özler) Bey (1885-1940)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. V, Sayı: 6, Elâzığ 2012, s. 263-285.

İslam, İbrahim, “Kurtuluş Yıllarında Çukurova “Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XX, S: 58, Ankara 2004, s. 47-64.

Küçük, Cevdet, “Sykes-Picot Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 204-206.

Özlü, Hüsnü, “Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüklerinde Millî Mücadele’de Adana ve Pozantı Yöresinde Yapılan Muharebeler”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 309-338.

Öztoprak, İzzet, “Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VIII, S: 22, Ankara 1991, s. 117-140.

Savaş, Mevhibe, “Millî Mücadele’de Adana Cephesi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Adana 2008, s. 1-22.

Şavkılı, Cengiz, “Adana’nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Bayramı Kutlamalarının Basına Yansımaları (1922-1938)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, S.1, Afyon 2022, s. 350-364.

Şıvgın, Hale, “Güney Cephesi’nin Değerlendirilmesi”, *Türk İstiklal Harbi’nde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheleler (16 Mayıs 2014)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 13-32.

Yıldız, Filiz ve Ünal, Sevda, “Millî Mücadele’den Günümüze Yerel Bir Gazete: Yeni Adana”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: XXX, S: 3, Adana 2021, s. 223-234.

VII. Tezler

Çatalbaş, Erkan “Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.

İdem, Tekin, “Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey”, *M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004.

İslam, İbrahim, Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

Öcal, Tülay, “Karaisalı Şehir Coğrafyası”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Ünlü, Rehşan, “Çukurova’da Fransız İşgal Yönetimi (1918-1922)”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2019.

VIII. İnternet Kaynakları

Bozkurt, Birgül, “Karboğazı Baskını”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karboغازi-baskini/> (E.T. 01.03.2023)

Burgaç, Murat, “Mustafa Nuri Conker”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-nuri-conker-1881-1937/> (E.T. 22.03.2023)

İnce Erdoğan, Dilşen, “King-Crane Heyeti”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/king-crane-heyeti/> (E.T. 10.06.2023)

Karataş, Ahmet, “Adana’nın Millî Mücadele Dönemi Destanına Tanıklık Eden Üç Kardeş”, <https://www.altinrota.org/yazilar/adananin-mill-i-mucadele-destanina-taniklik-eden-uc-kardes/103> (E.T. 29.03.2023)

Polat, Ziya, “Karaisalı’nın Köşe Taşları İbo Osman, O Bir Karaisalı Kahramanı”, <https://www.karaisalihaber.net/?Syf=22&Mkl=1191407> (E.T. 17.02.2023)

Şafak, Hasan, “Kuvayi Milliye’de Bolahat Köyü”, <https://www.karaisalihaber.net/?Syf=22&Mkl=807877> (E.T. 08.03.2023)

Yurtsever, Cezmi, İbo Osman ve Karaisalı Cephesinin Destanlaşan Mücadelesi”, <http://cezmyurtsever-karaisaltarihi.blogspot.com/2010/12/ibo-osman-ve-karaisal-i-cetesinin.html> (E.T. 17.02.2023)

<https://www.altayli.net/ermeni-soykirimi-aldatmacasi-ve-1919-1920-adana-katliamlari.html> (E.T. 20.02.2022)

<https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19869/102034/mihran-damadyan-ve-itiraflari> (E.T. 19.02.2022)

<https://www.tarsus.bel.tr/tr/haberler/haberler/haber.aspx?id=51462> (E.T. 08.03.2023)

TARİH VE TARİHÇİ

Yayın İlkeleri

GENEL İLKELER

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünün yayın organıdır. Elektronik yayıncılık yayınları arası hakemli dergidir. Yayın hayatına 2022 yılında başlamıştır. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki defa yayınlanacaktır. Yayımlanan yazılara <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/history/submissions> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir.

AMAÇ VE KAPSAM

Derginin amacı, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip tarihin her alanında yazılmış özgün çalışmaları yayımlayarak tarih alanına katkı sağlamaktır. Tarih ve Tarihçi Türk ve Dünya tarihine ilişkin özgün makaleler, tarihe yardımcı pek çok farklı disiplinden (sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler vb.) faydalanılarak hazırlanan nitelikli çalışmalar, inceleme ve derleme yazıları, durumun belirtilmesi koşuluyla daha önce bilimsel bir kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirileri metinleri, önemli kişilere ait biyografik çalışmalar, arşiv belgeleri, tercüme ve kitap tanıtımı (basit tanıtımdan ziyade kitap kritiği) ile sempozyum ve kongre gibi bilimsel faaliyetlerin tanıtım yazıları yayımlanır. Tarih ve Tarihçi, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir e-dergidir. Dergi gerektiğinde özel sayı yayımlayabilir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

İÇERİK

Özgünlük: Dergiye gönderilecek olan yazıların alanlarına katkı sağlayacak biçimde özgünlük taşımaları ve bu yazıların daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması niteliği beklenir. Doktora ve yüksek lisans çalışmalarından çıkarılmış yayınlar alana katkı sağlayacak içerik taşımak kaydıyla özgün olarak değerlendirilecektir.

Tanıtım ve eleştiri yazıları: Alan çalışmalarına ilham verecek, teorik, kuramsal ve metodolojik gelişimine katkı sağlayacak olan eserler hakkında kaleme alınmış olan tanıtım ve eleştiri yazıları kabul edilecektir.

Çeviri yazılar: Kültür, medeniyet, kalkınma, kültür ekonomisi, halk bilimi, kültürel miras, kültür değişmesi, kültürel çeşitlilik, kültürel ifade, kültürlerarası etkileşim, korumaya ve uygulamaya yönelik kültürel ve halk bilimsel yaklaşımlar gibi çeşitli konularda katkı sunabilecek çeviri yazılar yayımlanacaktır.

Derleme: Sözlü veya yazılı kaynaklardan yapılmış derlemeler ve sözlü tarih çalışmalarına yer verilecektir.

ETİK İLKELER

Yayın Etiği: Dergiye gönderilen makaleler ulusal ve uluslararası yayın etiğine bağlı olmak zorundadır. Dergiye gönderilen makalelerin yayın etiği bakımından sorumluluğu yazarın üzerindedir. İki veya daha fazla yazarlı makalelerde ise sorumluluk bütün yazarların üzerindedir. Yazılarda ifade edilen görüşler ve düşünceler, bilimsel ve hukuki sorumluluk yazar/yazarlara aittir, derginin ve kurumun görüşlerini yansıtmaz.

Araştırma Etiği: Makalelerde başkalarına ait ölçek, fotoğraf gibi materyallerin kullanılması durumunda sahiplerinden izin alındığının belirtilmesi zorunludur.

Makalelerde başkalarına ait fikir ve sanat eserlerinin kullanılması durumunda telif hakları düzenlemelerine uygunluğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Yasal/Özel İzin Belgesi: Makalelerde insandan anket, derleme, mülakat, odak grup görüşmesi, deney gibi veri elde etme yöntemlerinin kullanılması ve deneysel amaçlarla insanların veya hayvanların kullanılması durumları söz konusu olduğunda başvuru öncesinde çalışmanın yapıldığı ilgili kurumun insan veya hayvan araştırmaları amaçlı kurulmuş ilgili etik kurulundan onay belgesi alınmalıdır. Ayrıca yazı içeriğine uygun olarak kişisel hakların korunması kanununun da gözetilmesi gerekmektedir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Makale Gönderimi:

Yazarlar makalelerini <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/history/submissions> adresinden üyelik oluşturarak dergiye gönderirler. Yazar, gönderim aşamasındaki çalışmasını aynı anda başka bir dergiye daha göndermediğini taahhüt eder.

Yayın Kurulu: Yayın kurulu, editör kurulundan geçen makaleleri değerlendirir. Yayın kurulu dergiye gönderilen yazıları, derginin ilkelerini, amaç ve kapsamını esas alarak biçim ve içerik yönünden ayrıntılı bir şekilde inceler. Konu, yöntem, bilimsellik, biçim özellikleri ve yayın etiği açılarından onaylanan makaleler yayın kurulunun belirlediği hakemlere gönderilir. Dil kullanımı bakımından yeterince güçlü olmayan, bilimsel bakımdan kritik hatalar ihtiva eden, yayın ilkelerine uygun olmayan yazılar yayın kurulu tarafından reddedilir. Reddedilen yazılar, yazarlara yayın kurulu toplantısından sonra en geç iki hafta içinde kurul raporu ile birlikte bildirilir.

Hakem süreci: Yayın kurulundan geçen çalışmalar, incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilir. Dergide bilimsel çalışmaların nesnel bir biçimde değerlendirilmesini sağlamak adına kör hakemlik uygulanır. Hakemlerden yazar kimliği, yazarlardan da hakemlerin kimliği gizli tutulur. Hakemler makaleleri ulusal ve evrensel bilime katkı, etik ilkelere uygunluk, yazım ve imla, stil ve anlatım, literatür taraması, yöntem, bulgular ve sonuç bakımlarından değerlendirir. Hakem değerlendirdiği yazıyı onaylayabilir, revize edilmesini isteyebilir veya reddedebilir. Hakem değerlendirme süreci bir aydır. Hakem raporu tamamlandıktan sonra düzeltme istendiği takdirde yazardan iki hafta içinde gerekli düzeltmeleri yapıp yazıyı tekrar göndermesi istenir. Hakemin gerekli gördüğü durumlarda düzenleme yapıldıktan sonra tekrar hakem tarafından kontrol edilir.

Yazar, yayımlanamaz değerlendirmesinin yer aldığı hakem raporuna itiraz edebilir. Hakemin ileri sürdüğü ret gerekçelerinde gözden kaçırılan hususların ve hakem taleplerinin neden uygulanamaz olduğuna dair açıklamalara yer veren yazıyı dergi editörlüğüne gönderir. Bu durumda nihai karar Editöre aittir.

Hakem Süreci Tamamlanan Makaleler: İki hakemin onayından geçen yazılar, yayımlanacak makaleler sırasına alınır. İki hakemden olumsuz rapor alan yazılar yayımlanmaz. Hakemlerden birinin olumsuz değerlendirmesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin de olumsuz sonuç ilettiği takdirde yazı yayın kurulu tarafından iade edilir. Hakemler makalelere düzeltme isteyebilir. Hakem raporları yazara iletilir ve makaleler raporlara uygun olarak düzenlendikten sonra yayımlanma aşamasına geçer. Hakem raporları 6 yıl süre ile saklanır. İlgili sayıda hakemlik yapmış isimler, derginin ilgili sayısında toplu olarak yer alır.

Yayın Hakları Devri: Derginin web adresi üzerinden gerek yazarların gerekse yayıncıların haklarının korunabilmesi için yazarın yasal izin belgesi vermesi gerekir. Yayımlanan yazıların telif hakkı Tarih ve Tarihçi Dergisine devredilmiş sayılır.

Yayım Süreci: Hakem süreci tamamlanan makalelerin dizgisi yapılır. DOI işlemleri tamamlandıktan sonra her makalenin kapak sayfasında DOI numarası, çalışmanın gönderim, kabul ve yayım tarihleri eklenerek çevrimiçi olarak <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/history/submissions> web adresinde yayımlanır. Yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yasal izni olmadan başka bir yerde yayımlanamaz veya herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmesi suretiyle sadece alıntı yapılabilir.